

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЕЛЕНКО ВАЛЕНТИНА БОГДАНІВНА
УДК 373.2.015.31-044.352:82-93(477)"19/20"

ДИСЕРТАЦІЯ
УКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. Б. Деленко

Науковий керівник – Карпенко Ореста Євгеніївна,
доктор педагогічних наук, професор

Дрогобич – 2023

АНОТАЦІЯ

Деленко В. Б. Українська дитяча література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина XX – початок XXI ст.). На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2023.

У дисертації на основі аналізу історико-педагогічної, філософської, психологічної літератури вітчизняних і зарубіжних учених, інтернет-ресурсів обґрунтовано актуальність проблеми, уточнено сутнісні ознаки базових понять дослідження «толерантність/інтолерантність» «рівні толерантності», «толерантні відносини», «виховання толерантності у дітей дошкільного віку», «комунікативне толерантне середовище закладу дошкільної освіти», «дитяча література», «література для дітей». Розглядаючи сутність цього поняття у різних контекстах, толерантність трактуємо як здатність до партнерства і співпраці, готовність сприймати навколишніх, не зважаючи на відмінності; терпимість до інших думок, вірувань і поведінки, визнання / прийняття різноманіття й рівності інших.

Проаналізовано структуру толерантності і виявлено значну кількість різних поглядів та невирішених проблем при вивченні цього питання. Встановлено, що до структури толерантності належать: знання правил поведінки у типових і нетипових комунікативних ситуаціях; уміння встановлювати контакти; уміння гідно відстоювати свою позицію у (не) конфліктних ситуаціях; уміння розуміти індивідуальні особливості людини; уміння оцінити і зрозуміти емоційний стан співрозмовника; керувати власним психоемоційним станом.

Розкрито характерні педагогічні умови результативного виховання толерантних взаємовідносин у дітей дошкільного віку: цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогів та сім'ї задля створення толерантного комунікативного середовища; формування у дітей системи знань, умінь і навичок

про толерантність; застосування спеціально підібраних педагогічних форм та методів для ефективної реалізації поставлених цілей; педагогічна взаємодія і співпраця педагога, дитини та батьків на засадах толерантності.

Виявлено, що організація толерантного оточення потребує врахування ціннісного підходу та основних закономірностей розвитку і становлення особистості дошкільника, адже моральні якості дитини формуються на основі її взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу в ЗДО. Важливе завдання педагога полягає в тому, щоби бути зразком толерантної поведінки, створити належні умови для виховання толерантності у дітей дошкільного віку, а також вміти подолати різноманітні упередження чи негативні явища в освітньому середовищі, зокрема дратівливість, цькування, нетактовність у висловлюваннях, залякування, висміювання тощо.

Визначено етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: I етап – 1959–1989 рр. – прийняття основних положень про захист прав дитини, виховання її на засадах гуманності, взаєморозуміння, терпимості, миру і загального братерства; II етап – 1989–1995 рр. – визнання правового статусу дитини, необхідності її виховання за принципами свободи, рівності, солідарності, гідності, терпимості і миру; III етап – 1995–2000 рр. – система освіти визнана дієвим інструментом виховання толерантності дитини, відбувається відродження традицій національного дошкільця, активний творчий пошук педагогів щодо створення дидактичних посібників для ЗДО, в українській дитячій літературі домінують теми особистісної взаємодії, розуміння морально-психологічного стану людини та її соціального оточення; IV етап – 2000–2022 рр. – реформування системи дошкільної освіти України у руслі педагогіки толерантності та гуманізації (впровадження Державного стандарту дошкільної освіти (2021 р.) на засадах компетентнісного підходу відповідно до міжнародних стандартів якості.

Проаналізовано педагогічний потенціал української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст., виокремлено конструктивні ідеї щодо актуалізації історико-педагогічного досвіду виховання толерантності у дітей дошкільного віку з урахуванням сучасних інноваційних освітніх тенденцій. Встановлено, що на виховання особистості дошкільників значний вплив має українська дитяча література, яка насичена цінними для розвитку дитини психологічними моделями поведінки, аксіологічним спрямуванням, життєвим досвідом і традиціями українців.

Здійснено екскурс педагогічного характеру та відслідковано жанрово-тематичний генезис дитячої літератури, яку прийнято як суть літератури для дітей, що галузиться на зорієнтовану щодо дитячої аудиторії та залучену до дитячого читання.

Виявлено, що українська дитяча література містить значну кількість творів, вагомим значущістю порушених у них проблем і розкритих тем, а отже й таких, що можуть здійснювати потужний вплив на особистість, яка формується.

Охарактеризовано зміст і специфіку поетичних і прозових творів української дитячої літератури у межах досліджуваного періоду на предмет її використання у закладі дошкільної освіти (ЗДО) для виховання толерантності дошкільників.

Обґрунтовано методи виховання толерантності у дітей дошкільного віку (формування свідомості, емоційного розвитку та самовиховання, організації діяльності, спілкування, формування досвіду толерантних стосунків) та підходи до виховання толерантності (гуманістичний, компетентнісний, особистісно орієнтований, педагогічний, психологічний).

Розкрито значення прозових і поетичних творів досліджуваного періоду як засобів у вихованні толерантності в дітей дошкільного віку та специфіку цих творів (запозичення сюжетів, образів; сталість світобудови та правил гри; казково-міфологічна модель часопростору; інтертекстуальність; інноваційність та креативність у використанні зображувального арсеналу методів і прийомів; урахування особливостей цільової аудиторії дошкільного дитинства;

актуалізація національних та інтернаціональних ідей, зокрема в розвитку тенденцій жанрово-тематичного розвитку; особливості образу головного персонажа тощо).

Наголошено, що основною особливістю дитячої літератури досліджуваного періоду є її специфічний вплив на особистість дошкільника, його емоційно-почуттєву сферу, емпатійність, адже картини прочитаного (прослуханого) твору зворушують, викликають певні позитивні / негативні емоції, «запрограмовані» письменником чи поетом.

Розглянуто класифікацію творів, виходячи із комунікативної спрямованості: книги, адресовані дітям; книги, що написані для дорослих, але знайшли відгук у дітей; дитяча літературна творчість (лічилки, дражнилки, мирилки, страшилки, загадки тощо). Представлена найбільш відомі, на нашу думку, художні твори, які є предметом використання у практиці сучасного ЗДО.

Проаналізовано сучасні тенденції розвитку дитячої літератури, як: мовностильову, сюжетно-жанрову, проблемно-тематичну, маркетингову, композиційну.

Вивчено стан досліджуваної проблеми у сучасній практиці ЗДО: результати проведеного опитування педагогів-дошкільників різних регіонів України дали змогу виявити їхнє розуміння змісту толерантності/інтолерантності в сучасних умовах; виявлено форми, методи прийоми та твори дитячої літератури, які є предметом використання ними у роботі з дітьми.

За результатами опитування вихователів та аналізу художніх творів для дітей окресленого періоду рекомендовано ті, які містять найбільш виразний зміст для виховання толерантності (вірші Григорія Фальковича «Про заздрощі», «Про любов», Галини Малик «Страшна дівчинка», «Криве дзеркало», «Жадібний Андрій», оповідання Оксани Кротюк «Друг», «Літачок», «Негарна звичка», казки Лесі Мовчун «Арфа для павучка», «Гостина», «Вітрик», «Тиша», Зірки Мензатюк «Тисяча парасольок», «Загублене серце» та ін.). Запропоновано педагогічний інструментарій для підвищення ефективності виховання

толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури. Окреслено пріоритетні напрями роботи педагога з дошкільниками з метою виховання толерантності засобами дитячої художньої книги досліджуваного періоду.

На підставі теретичного аналізу, практичного спостереження, опитування виокремлено основні умови, що сприяють ефективному використанню дитячої літератури як засобу формування когнітивного, мотиваційного й поведінково-діяльнісного аспекту виховання толерантності у дошкільнят.

З'ясовано, що ефективним засобом виховання толерантності у дітей дошкільноговіку є робота з дитячою книжкою, зокрема обговорення змісту тексту, моделей поведінки героїв та ілюстрацій, творча та інша діяльність з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних героїв, під час читання, розповідання, обговорення художніх текстів на морально-етичні теми, з моделями толерантної / інтолерантної поведінки персонажів.

Доведено, що для досягнення мети важливим є правильний підбір книг для читання-розказування з урахуванням вікових особливостей сприймання змісту художнього твору дошкільниками.

Запропоновано для формування свідомості, суспільної поведінки, стимулювання діяльності, контролю й аналізу рівня вихованості дошкільників поєднувати різні за функціональними параметрами групи методів й форм роботи на основі прочитаного/прослуханого.

Ключові слова: українська дитяча література, толерантність/інтолерантність, толерантні відносини, толерантне комунікативне середовище, виховання толерантності, діти дошкільного віку.

SUMMARY

Delenko V. B. Ukrainian children's literature as a means of teaching tolerance to preschool children (second half of the 20th - beginning of the 21st century). On manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences, Specialty 13.00.01 - General Pedagogy and History of Pedagogy. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk, 2023.

In the dissertation, based on the analysis of historical-pedagogical, philosophical, and psychological literature of domestic and foreign scientists, and Internet resources, the relevance of the problem has been substantiated. The essential features of the basic concepts of the study "tolerance/intolerance", "levels of tolerance", "tolerant relations", "teaching tolerance to preschoolers", "communicative tolerant environment of preschool education institution", "children's literature", "literature for children" are given. Considering this concept in different contexts, tolerance is considered as the ability to collaborate and cooperate, the willingness to accept others, regardless of differences; tolerance for other opinions, beliefs, and behavior, recognition/acceptance of diversity, and equality of others.

The author has analyzed the structure of tolerance and identified a significant number of different perspectives and unresolved problems in the research on this issue. It is determined that the structure of tolerance include: awareness of the behavior rules in typical and atypical communication situations; the ability to establish contacts; the ability to defend one's position in (non-) conflict situations; the ability to understand a person's characteristics; the ability to assess and perceive the interlocutor's emotional state; and the ability to manage own psycho-emotional state.

The characteristic pedagogical conditions for effective teaching of tolerant relationships in preschool children have been revealed: purposeful and constructive interaction of teachers and families to create a tolerant communication environment; the development of children's system of knowledge, skills, and abilities on tolerance;

the implementation of specially adopted pedagogical forms and methods for the effective goal achievement; pedagogical interaction and cooperation of the teacher, a child, and parents on the principles of tolerance.

It has been identified that the creation of a tolerant setting requires consideration of the value approach and the main patterns of development and formation of preschoolers' personalities a child's moral qualities are formed based on their interaction with all participants of the educational process in preschool education. The teacher's important task is to be a model of tolerant behavior, to create appropriate conditions for teaching tolerance to preschool children, and to be able to overcome various prejudices or negative phenomena in the educational setting, including irritability, bullying, impoliteness in statements, harassment, mocking, etc.

The stages of the development of the theory and practice of teaching tolerance to preschool children (second half of the 20th - beginning of the 21st century)- the adoption of basics on the protection of children's rights, their education based on humanity, mutual understanding, tolerance, peace, and general fraternity; II stage - 1989-1995 - recognition of the children legal status, the necessity to educate them according to the principles of freedom, equality, solidarity, dignity, tolerance, and peace; III stage – 1995–2000 – the education system was recognized as an effective tool for the development of a child's tolerance, the revival of national preschool traditions, educators' active creative search for didactic aids for preschool children, themes of personal interaction, perception of the moral and psychological state of a person and his/her social environment dominate in Ukrainian children's literature; IV stage – 2000–2022 – the reformation of the Ukrainian preschool education system in the direction of pedagogy of tolerance and humanization (implementation of the State Standard of Preschool Education (2021) based on the competence approach in accordance with international quality standards.

The pedagogical potential of Ukrainian children's literature of the second half of the 20th - the beginning of the 21st century has been analyzed, and constructive ideas regarding the actualization of the historical and pedagogical experience of

teaching tolerance to preschoolers have been highlighted, considering modern innovative educational trends. It has been proven that Ukrainian children's literature, enriched with psychological models of behavior, axiological orientation, life experience, and traditions of Ukrainians that are valuable for the child's development, significantly impacts preschoolers' personality development.

The author has made a pedagogical insight and traced the genre and thematic genesis of children's literature, considered to be the essence of literature for children, oriented toward the children's audience and engaged with the children's reading.

It has been discovered that Ukrainian children's literature contains a significant number of works that are remarkable in terms of the relevance of the problems and themes they touch upon, and therefore can have a powerful impact on personality development.

The content and specifics of poetic and prose works of Ukrainian children's literature within the studied period are characterized by the purpose of their use in the preschool education institution (PEI) for teaching tolerance to preschoolers. The methods of teaching tolerance to preschool children (formation of consciousness, emotional development, self-education, activities, communication, and formation of experience of tolerant relationships) and approaches to teaching tolerance (humanistic, competence-based, personally oriented, pedagogical, and psychological) have been substantiated.

The significance of prose and poetic works of the researched period as a means of fostering tolerance to preschool children and the specifics of these works (following plots and images; the constancy of the world structure and rules of the game; fairytale-mythological model of space-time; intertextuality; innovativeness and creativity in the use of a visual arsenal of methods and techniques; considering the peculiarities of the target audience of preschool childhood; actualization of national and international ideas, in particular, genre-thematic development trends; features of the protagonists' images, etc.).

It has been noted that the main feature of children's literature of the period under study is its specific impact on the preschooler's personality, his/her emotional and sensory sphere, as well as empathy because the images of the read (listened to) work affect, and evoke certain positive/negative emotions "programmed" by the writer or poet.

The author presents a classification of works based on their intended communicative orientation: books addressed to children; books written for adults but appealing to children; children's literary works (rhymes, riddles, horror stories, etc.). The most famous pieces of art, in our opinion, that are used in the practice of modern preschool education are presented.

The article presents an analysis of modern trends in the development of children's literature, such as language and style, plot and genre, problem and theme, market, and composition.

The state of the problem under study in modern PEI practice has been studied: the results of the survey of preschool teachers from different regions of Ukraine made it possible to reveal their awareness of the content of tolerance/intolerance in modern conditions; to identify the forms, methods, techniques, and works of children's literature that are the subject of their use in working with children. According to the results of the survey of educators and the analysis of artistic works for children of the outlined period, those that contain the most expressive content for teaching tolerance are recommended (Hryhoriy Falkovich's poems "About Jealousy", "About Love", Galyna Malyk's "Scary Girl", "Crooked Mirror", "Greedy Andrew", Oksana Krotyuk's stories "Friend", "Airplane", "Bad Habit", Lesya Movchun's fairy tales "A Harp for a Spider", "Social Party", "Little Wind", "Silence", Zirka Menzatyuk's "One Thousand Umbrellas", "Lost Heart", etc.). Pedagogical tools for increasing the effectiveness of teaching tolerance to preschool children using Ukrainian children's literature are proposed. The priority directions of educators working with preschoolers to teach tolerance using children's fiction books of the studied period have been outlined.

Based on the theoretical analysis, practical observation, and a survey, the main preconditions for the effective use of children's literature as a means of forming the cognitive, motivational, and behavioral-activity aspects of tolerance education in preschool children have been identified.

It has been found that an effective means of teaching tolerance in preschool children is to use children's books, in particular, discussing the content of the text, models of protagonists' behavior and illustrations, and creative and other activities to imitate models of tolerant behavior of literature characters, while reading, storytelling, and discussing fiction texts on moral and ethical topics, with models of tolerant/intolerant characters' behavior. It has been proved that to achieve this goal, it is important to choose the appropriate books for reading and storytelling, considering the age-specific peculiarities of preschoolers' perception of the content of a literary work.

It is suggested to combine different groups of methods and forms of work based on reading/listening to form consciousness, and social behavior, stimulate activity, control, and analyze the level of preschoolers' education.

Keywords: Ukrainian children's literature, tolerance/intolerance, tolerant relations, tolerant communicative environment, teaching tolerance, preschoolers.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Деленко В. Б. Дефініція «толерантності» як наукова проблема. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія педагогічна*. Львів. 2016. Вип. 31. С. 28–36.
2. Деленко В. Б. Педагогічні умови виховання толерантних взаєностосунків дітей у дошкільному навчальному закладі. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсонський державний університет. Херсон. 2017. Вип. 76 (2). С. 13–18.
3. Деленко В. Б. Українська дитяча література як джерело виховання толерантності в дітей дошкільного віку. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2018. Вип. 61. С. 77–80.
4. Ростикус Н. П., Деленко В. Б. Використання віршованих творів української дитячої літератури з толерантною спрямованістю в закладі дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 47. С. 277–280.
5. Деленко В. Б. Перспективи впровадження ідей виховання толерантності в дошкільників засобами сучасної дитячої літератури в освітній процес ЗДО. *Освітні обрії*, 2022. 2 (55). С. 4–11.

Статті у закордонних наукових виданнях

6. Деленко В. Б. Толерантність у літературно-художній спадщині В. Сухомлинського. *Revistă științifică progresivă*, 2019. No 1. p. 5–15.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Деленко В. Б. Толерантність як категорія педагогічної етики. *Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 26-27 серпня 2016 р.), Класичний приватний університет, 2016. С. 17–19.
8. Деленко В. Б. Нестандартні прийоми малювання як засіб активізації творчого самовираження старших дошкільників. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 1. С. 14–16.
9. Деленко В. Б. Характеристика та умови формування толерантності у педагогічному середовищі. *Наступність дошкільної та початкової освіти в*

контексті соціальної мобільності: тези доповідей теоретико-практичного семінару, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 68–71.

10. Деленко В. Б. Виховання толерантних відносин між дітьми старшого дошкільного віку під час ігрової діяльності. *Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст: збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 26–27 жовтня 2017 р.) / за заг. ред. Марії Чепіль. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 84–87.*

11. Деленко В. Б. Філософія толерантності у казках В. Сухомлинського. *Філософія для дітей. В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Педагогічні читання : Збірник наук.-метод. праць / За заг. ред. О.В. Сухомлинської, О.Я. Савченко. Житомир: 2017. С.49–56.*

12. Деленко В. Б. Милосердя як складова толерантного виховання підростаючого покоління: *тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Наукова молодь–2017».* Київ, 2017. С. 36–40.

13. Деленко В. Б. Виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 2. С. 63–67.*

14. Деленко В. Б. Педагогічні умови становлення творчої активності дитини в контексті наступності дошкільної і початкової ланок освіти. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. Вип. 6. С. 57–62.*

15. Деленко В. Б. Толерантність в контексті педагогічної культури викладача. Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри; тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 22-23 листопада. 2022 р. С. 26–28.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

16. Деленко В. *Виховуємо толерантного дошкільника: ідеї для батьків та вихователів.* Львів: Простір-М. 2022. 48 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	27
1.1 Сутність основних понять дослідження.....	28
1.2 Стан дослідженої проблеми у педагогічній науці та дошкільній практиці	42
1.3 Виховання толерантності у дітей дошкільного віку як психолого- педагогічна проблема	57
 РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ВИХОВАННІ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)	69
2.1. Методологічний аспекти аналізу дитячої літератури з виховання толерантності	70
2.2. Тенденції розвитку української дитячої літератури наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.....	92
2.3. Педагогічний потенціал прози у вихованні толерантності дошкільників.....	104
2.4. Виховання толерантності у дошкільників засобами віршованих творів	131
 РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДОСЛІДЖУВАНОВОГО ПЕРІОДУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАП.	

3.1. Сучасний стан проблеми виховання толерантності у дітей засобами української дитячої літератури: практика дошкільної освіти.....	141
3.2. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури.....	147
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	167
ДОДАТКИ	195

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НАН України – Національна академія наук України

АПН України – Академія педагогічних наук України

НАПН України – Національна академія педагогічних наук України

МОН України – Міністерство освіти і науки України

ДНЗ – дошкільний навчальний заклад (до 2017 року)

ЗДО – заклад дошкільної освіти (з 2017 року і до нині)

БКДО – Базовий компонент дошкільної освіти

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Реформування вітчизняної системи освіти позначене маркерами євроінтеграції, демократії, технологізації, універсального дизайну, особистісно орієнтованого виховання, педагогіки партнерства, розвитку індивідуальності, креативності, толерантності тощо. Ці виклики відображені у законодавчих і нормативних документах: Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 роки (2014), Концепції розвитку дошкільної освіти (2020), Законі України «Про освіту» (2017), «Базовому компоненті дошкільної освіти» (2021) та ін. Зокрема, в основу «Державного стандарту дошкільної освіти» (2021) покладено «ідеї гуманістичної педагогіки, спрямовані на гуманне ставлення до дитини», «ідеї про використання казки та гри у гармонійному розвитку особистості» [12], а серед базових принципів його реалізації– демократичність; рівний доступ до якісної дошкільної освіти кожній дитині, освіти без дискримінації за будь-якими ознаками; соціально-педагогічне партнерство громади та всіх учасників освітнього процесу тощо. Актуальність досліджуваної проблеми в сучасному освітньому середовищі зумовлена також випадками вияву агресії, булінгу, аутсайдерства й цькування через неприйняття відмінностей, зокрема, в умовах інклюзії.

Дієвим засобом виховання толерантності у дітей дошкільного віку слугує українська дитяча література другої половини ХХ – початку ХХІ ст., оскільки художнє слово позитивно впливає не тільки на свідомість, а й почуття і вчинки дитини, допомагає усвідомити людські взаємини, норми поведінки тощо. У зв'язку із цим, актуалізується питання дослідження педагогічного потенціалу поетичних і прозових творів окресленого періоду в історичній ретроспективі на предмет підвищення ефективності виховання толерантності у дошкільників.

Як зазначали педагоги минулого (Я. Коменський, П. Лесгафт, Дж. Локк, М. Монтессорі, Р. Оуен, Й. Песталоцці, С. Русова, Ж.-Ж. Руссо) у дошкільний період важливими є: прищеплення дитині переконання про право на свободу; вплив на емоційно-вольову сферу; забезпечення єдності чуттєвого і раціонального у формуванні поведінкових звичок; виховання засобами казки,

музики, зображувального мистецтва, природи, бо вони залучають до добра, краси, людяності. Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури засвідчив значну увагу вчених до таких підходів в освіті, як: філософія людино-, дитиноцентризму (В. Кремень, О. Квас, О. Савченко) [99; 122; 172], педагогіка діалогу (В. Сухомлинський) [202; 203; 204; 205; 206], педагогіка добра (І. Зязюн) [87], гуманна педагогіка (Ш. Амонашвілі) [4], особистісно орієнтоване виховання (І. Бех) [17; 18], педагогічна етика та естетика (Г. Васянович) [34; 35], психологія толерантності (М. Мельничук, В. Павленко) [147], педагогіка толерантності (О. Безкоровайна, Ю. Тодорцева) [14; 15], формування високоморальної людини на засадах національних цінностей (М. Стельмахович, О. Сухомлинська) [190; 193; 194; 195] тощо. Ці та інші дослідження здебільшого охоплюють шкільний чи юнацький вік і лише опосередковано стосуються дошкільної освіти, яку, тим не менше, вважають визначальною у формуванні особистості.

Нині в Україні існує порівняно незначна кількість власне літературознавчих досліджень художніх текстів, написаних для дітей. Наявні розвідки стосуються здебільшого історії літератури, значно менше – теорії чи поетики дитячої літератури (Н. Богданець-Білоskalенко [25; 26; 28], У. Гнідець [50], Т. Качак [96; 97; 98], Н. Марченко, Л. Мацевко-Бекерська [145], О. Папуша [163] та ін.). Ще рідше трапляються компаративні студії, присвячені дитячій літературі (І. Олійник, Т. Романко, Б. Салюк). Увагу науковців часто привертають великі прозові твори дитячої літератури (О. Будугай, Н. Резніченко), дещо менше – лірична творчість, зокрема поезії для дітей та її використання в освітньому контексті. Сучасну дитячу літературу, її значення у вихованні та освітньому процесі молодого покоління аналізують У. Баран, О. Деркачова, В. Кизилова, Л. Овдійчук, О. Смолінська та ін. Про її використання в організації художнього читання і розповідання дітям дошкільного віку йдеться у працях Л. Артемової, О. Білан, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Карпинської, О. Лещенко, О. Монке та ін. [23; 24; 25; 48; 94; 136].

Питання змісту категорії толерантності висвітлені у працях таких авторів, як: Ю. Іщенко, В. Пісоцький, Н. Сербіна, Ю. Терещенко, П. Яроцький та ін. Потенціал дошкільного дитинства з формування фундаментальних загальнолюдських якостей обґрунтовано М. Богомоловою, Л. Божович, О. Кульчицькою, В. Котирло, С. Ладивір, Л. Шибицькою та іншими вченими. Сучасні дослідники акцентують на особистісно-діяльній складовій дошкільників, до якої належить і толерантність (Н. Грама, О. Кононко, К. Крутій, Н. Лисенко, Т. Піроженко, Т. Поніманська, О. Семенов, Н. Скрипник, Т. Степанова та ін.) [164;173;191;198;199;200], а також формуванні толерантності майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки (Т. Білоус, Ю. Тодорцева) [24]; теорії і методиці підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності у дітей (В. Ляпунова) [139].

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю подолання наявних суперечностей між:

–значним виховним потенціалом української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та її недостатньою репрезентацією в історичному-педагогічному дискурсі;

–сучасними суспільними викликами щодо реформування системи дошкільної освіти на засадах педагогіки толерантності і недостатнім урахуванням історико-педагогічного досвіду її організації та змістового наповнення;

–необхідністю використання української дитячої літератури для формування ключових компетентностей у дітей відповідно до Стандарту дошкільної освіти (2021) та відсутністю належного науково-методичного супроводу цього процесу;

–потребою впровадження інноваційних технологій виховання толерантності у роботі з дітьми дошкільного віку з урахуванням національних традицій українського суспільства та сучасною освітньою практикою у закладі дошкільної освіти (ЗДО).

Тому виникла потреба у дослідженні історичного досвіду дошкільного виховання в Україні з урахуванням сучасних суспільних викликів; визначення інноваційних методів, прийомів і форм його організації; виявлення педагогічного потенціалу дитячої літератури для підвищення його ефективності. Це зумовило вибір теми дисертації **«Українська дитяча література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (номер державної реєстрації 0113U001233). Тему дисертації затверджено Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 2 від 20 жовтня 2015 року), узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 3 від 29 березня 2016 року).

Мета дослідження полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні педагогічного потенціалу української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст., актуалізації історико-педагогічного досвіду виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Уточнити сутність основних понять та вивчити стан окресленої проблеми в історико-педагогічній науці.
2. Виокремити етапи розвитку теорії та практики виховання толерантності засобами української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у дітей дошкільного віку.
3. Проаналізувати й конкретизувати педагогічний потенціал української дитячої літератури у межах досліджуваного періоду.
4. Охарактеризувати зміст і специфіку поетичних та прозових творів

української дитячої літератури окресленого періоду на предмет їх використання у ЗДО для виховання толерантності дошкільників.

5. Вивчити стан розв'язання обраної проблеми у сучасній практиці закладів дошкільної освіти та окреслити перспективи впровадження результатів дослідження.

Об'єкт дослідження – виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – українська дитяча література другої половини ХХ – початку ХХІ ст. як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

Методи дослідження:

загальнонаукові – вивчення філософських, психолого-педагогічних, навчально-методичних джерел, дисертаційних робіт, інтернет-ресурсів, а також аналіз, синтез, порівняння, узагальнення й систематизація матеріалів – для виявлення стану розробки досліджуваної проблеми в педагогічній науці; визначення категоріального апарату; виявлення прогресивних ідей щодо використання віршованих і прозових творів української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. у вихованні толерантності у дітей дошкільного віку; висвітлення різних підходів до еволюції окресленої проблеми; аналізу нормативно-правового забезпечення дошкільної освіти України у визначених хронологічних межах;

історичні – хронологічний, структурно-історичний, прогностичний – для виявлення особливостей виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури відповідно до визначених хронологічних меж;

емпіричні – праксиметричний – для вивчення методів і форм використання дитячої літератури визначеного періоду у вихованні толерантності в дошкільників; опитування педагогів ЗДО з допомогою Google Forms та аналіз його результатів (кількісний і якісний) – для вивчення стану проблеми у практиці дошкільної освіти; прогностичний – для проєктування перспектив упровадження результатів дослідження в освітній процес сучасних ЗДО.

Хронологічні межі дослідження. Дослідження охоплює другу половину ХХ – початок ХХІ ст. Визначення таких меж пов'язане з тим, що саме у цей період помітний значний поступ системи дошкільної освіти, удосконалення форм і методів виховання, як і збагачення жанрово-тематичної системи в українській дитячій літературі, пов'язані з відповідними суспільно-історичними трансформаціями в Україні. Окрім того, у 1959 році Генеральною Асамблеєю ООН проголошено «Декларацію прав дитини», де пропагується її захист від різних форм дискримінації. У 50–80-их роках ХХ ст. толерантність в Україні розуміється як терпимість/слухняність у різних сферах суспільного життя, у т.ч. – в освіті; у художній дитячій літературі, що може слугувати засобом виховання цих рис, розвивається морально-етична, суспільно-історична та соціально-побутова проблематика; чиниться відповідний вплив на освіту наявними соціально-політичними радянськими наративами.

У 90-их роках ХХ ст. уперше на міжнародному рівні зафіксоване поняття толерантності у «Декларації принципів толерантності» (резолуція Генеральної асамблеї ЮНЕСКО № 5.61 від 16.11.1995 р), де головним інструментом виховання виступає система освіти; відповідно толерантність передбачає визнання адекватного сприйняття відмінностей між людьми й активність на засадах гуманізму, свободи та духовних пріоритетів. З відродженням національної системи освіти у дитячій художній літературі акцентується на психологічному портреті дитини, її внутрішньому світі, соціальному оточенні та взаємодії з іншими людьми, розумінні й повазі.

Верхньою межею дослідження є сучасний період активного розвитку освітньої інноватики у руслі євроінтегрування, педагогіки толерантності, партнерства у закладах дошкільної освіти у зв'язку із упровадженням Державного стандарту дошкільної освіти (2021), в якому, на засадах компетентнісного підходу, окреслені вимоги до результатів освіти дитини дошкільного віку відповідно до міжнародних стандартів якості.

Джерельна база дослідження – фонди Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України імені

В. Стефаніка НАН України, результати наукових досліджень філософів, педагогів, психологів, літературознавців; педагогічні часописи; нормативно-правові документи з розвитку вітчизняної освіти; історико-педагогічна література досліджуваного періоду; ресурси Інтернету тощо.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що *вперше*:

в історико-педагогічній науці *здійснено* цілісне висвітлення виховного потенціалу української дитячої літератури з виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) з урахуванням сучасних викликів;

вивчено стан досліджуваної проблеми в історико-педагогічній науці та сучасній практиці дошкільної освіти; *визначено* етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.; *обґрунтовано* методи виховання толерантності у дітей дошкільного віку (формування свідомості, емоційного розвитку та самовиховання, організації діяльності, спілкування, формування досвіду толерантних стосунків); *розкрито* значення прозових і поетичних творів досліджуваного періоду як засобів у вихованні толерантності в дітей дошкільного віку та специфіку цих творів (запозичення сюжетів, образів; сталість світобудови та правил гри; казково-міфологічна модель часопростору; інтертекстуальність; інноваційність та креативність у використанні зображувального арсеналу методів і прийомів; урахування особливостей цільової аудиторії дошкільного дитинства; актуалізація національних та інтернаціональних ідей, зокрема, в розвитку жанрово-тематичних тенденцій; особливості образу головного персонажа тощо); *з'ясовано* найбільш поширені типи інтолерантності у сучасних ЗДО; *окреслено* пріоритетні напрями роботи педагога з дошкільниками з метою виховання толерантності засобами дитячої художньої книги досліджуваного періоду;

уточнено сутність понять «толерантність/інтолерантність» «рівні толерантності», «толерантні відносини», «виховання толерантності у дітей

дошкільного віку», «комунікативне толерантне середовище ЗДО», «дитяча література», «література для дітей»;

конкретизовано підходи до виховання толерантності у дошкільників (гуманістичний, компетентнісний, особистісно орієнтований, педагогічний, психологічний);

удосконалено методичний супровід виховання толерантності у дітей засобами дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;

подальшого розвитку набули положення щодо підготовки педагогів до виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами прозових і віршованих текстів досліджуваного періоду з урахуванням суспільних викликів, а також їх використання у практиці післядипломної педагогічної освіти.

Практичне значення дослідження полягає у можливості їх використання в організації освітнього процесу в ЗДО України, під час проведення занять, написання навчальних і методичних посібників, довідників з дошкільної педагогіки, удосконаленні технологій дошкільного виховання. Розроблено методичний посібник «Виховуємо толерантного дошкільника: ідеї для батьків та вихователів» [65]. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці спецкурсів і спецсеминарів для студентів закладів вищої освіти; педагогами у практичній роботі з дітьми у ЗДО.

Упровадження результатів дослідження. Основні результати дисертації впроваджено в освітній процес Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка 3157-11 від 27.12.2022 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 4 від 20.12.2022 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 19 від 15.12.2022 р.), Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (протокол № 13 від 16.12.2022 р.), Закладу дошкільної освіти (дитячий садок) № 43 Львівської міської ради (протокол № 3 від 14.12.2022 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях і семінарах: *міжнародних*

– «Sacrum et profanum в культурі» (3–4 листопада 2015 р., м. Львів), «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (30–31 березня 2016 р., м. Дрогобич), «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції (12–13 травня 2016 р., м. Львів), «Підготовка майбутнього педагога до професійної діяльності в умовах трансформації суспільного устрою та інтегрування України в європейський простір» (26–29 травня 2016 р., м. Івано-Франківськ), «Іван Франко: Я єсть пролог...» (до 160-річчя від дня народження) (22–24 вересня 2016 р., м. Львів), «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (6–7 квітня 2017 р., м. Кам'янець-Подільський), «Актуальні проблеми та перспективи розвитку дошкільної освіти і професійної підготовки педагогічних кадрів у контексті євроінтеграційних процесів» (12–13 травня 2016 р., м. Чернівці), «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки» (16–17 червня 2017 р., м. Одеса), «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (20–22 вересня 2017 р., м. Івано-Франківськ), «Сучасна початкова освіта: проблеми, теорія та практика» (28–29 вересня 2017 р., м. Дрогобич), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (5–6 жовтня 2017 р., м. Умань), «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (26–27 жовтня 2017 р., м. Дрогобич), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (11–12 жовтня 2018 р., м. Умань), «Освітологія – 2022. якість університетської освіти: міждисциплінарний дискурс» (20 квітня 2022 р.), «Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної сфери сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та перспективи» (02–03 червня 2022 р., м. Тернопіль); *всеукраїнських* – «Сучасна педагогіка і психологія: від теорії до практики» (26–27 серпня 2016 р., м. Запоріжжя), «Дитяча книжка в сучасному освітньому просторі: реалії та перспективи» (20–21 жовтня 2016 р., м. Кам'янець-Подільський), «А що там за лісом?: Філософія для дітей. В.О. Сухомлинський у діалозі з сьогоденням» (22 вересня 2017 р., м. Житомир), «Формування громадянськості як якості особистості засобами освітньої діяльності: реалії, проблеми та перспективи»

(28–29 вересня 2017 р., м. Глухів), «Наукова молодь –2017» (14 грудня 2017 р., м. Київ); *звітних і регіональних* – «Психолого-педагогічні аспекти виховання особистості в системі неперервної освіти» (м. Дрогобич, 2016), «Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності» (20 січня 2017 р., м. Львів), «Формування комунікативної культури майбутніх вихователів дітей дошкільного віку» (10 травня 2017 р., м. Дрогобич), «Ідея наступності у формуванні мовленнєвих компетентностей дошкільників і молодших школярів» (2017, м. Дрогобич,); *кафедральних* – «Використання інноваційних підходів у проведенні педагогічної практики» (кафедра початкової та дошкільної освіти ЛНУ імені Івана Франка, 2021, м. Львів).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 16 публікаціях, з яких 5 статей – у наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному науковому виданні, 1 – методичний посібник і 9 – публікації у збірниках матеріалів конференцій.

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації наукові результати здобуто самостійно. У статті, підготовленій у співавторстві з Н. Ростикус [187], автору належить аналіз толерантної спрямованості віршованих творів української дитячої літератури. Ідеї співавтора у дисертації не використано.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного із них, загальних висновків, списку використаних джерел (283 позиції, із них 30 – іноземними мовами) та 7 додатків на 49 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить – 246 сторінки, основний текст викладено на 194 сторінках. Робота містить 5 таблиць і 10 рисунків (на 11 сторінках).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У розділі висвітлено теоретичні засади виховання толерантності у дітей дошкільного віку на основі компетентнісного, гуманістичного, особистісно орієнтованого, цілісного, педагогічного і психологічного підходів; проаналізовано й уточнено зміст базових понять дослідження та окреслено основні етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.).

На основі аналізу філософських, психологічних і педагогічних праць запропоновано власне визначення толерантності як здатність до партнерства та співпраці, готовність сприймати навколишніх, не зважаючи на відмінності; терпимість до інших думок, вірувань і поведінки, визнання/прийняття різноманіття й рівності інших. Уточнено також сутність таких дефініцій, як: «толерантні взаємини», «толерантне комунікативне середовище», «педагогіка толерантності», «психологія толерантності» та ін.

Виокремлено етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): I етап – 1959–1989 рр. – прийняття Генеральною Асамблеєю ООН «Декларації прав дитини» (20 листопада 1959 року); II етап – 1989–1995 рр. – затвердження «Конвенції про права дитини», 20 листопада 1989 р.) та вдосконалення виховних форм і методів у системі дошкільної освіти України; III етап – 1995–2000 рр. – визнання «Декларації принципів толерантності» (резолуція Генеральної асамблеї ЮНЕСКО № 5.61 від 16.11.1995 р), активне відродження традицій національного дошкілля; IV етап – 2000–2022 рр. – реформування системи дошкільної освіти України на засадах компетентнісного підходу, Державного стандарту дошкільної освіти (2021), міжнародних стандартів якості.

1.1 Сутність основних понять дослідження

Проблема толерантності є складною і багатогранною, оскільки синтезує дослідження різних галузей наукового знання – філософії, психології, соціології, педагогіки тощо. Філософський аспект толерантності представлений концепціями мислителів різних епох, які трактували її як принцип людського співжиття. Античні філософи Фалес, Солон, Демокрит, Сократ стверджували, що важливим у цьому аспекті є культивування невибагливості й поміркованості [186], а Платон, Арістотель, Геродот відстоювали духовну свободу особистості, неможливу при насиллі й дискримінації, а терпимість визначали як головну умову розвитку особистості [Там само].

У Середньовіччі терпіння і толерантність, любов до ближнього, неосудження, прощення і милосердя розглядалися як запорука наближення до Бога і регламентувалися релігійною догматикою. Побудова стосунків на основі принципу зворотного зв'язку вперше була виражена в християнстві. Прикладами слугують висловлювання «пробачте і вам буде прощено», або «не робіть іншим того, чого не бажаєте собі». Мотив толерантності також відігравав важливу роль в українській соціально-філософській думці. За Григорієм Сковородою, слідод за євангельським прощенням, проблема пошуку «гармонійної рівноваги» (*толерантності*) полягає в тому, щоби «любити ворогів своїх, віддячувати добром ворогам своїм і робити добро тільки друзям своїм» [Цит. за 195].

У ХІХ–ХХ століттях відомі філософи (Х. Ортега-і-Гассет, М. Ганді та ін.) працювали над розробленням різних аспектів розуміння толерантності [159]. На окрему увагу заслуговують дослідження філософів М. Уолцера [232], П. Ніколсона, Д. Рейда, Б. Вільямса, С. Мендуса, Д. Роулса та ін., які інтегрували толерантність із моральними чинниками. Австрійський філософ і психолог В. Франкл розглядає толерантність як невід'ємну частину розвитку людини, яка рухається до пошуку і реалізації смислів. Цей розвиток є цілісним, оскільки виражається у розумінні цілей творення, досвіду та ставлення, і розвивається у напрямку набуття свободи, незалежності та гнучкого реагування на мінливі життєві обставини [118].

Принцип толерантності чітко виражений у працях К. Роджерса, одного із засновників гуманістичної психології. Допомогати іншим, особливо у вирішенні особистих проблем, можна не директивними методами, а через прийняття, емпатію, розуміння і конформність, що ґрунтується на прагненні людини до свободи і позитивних змін. Це стимулює прагнення людини до самореалізації, реалістичного погляду на себе, розв'язання суперечностей між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» і, зрештою, більш толерантного ставлення до себе та інших [249].

Ідея гуманістичної толерантності постійно перебувала в центрі уваги прогресивних українських мислителів. Вперше її сформулювали письменники ХІХ–ХХ ст., які невтомно пропагували національні та загальнолюдські цінності, такі як взаєморозуміння, толерантність, любов, доброзичливість, доброта та гуманізм. Ці ідеї пронизують твори Лесі Українки, Б. Грінченка та інших [15; 16]. У філософсько-релігійних і психологічних концепціях різних часів толерантність розглядається не лише як світоглядна позиція, а як своєрідний людський ідеал і важлива морально-етична норма людських стосунків, що реалізується через любов та повагу до інших.

Проблемі толерантності присвячені праці вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: толерантність як філософсько-світоглядний феномен вивчають М. Бабій [7], Ю. Іщенко [97; 98], О. Довгополова [84] та ін., порівняння толерантності й релігійного терпіння здійснюють Л. Владиченко [43], В. Єленський [92; 93], А. Колодний [116; 117; 118; 120], В. Пісоцький [169; 170], Л. Филипович [223; 224; 225] та ін., толерантність у контексті плюралізму та діалогу культур глобалізованого світу й етики відповідальності досліджують П. Рікер [183], М. Рембеж [277] та ін.

Аналіз літератури засвідчує, що найбільшого поширення термін «*толерантність*» набув у англomовному тлумаченні (tolerance), що означає «терпимість» або «терпимий». У наукових джерелах толерантність розглядається насамперед як повага та утвердження рівності, відмова від домінування та опір такому домінуванню, визнання багатомірності й різноманіття людської культури, норм поведінки, готовність сприймати чужу

думку, сприйняття іншого таким, як він є, терпимість до чужих думок, вірувань і поведінки. У такій інтерпретації толерантність означає визнання прав іншого, сприйняття іншого як собі рівного, такого, що претендує на розуміння й співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі злагоди та поваги [11; 16; 261].

У соціально-філософському розумінні *толерантність* – це певна соціальна якість міжособистісних стосунків, яка характеризується не лише співчуттям і розумінням іншої людини, а й прагненням прийняти її традиції, інтереси, вірування, культуру настільки, наскільки це можливо [118; 277]. Таке визначення поняття «толерантність» засвідчує, що окреслена проблема може вивчатися з різних позицій: і як етико-філософська норма, і як принцип взаємин між послідовниками різних ідеологічних концепцій, переконань та вірувань, і як метод соціально-політичних рішень та дій, і як важлива мета виховання молоді.

У контексті нашого дослідження ідея толерантності є, насамперед, певним особистісним, суспільно визначеним концептом, який передбачає не просто досягнення окресленої мети, а передусім конкретну технологію формування конструктивних відносин та взаємин. Так, Ю. Іщенко узагальнює сутність поняття толерантності у морально-світоглядному сенсі та розкриває через поняття свободи, автономії, цілісності внутрішнього світу, діалогу і поліфонії себе та іншого [98, с. 49]. Варто зазначити, що толерантність як моральна категорія детермінує активну соціальну позицію, психологічну готовність до належної (конструктивної, діалогічної) взаємодії з людьми, незважаючи на різного роду відмінності: національні, расові, релігійні, гендерні, географічні, соціально-класові тощо.

Отже, аналізуючи сутність толерантності, деякі науковці наполягають на тому, щоб не лише декларативно додати до її світоглядного розуміння філософський аспект, а й ґрунтовно довести перевагу саме філософського розуміння подолання інтолерантності, становлення морально-духовного розвитку людини й саморефлексії [196, с. 12–14].

У психології толерантності існує декілька підходів до розуміння змісту поняття «толерантність»: психофізіологічний, інтеракційний, диверсифікаційний, особистісний, екзистенційно-гуманістичний, соціально-психологічний, ситуаційний [160]. Проаналізуємо ці підходи детальніше.

Психофізіологічний підхід. Толерантність є психофізіологічною особливістю людини. Приміром, Л. Собчик стверджує, що в спектрі вражень, отриманих із навколишнього середовища, кожен індивід сприймає і засвоює певну інформацію у характерний для нього спосіб та відповідно до цього зосереджує увагу на конкретних явищах, які є для нього важливими. Така індивідуальна вибірковість щодо явищ навколишнього освіту та власний стиль засвоєння отриманої інформації створюють підґрунтя для формування різних і неповторних особистостей за однакових умов навколишнього середовища [160, с. 19]. Як зазначають М. Мельничук та В. Павленко [160], в основі таких індивідуально визначених стилів лежить сприйняття, переробка та відтворення інформації про пізнаваний світ, яка втілюється в думках, почуттях і поведінці людини, а також провідні тенденції, що пронизують усі рівні особистості: найнижчий (біологічний) і найвищий рівень особистості, який є її особистісною структурою, визначає соціальну спрямованість та ієрархією людських цінностей.

Інтеракційний підхід. Толерантність означає готовність приймати інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними. Критеріями толерантності є рівність, взаємоповага, рівні можливості, співпраця та солідарність у вирішенні спільних проблем. Однак толерантність не означає нехтування власними інтересами, а передбачає взаємоповагу та проактивну позицію з боку всіх зацікавлених сторін.

Толерантність є одним із можливих шляхів процесу самореалізації людини, особливо щодо можливості вибору, особистісного визнання і зростання, здатності приймати себе та інших такими, якими вони є, встановлювати дружні стосунки. Зокрема можна допомогти вирішити певні проблеми, але не директивно, а ґрунтуючись на прагненні іншої людини до свободи і позитивних змін. Це можливо через прийняття, емпатійне розуміння та конгруентність, що стимулює тенденцію до самореалізації, реалістичне уявлення про себе,

розв'язання суперечностей між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», формуючи більш толерантне ставлення до себе та інших.

Диверсифікаційний підхід. Серед важливих передумов толерантності виділяють такі: онтологічні передумови, гносеологічні, аксіологічні, соціологічні, психологічні тощо. Однак, якщо лише обмежитися психологічним аспектом, то зміст терміну «толерантність» не може бути зведений до «лінійного детермінізму, отже й до якоїсь однієї властивості, показника чи характеристики. Складність і багатовимірність цього поняття проявляється в кількох аспектах. Насамперед – у розмаїтті типів і форм толерантності» [там само].

Толерантність як міждисциплінарна категорія пронизує всі сфери суспільного та особистісного життя, слугує показником будь-якого психологічного процесу чи стану. Як зазначає О. Пейчева, з огляду на розмаїття форм і видів толерантності, особистість не цілком коректно описувати як «толерантну (інтолерантну)», як і вести мову про варіанти чи форми того чи іншого акценту чи аспекту застосування принципу толерантності в конкретній ситуації. Необхідно враховувати певну динаміку в розвитку толерантності та виокремлювати кілька етапів у формуванні цієї категорії [167].

Ще одним напрямком диверсифікації є багатоаспектність і неоднорідність психологічного змісту толерантності. Серед пріоритетних напрямів її вивчення виділяють основні та найважливіші виміри толерантності: когнітивний, емоційний та поведінковий [160, с. 21].

Особистісний підхід. Основним змістом особистісного виміру толерантності є, насамперед, відповідні системи цінностей і смислів, серед них – цінності поваги до людини, цінності прав людини, свободи і рівності людей у виборі свого світогляду й життєвої позиції, відповідальності за власне життя і сприйняття кожної людини, цінності демократичного громадянського суспільства.

На думку дослідників, існують два види толерантності: *природна* (виникає при позитивній оцінці об'єкта, а також за відсутності явних розбіжностей між суб'єктом та об'єктом, тому її називають толерантністю ідентичності) і

проблемна толерантність (виникає незважаючи на негативну оцінку об'єкта, але з налаштованістю на співпрацю (конструктивна толерантність) і пристосування (адаптаційна толерантність) та адаптацію (людина до цього звикла) [143].

Соціально-психологічний підхід. За словами В. Москаленка, толерантність – це терпимість до різних думок і справедливість в оцінці людей і подій. У структурі цього поняття можна виокремити два компоненти: *сенсуальну* (індивідуальна стійкість до впливів середовища, пов'язана з ослабленою реакцією на певні несприятливі чинники через знижену чутливість) та *диспозиційну* (базується на принципово різних механізмах, що забезпечують толерантність людини у взаємодії з оточенням) *толерантність* [153].

Ситуаційний підхід. Останніми роками в літературі описується *фрустраційна толерантність* як здатність протистояти життєвим труднощам, не втрачаючи психологічної адаптивності. Вона ґрунтується на здатності адекватно оцінювати реальну ситуацію та передбачати шляхи її розв'язання [160].

Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що використання терміну «толерантність» у психолого-педагогічній науці зорієнтоване на позначення:

1) індивідуальної властивості (стабільної або ситуативної), що полягає у здатності до збереження саморегуляції при впливах факторів середовища, які викликають фрустрацію;

2) здатності до неагресивної поведінки щодо іншої людини на основі відкритості у відносній незалежності від дій іншого. У першому випадку акцент робиться на здатності до самозбереження, у другому – на готовності до взаємодії.

Проблему толерантності почали детально вивчати з кінця 90-их років ХХ – початку ХХІ століття такі дослідники, як О. Безносок, І. Бех, Г. Васянович, С. Гончаренко, Л. Завірюха, І. Івасюк, Я. Коломенський, А. Реан, Г. Рего, Ю. Сенько, Н. Скрипник, О. Сухомлинська та ін. [18; 19; 36; 37; 60; 213; 214].

На основі аналізу праць учених доходимо висновку, що толерантність можна тлумачити по-різному. Так, в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренко описує її як терпимість до думок і переконань інших [61]. У «Педагогічному словнику» (за редакцією М. Ярмаченка) «толерантність» трактується як терпимість до ідей, поглядів, переконань і поведінки інших людей [166, с. 448]. Толерантність може тлумачитися як більш вузьке поняття, як соціальний, культурний і релігійний термін, який використовується для опису поведінки груп та індивідів, яка не передбачає переслідування інакодумців, чії ідеї та поведінка не збігаються з власними і викликають незгоду. Цей термін зазвичай використовується для опису поведінки, яка полягає в терплячому досягненні згоди, коли є розбіжності в думках. Він є основою для виховання толерантної особистості і використовується в релігійному, політичному та моральному контекстах. На думку Ю. Тодорцевої [230, с. 8], у педагогічному контексті толерантність означає прийняття інших такими, якими вони є, взаємодію з іншими на основі згоди через розвиток характеру, відкритого до сприйняття інших культур. Вона трактується як здатність поважати розмаїття людської думки та готовність запобігати конфліктам і вирішувати їх ненасильницькими засобами.

«Толерантність (терпимість) (від лат. *tolerantia* – витривалість, терпіння, смирення) – здатність особи до терпимості (чого-небудь, кого-небудь, щодо кого-небудь, чого-небудь) за умови власного внутрішнього непогодження з цінністю, по відношенню до якої проявляється терпимість» [46, с. 145].

Л. Лозинська пропонує розглядати толерантність у контексті понять «визнання», «сприйняття», «розуміння» [139, с. 99]. І. Бех увиразнює розуміння толерантності у загальнопедагогічному контексті як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння [17, с. 32–35]. Дослідниці М. Клепар та Т. Потапчук трактують «толерантність» як інтегроване морально-особистісне утворення, що ґрунтується на ціннісному ставленні до інших людей, самого себе та навколишнього середовища, яке виявляється у терпимому ставленні до інтересів, думок, поглядів, звичок і

переконань і інших людей незалежно від їхніх поглядів, національності чи віросповідання [174, с. 29].

Закономірно, що толерантність як важлива риса особистості є складником професійного становлення педагога (В. Бойко, Г. Васянович, Т. Іванова, С. Карпенчук та ін.). Визнаючи багатоаспектність поняття «толерантність», Ю. Тодорцева справедливо вважає її загальнолюдською рисою, морально-педагогічною якістю, індивідуально-психологічною особливістю та психолого-педагогічною здібністю педагога [230, с. 12].

У докторській дисертації В. Ляпунової (2017) наголошено на науково-прикладному значенні толерантності як «регулятивного механізму функціонування суспільства і міжособистісних стосунків у соціумі, що пояснюється глобалізаційними процесами, які розгортаються на теренах сучасного світу, і потребує формування сучасного суб'єкта суспільної життєдіяльності – людини, здатної до співжиття у полікультурному суспільстві у мирі і злагоді...», відповідно авторка це поняття визначає «як сформовану чи таку, що перебуває в стані формування, моральну якість, моральну чесноту, комплексну особистісну якість, сутнісну властивість людини, яка виявляється в соціальних відносинах, головною ознакою якої є визнання права іншого на відмінність» [139, с. 28].

Таким чином, «толерантність» є універсальною цінністю, особливо в сучасному світі, який характеризується економічною глобалізацією та підвищеною мобільністю, швидким розвитком комунікацій, інтеграцією та взаємозалежністю, масштабними міграційними процесами та переміщенням населення, урбанізацією та зміною соціальних моделей. Толерантність – це основа свободи, повага до прав іншої людини, терпимість, ненасильство, культура компромісу, тобто йдеться про аксіологічні наративи.

Польські вчені (М. Novak, М. Rembierz) акцентують на духовно-моральних цінностях у виявленні толерантності, які слугують рушієм ставлення до навколишніх [272; 278], адже у світі постійно відбувається переоцінка людських цінностей: у діяльності вони оцінюються і ставляться в пріоритет як

особливо цінні, як необхідні понад усе. Вторгнення у світ цінностей створює і зміцнює також принципові конфлікти цінностей, щодо яких потрібно робити вибір, який не вдається повторити... [279]. Таким чином, формування, розвиток, виховання людини завжди «вказують на певне зростання, трансформацію реальності, трансформацію речей, мислення, ідей, культури, людства та дій» [272].

Н. Баранова розглядає типологізацію толерантності за соціальними сферами її буття [13] і виокремлює такі її види: гендерну, вікову, освітню, міжнаціональну, расову, релігійну, географічну, міжкласову, фізіологічну, політичну, сексуально орієнтовану, маргінальну (рис. 1.1).

До прикладу, питанням міжетнічної толерантності у полікультурному середовищі (на Закарпатті), в т.ч. у закладі дошкільної освіти, значну увагу приділено у наукових публікаціях Г. Рего [182]. Вчена, передусім, акцентує увагу на мовному питанні в регіоні і, звичайно, вихованні толерантної взаємодії між представниками різних культур та етносів України.

Отже, толерантність ґрунтується на терпимості до навколишніх, які «не такі, як інші». Причому це терпимість до іншого способу життя, культури, поведінки, традицій, звичаїв, світогляду та ін. Іноді ця концепція може базуватися на упередженому ставленні до людей з інвалідністю, негативних стереотипах, дискримінації, нетерпимості до інших, тоді вона означається як *інтолерантність* та є протилежним до поняття толерантності [261].

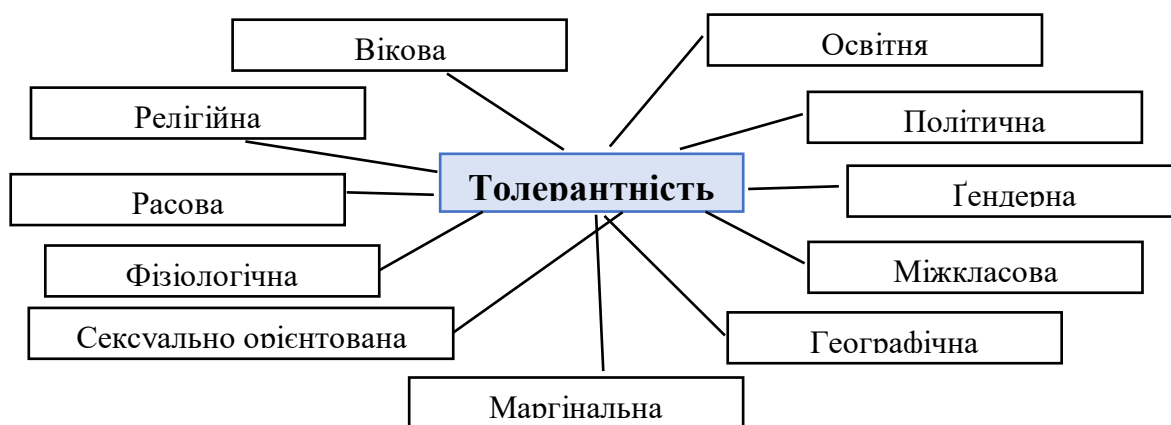

Рис. 1.1. Види толерантності (за Н.Барановою) [13]

Освітня парадигма ХХІ століття зорієнтована на духовне зростання, свободу, толерантність, зокрема, коли йдеться про українську систему освіти, починаючи з дошкілля. Тому основою освітнього середовища закладу дошкільної освіти (ЗДО) повинна стати *педагогіка толерантності*, яка передбачає зміну системи взаємин, побудову їх на принципах, що об'єднують усіх учасників освітнього процесу.

За переконаннями Т. Потапчук та М. Клепар, педагогіка толерантності виступає за визнання прав дитини, зосереджується на створенні природної атмосфери співпраці вчителя та учня, повністю вільної від примусу, а основними моральними якостями вчителя є любов до педагогічної праці та любов до дітей. На формування толерантності впливають такі фактори, як: виховання, досвід, спілкування, культура, цінності, потреби, інтереси, особистість, темперамент, звички, почуття і типи поведінки [174, с. 29].

Педагогічний аспект формування толерантності, зокрема її виховання, досліджували також такі вчені: І. Аносов [4], Е. Антипова, Р. Безпальча, Я. Берегова, І. Бех [20], О. Захарченко, Дж. Лорсен, К. Нідерсон, В. Подобєд, М. Уолцер [232] та ін. Уважаємо цілком слушною думку науковців про те, що толерантність є діалогом, тобто діалогічною формою спілкування [264]. Толерантність – це особистісна або суспільна характеристика, яка допускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище – багатовимірні й, водночас, єдині, тому що існують різні підходи до одних і тих же процесів, незважаючи на відмінність культур у цілому.

Педагогічними умовами ефективного здійснення *освітнього процесу толерантного типу* є:

1) *конгруентність* – процес відповідного усвідомлення людиною особистісних реальних відчуттів, переживань і проблем із такими подальшими їх проявами, які б не травмували інших осіб;

2) *емпатія* – процес співчуття, що ґрунтується на здатності поставити себе на місце іншого, побачити ситуацію його очима, відчутти його емоційний стан;

3) *позитивне сприйняття* – процес позитивного розвитку особистості в умовах злагоди, довіри, доброзичливості, позитивізму.

Розглядаючи сутність цього поняття у різних контекстах, схилиємося до згоди із думкою тих авторів, які розглядають термін толерантності в межах трикутника основних атрибутів особистості – *відповідальності, свободи і творчості*, що детермінують її внутрішній світ і визначають стратегію реальної поведінки (О. Довгополова [84; 85], Ю. Іщенко [97; 98]).

Таким чином, із вищезазначеного можемо зробити висновок про те, що толерантність у педагогічній та філософській літературі розглядається як світоглядне кредо та моральна настанова, що зумовлює активну соціальну позицію та психологічну готовність до позитивної (конструктивної, діалогічної) взаємодії з людьми іншого національного, релігійного, соціально-класового середовища, інших поглядів, стилів мислення і поведінки, яка формується на різних рівнях розвитку особистості [196, с. 12]. Толерантність людини формується завдяки її активній позиції, тому педагогіка толерантності покликана допомогти майбутнім фахівцям розширити можливості їхньої індивідуальної самоосвіти, самооцінки взаємин з іншими за умови свідомого обрання толерантності як активної професійної позиції. Особливого значення у цьому контексті набувають: міжособистісна комунікація, діалог, створення толерантного комунікативного середовища [207].

Толерантність визнається універсальною якістю особистості, що проявляється в реакції на негативні фактори соціального середовища як здатність розуміти, терпимо ставитися і поважати інших. Натомість толерантність характеризує лише ту особистість, яка відкрита до сприйняття інших культур, здатна поважати багатогранність людської думки і цінностей, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами. Тому, враховуючи педагогічний контекст толерантності, де вона визначається як певна риса особистості, що може бути сформована відповідною педагогічною взаємодією і не потребує приниження іншого для збереження здорової неприязні до негативних явищ у навчально-виховному процесі (І. Бех, Л. Кондрашова,

Т. Осипова, В. Рахматшаєва), ми можемо вважати цю рису ще й професійно-педагогічною.

Під толерантністю ми розуміємо професійно важливу якість педагога, що виявляє свою сутність як здатність сприймати без агресії судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, відмінні від його власних, за умови взаємодії в одному освітньому просторі, соціокультурному середовищі, шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, співпереживання та психологічного комфорту [230, с. 7]. О. Волошина вважає, що структуру толерантності складають когнітивний, аксіологічний, інструментальний компоненти [48, с. 6]. Науковці Ю. Тодорцева, Г. Денисенко, дотримуючись розуміння толерантності як властивості особистості та її ставлення до дійсності, структуру толерантності представляють у вигляді взаємодії трьох провідних компонентів: концептуально-ціннісного, особистісно-мотиваційного, діяльнісно-поведінкового [230].

Детальний аналіз структур толерантності виявляє значну кількість різних поглядів та невирішених проблем при вивченні цього питання. Сучасний вихователь тільки тоді якісно зможе виконувати педагогічні завдання, коли зможе уміло будувати відносини з колегами та вихованцями, встановлювати міжособистісні контакти на основі знання та вдосконалення структури толерантності.

Проаналізувавши наведені вище твердження, вважаємо, що до структури толерантності належать: знання правил поведінки у типових і нетипових комунікативних ситуаціях; уміння встановлювати контакти; уміння гідно відстоювати свою позицію у (не) конфліктних ситуаціях; уміння розуміти індивідуальні особливості людини; уміння оцінити і зрозуміти емоційний стан співрозмовника; керувати власним психоемоційним станом.

Як бачимо, поняття толерантності, а також його структура не мають однозначного трактування. На основі аналізу філософських, психологічних і педагогічних праць нами запропоноване власне визначення: *толерантність – це*

здатність до партнерства та співпраці, готовність сприймати навколишніх, не зважаючи на відмінності; терпимість до інших думок, вірувань і поведінки, визнання / прийняття різноманіття й рівності інших.

Однак толерантність (терпимість) повинна мати свої межі. Є думки іншої людини, які ми приймаємо без будь-яких обмежень, абсолютно спокійно, а є думки, відмінні від наших, до яких ми непримиренні і хочемо відстоювати свою позицію. Учені схильні до виокремлення так званої «межі толерантності», за якою уже терпимість є недопустимою чи шкодить конкретному індивіду. «Вихід за межі терпимості породжує її антиподи... Інтолерантність означає врахування інтересів тільки своєї групи (власних інтересів), нетерпимість до інших точок зору й безкомпромісну боротьбу (або заклик до боротьби) з ними, у першу чергу, насильницькими методами [1, с. 55]. Межі толерантності збігаються з межами свободи. Толерантність не є безмежною, оскільки вона впливає з природи і характеру вибору світоглядних орієнтирів, а в суспільстві завжди є щось об'єктивно нетерпиме. Не можна бути толерантним до проявів фанатизму, расизму, аморальності тощо [121, с. 93]. Коли межі толерантності перевищуються, виникають її протилежності: інтолерантність з одного боку і гіпертолерантність з іншого. Інтолерантність – це врахування інтересів лише власної групи (егоїзм), нетерпимість до інших думок і протидія їм насильницькими методами. Природу інтолерантності найповніше розкривають її складові: прийняття всього, що виробляється в суспільстві, мовчання суспільства і держави щодо порушення прав і свобод громадян, конфронтація – ситуація, в якій ситуація толерантності створює певне підґрунтя для суспільного діалогу [Там само, с. 74–76].

Надмірна і недостатня толерантність, яку деякі соціологи називають «толерантністю без меж», може послабити опір людини, підвищити її вразливість, знизити чутливість до відмінностей (у широкому сенсі), а також загрожувати її індивідуальності, ідентичності тощо.

Таким чином, практичне застосування принципу толерантності у безпосередньому міжособистісному спілкуванні вимагає досить обережного та

диференційованого ставлення, а нетерпимість має право на існування, оскільки враховує як особистісні прояви людини, так і особливості конкретної ситуації. Отже, інтолерантність має право на існування.

Наведені обґрунтування дають підстави констатувати, що толерантність не можна сприймати в статусі застарілої цінності. Вона має фундаментальне значення в контексті сучасності, виконуючи функцію універсального медіатора в дискурсі різних суспільств, спільнот, меншин і особистостей. Разом із тим, потрібно зауважити, що нині навколо проблеми толерантності розгортається широке коло провокацій та маніпуляцій. Найчастіше відбувається ототожнення цієї категорії з такими поняттями, як терпіння та розуміння і визначення її як абсолютного прийняття всього, в тому числі й того, що протирічить внутрішнім переконанням, моральним і правовим нормам. Звичайно, таке розуміння не є правильним, оскільки людина, яка сприймає абсолютно все, є безпорадною і може прийняти жорстокість, агресію, несправедливість за норму. Більше того, необмежена терпимість неодмінно призводить до зникнення толерантності, як стверджує К. Поппер [173]. Якщо уявити супертолерантне суспільство, яке безмежно терпляче ставиться до всіх, навіть до нетолерантних людей, не готове захищати свої добрі гуманістичні ідеї від нападів нетолерантних людей, то, за словами К. Поппера, «толерантний народ» рано чи пізно загине. Це так званий «парадокс толерантності». З іншого боку, якщо суспільство толерантне, то воно встановлює правила і механізми, які запобігають ненависті на основі раси, релігії, походження тощо. Нетерпима поведінка розглядається як девіантна, тому карається. Таким чином, в інтересах соціального самозбереження виникає ситуація, коли толерантні люди не терплять нетолерантних. Інтолерантна поведінка вважається девіантною, а, отже, є карною. Тому виникає ситуація, коли толерантні не толерують нетерпимих задля самозбереження суспільства.

Відтак, толерантність – це відповідальність за вибір своєї свободи. 24 лютого 2022 року український народ цей вибір зробив, коли генетично успадковане прагнення до свободи та незалежності проявилось у загальнонаціональному супротиві ворогові, коли Збройні Сили України

самовіддано боронили і боронять кожен метр нашої Батьківщини, коли бажаючих вступити у добровольчі батальйони було більше ніж зброї, а тому тероборонівці зустрічали ворога нашвидкуруч приготованими «Бандерівськими смузі»; коли мирне населення в окупованих українських містах виходить на масові протести проти озброєних солдат і голіруч зупиняє бронетехніку деморалізованого й шокованого таким героїзмом агресора; коли наші волонтери, ризикуючи життям і здоров'ям, намагаються врятувати якомога більше співвітчизників, а єдиною дитячою мрією стає бажання придбати бронезилет для українських воїнів. Про це і говорить Френсіс Фукуяма в останньому пункті свого прогнозу: «Поразка росії зробить можливим «нове народження свободи» і вимкне наше ниття щодо занепаду глобальної демократії. Дух 1989 житиме й надалі, і все завдяки купці хоробрих українців!» [243].

Отже, толерантність – це, перш за все, активні дії, що формуються на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини та громадянина, а також обов'язок захищати і сприяти їх утвердженню.

1.2. Стан дослідженої проблеми у педагогічній науці та дошкільній практиці

Третє тисячоліття характеризується зростанням кількості різноманітних небезпек і загроз для суспільства, таких як військові конфлікти і тероризм з великою кількістю жертв у глобальному масштабі, расові зіткнення і ксенофобія. При цьому всі процеси в різних сферах людської діяльності невпинно глобалізуються. Шлях розвитку сучасного суспільства характеризується низкою тенденцій, що впливають на характер стосунків між людьми. Це врегулювання суспільних відносин між різними національними та етнічними групами, зміни в природі держави, які спричинили інтеграцію та передачу частини її традиційних функцій, що призвело до посилення конкуренції між учасниками цих процесів [128, с. 7]. Ці тенденції вимагають розвитку нестандартних, високоморальних і творчих особистостей та демократичних перетворень в освіті. Розвиток українського суспільства також ускладнюється ідеологічною та соціальною

нестабільністю, неактуальністю класичних духовно-моральних цінностей та пошуком нових, часто суперечливих поглядів на формування молодого покоління. Це призвело до соціальної незахищеності, невпевненості у завтрашньому дні, зростання агресії та насильства, конфліктності. Однак ці конфронтаційні тенденції мають поступитися місцем гуманному і толерантному ставленню до людини, взаєморозумінню і довірі, тобто суспільно прийнятним морально-етичним нормам у людських стосунках.

Фундаментальними документами для вирішення цих питань є низка документів, серед яких – Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Декларація про право народів на мир, Декларація про права дитини, Декларація про заходи щодо ліквідації тероризму, Декларація ЮНЕСКО про права дитини та Рекомендації ЮНЕСКО щодо ліквідації дискримінації в галузі освіти, Декларація про право народів на мир, Конвенція ООН про права дитини, Декларація про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму, Конвенція та рекомендації ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти [65; 111]. До прикладу, протокол 12 до Декларації прав людини і основоположних свобод зобов'язує держави, що її ратифікували, гарантувати всі права без дискримінації та встановлює механізм покарання за порушення. У ньому підкреслюється, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії» (стаття 18), «свободу переконань і на вільне їх виявлення» (стаття 19) і що освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами [67, с. 2].

20 листопада 1959 року Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено «Декларацію прав дитини» [65]. У світлі зазначеної проблеми звертаємося до принципу 10 цього документа: «Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між

народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей». Тому саме друга половина ХХ століття стала нижньою хронологічною межею нашого дослідження. Хоч ці ідеї проголошені на міжнародному рівні, в повоєнній Україні, на жаль, все ще виховували у дусі колективізму, надмірної слухняності, терпимості, нехтуючи духовністю та індивідуальністю.

Через 20 років ЮНЕСКО 1979 р. був оголошений роком дитини, а вже у 1989 р. прийнято міжнародну Конвенцію про права дитини. Це – переломні зрушення у напрямі юридичного визнання статусу дитини, поваги до її особистості, виховання «в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності» [123].

Вітчизняні науковці (І. Бех [17, с. 272], Н. Побірченко [171, с. 146–155], В. Кремень [128, с. 7], Т. Поніманська [172, с. 2], О. Сухомлинська [214; 195] та ін.) стверджують, що якісна еволюція суспільства є основним шляхом до змін пріоритетів в освітньому процесі, спрямованих на демократизацію та гуманізацію навчально-виховного процесу в закладах освіти, де увага приділяється людині як активному суб'єкту суспільства, а пріоритетними стають загальнолюдські цінності та гармонія з навколишнім світом. Беззаперечно, що гуманістичні ідеї, права людини, людська гідність і громадянська відповідальність нерозривно пов'язані з розвитком і вихованням толерантної особистості. Толерантність, як важлива складова гуманістичного суспільства, впливає на розвиток його соціального клімату, міжособистісних стосунків, освіти, культуру та політику.

У своєму зверненні на XXIV Всесвітньому Дні Миру (1991) Папа Іоанн Павло II закликав поважати кожну людину, незважаючи на відмінності: «Серйозну загрозу миру становить нетерпимість, яка проявляється у відмові свободи совісті іншим. Ексцеси, до яких може призвести нетерпимість, були одним із найболючіших уроків історії... Це стає очевидним, коли окремі особи чи меншини, які прагнуть слідувати своїй совісті щодо законного вираження власного способу життя, пригнічуються або витісняються на узбіччя суспільства.

У суспільному житті нетерпимість не залишає місця для множинності політичних чи соціальних варіантів і, таким чином, нав'язує монолітне бачення громадянського та культурного життя» [275]. Власне у цьому Посланні йдеться також про інтолерантність, яка може виявлятися різними ознаками: расовими, етнічними, релігійними, гендерними та ін. Звичайно, наголошено на подоланні інтолерантності між людьми, наслідки якої можуть бути достатньо непрогнозованими, негативними.

«Щоб усунути наслідки нетерпимості, недостатньо, щоб етнічні чи релігійні меншини були «захищені» і, таким чином, зведені до категорії законних неповнолітніх або підопічних держави. Це може призвести до певної форми дискримінації, яка перешкоджає розвитку гармонійного та мирного суспільства. Навпаки, необхідно визнавати та гарантувати невід'ємне право слідувати своїй совісті та сповідувати і практикувати власну віру, індивідуально чи в межах спільноти, за умови, що вимоги громадського порядку не порушуються... Парадоксально, але ті, хто колись були жертвами різних форм нетерпимості, у свою чергу можуть опинитися в небезпеці створення нових ситуацій нетерпимості» [275].

Вищезгадані проблеми не оминули людей у багатьох країнах. У зв'язку з цим 16 листопада 1995 року в Парижі 185 держав-членів ЮНЕСКО, в тому числі й Україна, прийняли Декларацію Принципів толерантності. Того ж дня було проголошено Міжнародний день толерантності. Відповідно до Програми дій Організації Об'єднаних Націй, рішенням ЮНЕСКО 2001–2010 роки були проголошені Міжнародним десятиліттям культури миру і ненасильства в інтересах дітей планети. Того ж року була заснована Премія ЮНЕСКО імені Маданджида Сингха за пропаганду ідеалів толерантності та ненасильства [66].

У Декларації принципів толерантності зазначено, що толерантність є не лише важливим принципом, але й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх людей [66, с. 175–180], посилаючись на важливість правильного розуміння різноманітності світу, форм самовираження та способів вираження людської особистості [там само]. Дійсно, ми глибоко переконані, що

толерантність і терпимість стають ключовими елементами сучасного світу. Це пов'язано з тим, що навчання культурі миру забезпечує становлення і розвиток мирних та справедливих суспільних відносин, заснованих на відмові від насильства, а всі конфлікти вирішуються через взаєморозуміння. Тому виховання толерантності стає актуальним завданням для розвитку сучасної високоморальної особистості. Необхідність впровадження основ толерантності в суспільну свідомість розуміють усі держави. Тому в різних країнах вчені працювали і працюють над розробкою та впровадженням системи державних заходів з формування толерантності, запобігання нетерпимості. Так, у Грузії функціонує окремий державний орган – Національна рада толерантності і громадянської інтеграції. У цій країні, за фінансової підтримки закордонних організацій, було впроваджено державні програми: «Програма національної інтеграції в Грузії» на період 2006–2010 років і «Посилення національної інтеграції в Грузії» на період 2012–2015 років. Метою проєктів було визначено сприяння толерантності та національній інтеграції етнічних громад Грузії. У 2005 році в цій країні було створено Національну раду толерантності і громадянської інтеграції під головуванням міністра з питань інтеграції, завданням якої було розроблення концепції й координації плану дій щодо упровадження Національної концепції толерантності [46].

Європейська Рада з толерантності та взаємоповаги (ЄРТВ) започаткована 7 жовтня 2008 року на першому засіданні у Парижі (Франція). Основна мета ЄРТВ полягає у моніторингу ситуації у сфері толерантності в Європі, напрацюванні пропозицій та рекомендацій національним урядам та міжнародним організаціям із покращення міжрелігійних та міжетнічних відносин на континенті. Рада є однією з небагатьох міжнародних організацій, орієнтованих на боротьбу з ксенофобією, антисемітизмом та расовою дискримінацією у сучасному світі.

Україна – європейська держава, тому її розвиток також має орієнтуватися на європейські, людиноцентричні цінності, які вже неодноразово доводили свою ефективність. У рамках цього питання в Україні, як і в інших країнах, діє рух

«Педагогіка за мир і взаєморозуміння» (1990 р.), створений за ініціативи Міністерства освіти і науки України, який об'єднує вчителів і працівників освіти в їх надії на покращення виховання і розвитку підростаючого покоління. Також активно діє міжнародний проєкт Асоційованих шкіл ЮНЕСКО (АШУ), пріоритетними цілями якого є виховання дітей та молоді на шляху справжнього співробітництва та взаємозбагачення культур в дусі миру, демократії, толерантності та взаєморозуміння між народами, забезпечення історичної пам'яті власного народу та людства в цілому, навчання особистої участі у вирішенні світових проблем на основі партнерських відносин [176, с. 12–13].

Необхідність виховання толерантності як однієї з якостей гуманних міжособистісних стосунків пов'язана насамперед із цінностями та принципами, необхідними для загального виживання і вільного розвитку всіх членів суспільства, а саме: зі стратегією ненасильництва, терпимості до позицій, цінностей, культур та ідей інших, необхідністю взаєморозуміння і пошуку компромісів у вирішенні всіх проблем. Ці аспекти є важливими особистісними здатностями, які допомагають збалансувати спілкування між людьми та знайти істину навіть у конфліктних ситуаціях. Як зазначено в Декларації принципів толерантності, основою цивілізованих відносин є здатність жити в терпимості та мирі до різних людей, переконань і позицій, відстоювати свої права і свободи, не посягаючи на права і свободи інших, бути готовим до конструктивної взаємодії та взаєморозуміння з людьми незалежно від їхніх поглядів і поведінки [66, с. 175–180]. Насильство, приниження, порушення прав і свобод дітей, переживання і стримування негативних емоцій, моральний дискомфорт і постійне відчуття нерозуміння з боку дорослих і однолітків негативно впливають на моральний розвиток дітей, знижуючи їхню чутливість, а іноді й руйнуючи її. Недарма міжнародне співтовариство визначило толерантність як фундаментальний принцип моралі, який веде до формування більш складних моральних понять, таких як співчуття і турбота.

Питання виховання толерантності й терпимості в сучасній українській освіті знайшло своє відображення в низці державних програм та документів. Так,

правовою основою виховання толерантності в нашій країні є «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку Української держави», «Концепція безперервної системи національного виховання», «Державна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті», Закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства», державна програма «Українська дитина», присвячена питанням демократизації та гуманізації суспільства. У ній розглядаються питання демократизації та гуманізації всіх сторін життя сучасного суспільства і системи освіти. Виховання в дусі гуманізму завжди було актуальним завданням у дошкільному віці, коли важливо сформувати у дитини базові особистісні моральні якості і поняття, засновані на позитивній орієнтації на людину. Тому в 1982 році в рамках одного з проєктів Всесвітньої організації дошкільного виховання (OMER) були визначені такі напрямки дошкільного виховання, як:

- формування позитивного і доброзичливого ставлення до навколишнього світу;
- розвиток самостійності та формування навичок взаємодії з іншими людьми;
- виховання в дусі діалогу; підготовка до спілкування через діалог;
- виховання почуття національної приналежності;
- виховання в дусі міжнародної солідарності [172, с. 456].

Загалом цілі та завдання виховання дітей у сім'ї та дошкільному закладі відображені в державних нормативних документах: Законі України «Про дошкільну освіту» [178], «Про охорону дитинства», Базовому компоненті дошкільної освіти [12], програмах розвитку дитини дошкільного віку «Малютко», «Дитина», «Я у Світі», «Українське дошкілля» та ін. Кожен із цих національних документів підтверджує важливість обраної нами проблематики. Приміром, Закон України «Про охорону дитинства» визначає основні засади державної політики у цій сфері. Розділ 2 «Права і свободи дитини» гарантує кожній дитині право на захист від усіх форм насильства, вільне вираження своїх поглядів і формування особистої думки. Це відображає принципову позицію держави щодо забезпечення поваги до гідності та честі дитини, справедливості та недопущення

приниження її гідності. Закон України «Про дошкільну освіту» визначає завдання дошкільної освіти, до яких належить забезпечення умов для виховання толерантних якостей дитини, зокрема, збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини, виховання у неї любові до України, поваги до родини, національних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, українських національних цінностей, цінностей інших націй та етнічних груп, виховання свідомого ставлення до себе, інших людей і довкілля [178, с. 33].

У цілому, зміст цих нормативних документів можна узагальнити як мету дошкільної освіти – всебічний і гармонійний розвиток дитини. Логічним продовженням і конкретизацією норм Закону «Про дошкільну освіту» є Базовий компонент дошкільної освіти в Україні та комплексна програма розвитку дитини дошкільного віку. Матеріали базової частини дошкільної освіти згруповані за освітніми галузями і відображають новий підхід до розвитку особистості. Серед вимог – збагачення досвіду дитини, розвиток практичних життєвих навичок, удосконалення навичок спілкування з незнайомими людьми, гармонійне входження в нове середовище, встановлення асоціативних зв'язків, використання наявного досвіду, експериментування, адекватна поведінка в незвичних умовах життєдіяльності тощо.

Варто зазначити, що модернізація освітнього процесу в закладах дошкільної освіти розпочалася після затвердження «Базового компонента дошкільної освіти», основною метою якого було створення оптимальних умов для гуманізації та демократизації освіти. За словами О. Кононко, це сукупність стандартів, що відповідають сучасним світовим тенденціям, які реалізують ідею дитиноцентризму та орієнтують педагогів на визнання розвитку дитини дошкільного віку як особистості, передусім її соціального та морального компонентів. Водночас це не применшує ролі дорослих і не заперечує важливості ефективно організованого освітнього процесу. Пропонується перенести акцент з дорослих як організаторів освітнього процесу на головний об'єкт опіки – життєдіяльність дитини [125, с. 3–7]. Автори національних стандартів припускають, що в старшому дошкільному віці формуються нові соціально

значущі форми спілкування дітей з дорослими, що спрямовують особистість до «світу людей», формують інтерес до змісту і форми взаємин, залежностей, законів і правил поведінки в суспільстві [180, с. 452].

Програма «Я у світі» спрямована на створення сприятливих умов для розвитку особистості, в яких людина керується у своїй поведінці моральними нормами, відчуває межі допустимої поведінки, розуміє, що інші можуть по-різному оцінювати події та вчинки, проявляє такт і толерантність при зіткненні з різними поглядами на одне й те саме питання [Там само, с. 240]. Адже, як слушно зазначає О. Кононко, діти дошкільного віку здатні ідентифікувати та називати почуття інших, розуміти та реагувати на їхній стан, виявляти емпатію, співчуття, уникати конфліктів, налагоджувати стосунки, досягати консенсусу та порозуміння, тобто конструювати адекватну поведінку, гнучко адаптуватися до нових умов середовища, зберігаючи при цьому особистісне ядро [124, с. 5–7].

Толерантність досліджувалася українськими науковцями на різних рівнях. Так, Ю. Тодорцева у своїй статті вперше теоретично обґрунтувала та довела необхідність спеціальної підготовки студентів до формування толерантності. Авторкою розроблена й науково обґрунтована модель формування толерантності учителів у процесі професійної підготовки та визначено педагогічні умови її реалізації [231, с. 277]. Вважаємо, що можливість ефективної реалізації програми дослідження було розглянуто в повному обсязі, однак випало з поля зору питання підготовки учителів до виховання толерантності та вдосконалення системи форм, шляхів і засобів виховання толерантної особистості. Аналогічно, у дослідженні Т. Білоус охарактеризовані особливості виховання толерантності у студентів закладів вищої освіти у процесі вивчення іноземних мов. Дослідниця визначила критерії, показники та рівні вихованості толерантності у студентів, а також розробила та впровадила методи, які сприяють активізації означеного процесу [24, с. 227]. Важливо, що ефективність застосованих Т. Білоус методів на була експериментально підтверджена на практиці і довела необхідність виховання толерантності студентів у процесі вивчення іноземних мов за таких педагогічних умов: поінформованість студентів

(тобто змістовий аспект феномену толерантності), розвиток ціннісних орієнтацій студентів, толерантних навичок міжособистісного спілкування та компетентності, формування емоційно-вольової готовності до рівноправної взаємодії з іншими людьми, а також здійснення різноманітної аргументації. Однак результати цього дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми. На нашу думку, неможливо розвивати ці якості лише в процесі навчання за одним напрямом без урахування інших напрямів освітнього процесу.

У дослідженні О. Волошиної розглядається виховання толерантності у старших підлітків у позаурочній діяльності. Крізь призму еволюційно-біологічного, політологічного, етичного, психолого-педагогічного підходів розкривається сутність поняття «толерантність». Проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід толерантного виховання учнівської молоді та визначено роль позакласної роботи в означеному процесі. Важливим є аналіз розробленої та експериментально перевіреної програми формування толерантності у старших підлітків. Ця програма включає систему організованих форм виховної роботи: тренінгові заняття, обговорення моральних дилем, аналіз проблемних ситуацій, рольові, імітаційні, ділові, комунікативні ігри, вправи, бесіди та активні форми творчого діалогу з педагогами та батьками [48, с.116-122]. Дослідниця також теоретично обґрунтувала та експериментально перевірила педагогічні умови виховання толерантності у підлітків: спрямованість на розвиток толерантності як якості особистості у старших підлітків; створення толерантного виховного простору; здійснення виховного процесу на основі діалогічного підходу; формування у підлітків позитивного ставлення до себе та інших [Там само]. Однак ця робота не відображає комплексного підходу до вивчення нашої проблеми, оскільки стосується лише позакласної роботи. Подібні висновки можна зробити і про наукову роботу Л. Бернадської, яка досліджувала виховання толерантності у позакласній діяльності учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів. Авторка розробила критерії оцінювання та показники сформованості толерантності, а також структурно-функціональну модель виховання толерантності учнів у позаурочній діяльності [24 с. 21].

Досить глибоко і всебічно окреслює проблему виховання толерантності у молоді О. Грива, узагальнивши, зокрема, світовий досвід соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю в полікультурних суспільствах, розглянувши теоретичні підходи до цієї проблеми. Авторка розробила моделі виховання толерантної особистості та запропонувала низку методик практичного застосування і розробок для виховання толерантності у дітей та молоді [63, с. 3–11]. Однак, робота О. Гриви спрямована на виховання толерантності в полікультурному соціумі конкретного Кримського регіону (специфіка проживання різних національних та етнічних груп) і призначена лише для дітей шкільного віку (підлітків).

Ми дійшли висновку, що науковцями здійснено чимало досліджень із питання виховання толерантної особистості та конкретних шляхів створення відповідних умов для цього, однак мало хто з них аналізував можливості та реалізацію цього аспекту в дошкільному віці. На нашу думку, саме в дошкільні роки, які вважаються сензитивними для розвитку особистості, діти можуть легко і природно набути необхідних життєвих навичок, адаптивності та відповідної орієнтації в навколишньому середовищі, вміння сприймати людей такими, якими вони є.

Окремі аспекти виховання моральних якостей дітей дошкільного віку вивчалися багатьма науковцями. Формування гуманної поведінки у дітей старшого дошкільного віку вивчають Л. Врочинська та Н. Цуканова. Особливості формування ціннісних орієнтацій та гуманістичного виховання дітей дошкільного віку щодо однолітків (Т. Поніманська, Ю. Приходько, Т. Рєпіна та ін.), а також проблеми морально-етичного та духовного розвитку особистості (І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кисельова, В. Плахтій, О. Сухомлинська, Н. Химич та ін.). Про важливість виховання толерантності в дошкільному віці побіжно згадується в працях І. Бега, Н. Гавриш, О. Кононко, К. Крутій, Т. Поніманської та інших. Так, Л. Врочинська вперше окреслила та експериментально перевірила педагогічні умови виховання гуманної поведінки дітей дошкільного віку в процесі взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї,

розробила модель їхньої ефективної взаємодії, структурні елементи, критерії, показники, рівні та показники вихованості гуманної поведінки дітей дошкільного віку [50, с.93-97].

Вважаємо, що дослідники визначили сутність і структуру поняття «гуманна поведінка дітей дошкільного віку» та етапи взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї. Це забезпечує побудову цілісної системи виховання гуманної поведінки дітей дошкільного віку, дає поштовх до подальшої розробки проблеми морального виховання дітей дошкільного віку та переконує у необхідності взаємодії ЗДО і сім'ї в усіх аспектах виховання дітей [51, с. 116].

Проте, на нашу думку, розроблений автором методичний матеріал потребує доповнення інноваційними методами і прийомами виховання у дітей толерантної поведінки. Дослідження О. Козлюк присвячене формуванню гуманної спрямованості спілкування дітей старшого дошкільного віку. Автор стверджує, що в освітньому процесі ЗДО існує багато виховних умов і справедливо вважає, що ця проблема може бути успішно реалізована за умови: гуманізації дитячо-дорослих стосунків у всіх формах навчально-виховної роботи в ЗДО; створення позитивного емоційного клімату взаємин дітей у колективі; гуманізації спілкування з дітьми через взаємодію ЗДО з батьками [115, с. 130- 133].

Цінним є авторське визначення понять «гуманна спрямованість спілкування у дітей старшого дошкільного віку», «людська взаємодія» та «людські взаємини», оскільки їх тлумачення є одним із можливих аспектів з'ясування сутності поняття «толерантні взаємостосунки дошкільників» з метою вирішення завдань нашого дослідження. О. Козлюк описує критерії та їх показники: *гностичний* (знання етикету у спілкуванні, вміння оцінювати ситуації спілкування та поведінку учасників, уміння запобігати та розв'язувати конфліктні ситуації, розуміння вербальних і невербальних засобів спілкування); *поведінковий* (уміння встановлювати контакт (вміння чітко висловлюватися, ініціювати та підтримувати розмову, розуміти поведінку партнера зі спілкування та реагувати на неї, соціальні навички); мотиваційний (інтерес до процесу та партнера зі спілкування, прагнення покращити якість життя); емоційний

(задоволеність спілкуванням, урахування емоційного стану учасників спілкування, культура вираження почуттів у спілкуванні, контроль емоцій під час спілкування, здатність до співчуття і співпереживання) та рівні сформованості гуманістичної спрямованості спілкування старших дошкільників (високий, середній, низький) [114, с. 34–37]. Однак, на нашу думку, у дошкільній педагогіці ще не достатньо з'ясована роль засобів виховання у дітей гуманістичної поведінки та взаємин, відповідно їх система теж потребує подальшої розробки та уточнення.

А. Гончаренко визначає теоретичні, методичні та практичні аспекти формування гуманістичних взаємин дітей старшого дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти. Цінними для нашого дослідження є обґрунтовані авторкою умови педагогічного впливу на формування гуманних взаємин у дітей дошкільного віку. Погоджуємося з думкою А. Гончаренко про те, що розвиток міжособистісних стосунків визначається наявністю або відсутністю особистісних цінностей та чутливістю дітей до стану інших, а прихильність до однолітків є важливою для прояву гуманного ставлення дітей дошкільного віку. Дослідження продемонструвало, що в дітей старшого дошкільного віку збільшується кількість контактів, спрямованих на бажання обмінюватися досвідом, тому важливими для дитини стають повага однолітків, можливість і бажання бути співавторами спільної діяльності [59, с. 33–36]. Однак унікальність цієї роботи полягає в тому, що учена спрямовує дослідження на виявлення впливу та ролі гендеру на зміст, форму та динаміку людської взаємодії дітей дошкільного віку. Можна констатувати, що дослідження не охоплює всіх аспектів розв'язання проблеми. Тому залишається потреба у вивченні проблеми виховання толерантності як одного з ключових аспектів людської взаємодії дітей дошкільного віку.

Зокрема, питання формування толерантності у дітей дошкільного віку частково досліджувала Е. Олер (Німеччина), яка вивчала прояв основ толерантних взаємин між дітьми в німецьких дитячих садках [274, с. 2–6]. Вона вважала, що діти дошкільного віку проявляють ці якості через дружбу та увагу

до інших. На нашу думку, це не повною мірою відображає потенціал дітей цього віку з розвитку толерантних стосунків. Згідно з дослідженнями науковців (Н. Бариленко, Р. Буре, А. Маслоу, О. Овсяннікова, Т. Рєпіна, О. Смірнова, А. Шаграєва та ін.), дітям з раннього віку притаманні безпосередність, довірливість, відсутність етики та всіх інших стереотипів. У них розвивається самосвідомість, яка характеризується спонтанністю, довірою, відсутністю стереотипів, що створює умови для формування сприятливих стосунків з різними людьми. З іншого боку, цей період характеризується емоційним, імпульсивним і невпевненим становленням; відсутністю здатності контролювати свою поведінку, розуміти її наслідки; природним егоїзмом і байдужістю, які заважають мирному співіснуванню з іншими. Проте відомо, що саме в цей час закріплюються знання про реальність життя та норми поведінки, і легше навчити дітей розпізнавати інших не як ворогів чи конкурентів, а як особистостей зі своїм неповторним світом, почуттями, труднощами й досягненнями.

В окреслений нами період проблема виховання толерантності у різних аспектах представлена на рівні дисертаційних праць, зокрема: питання толерантності у процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища (О. Грива) [63]; становлення та розвиток толерантності в етноконфесійних відносинах сучасної України (О. Сіман) [196]; формування толерантності майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки (Ю. Тодорцева) [231]; виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови (Т. Білоус) [24]; теоретичні і методичні засади виховання особистості в дошкільному дитинстві в процесі соціалізації (І. Рогальська, В. Стинська) [184]; виховання гуманної поведінки (взаємин) дітей дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї, гуманістичної спрямованості спілкування дітей у ЗДО (Л. Врочинська, А. Гончаренко, О.Козлюк) [50], теорія і практика професійної підготовки майбутніх вихователів до формування толерантності дітей у дошкільних навчальних закладах (В. Ляпунова) [139] та ін. Так, в дослідженні В. Ляпунової переконливо доведено, що «засвоєння дитиною норм

толерантності в онтогенезі ґрунтується на закономірностях, пов'язаних з її формуванням, що проходить ряд стадій і рівнів вияву: а) когнітивний (...) – знання дитиною основних законів або правил людського спілкування; розуміння принципів толерантності; б) емоційно-оцінний – усвідомлення того, що світ неоднорідний і різноманітний, визнання права на відмінність; в) поведінково-рефлексивний – сталий вияв толерантності в поведінці в різних ситуаціях на основі поваги до іншої людини як до особистості, її прав; оцінне ставлення до інших та до себе, своєї поведінки; самооцінювання, рефлексія» [139, с. 29].

Низка дисертаційних робіт останніх десятиріч присвячена питанням використання дитячої літератури у вихованні особистісних цінностей молодого покоління. Серед дослідників цього напрямку варто виокремити – Н. Богданець-Білокаленко (проблеми формування особистості у змісті підручників з читання для початкової школи в історико-педагогічному контексті) [25,26,27,28]; В. Кизилова (аналіз жанрово-стильової еволюції прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття) [111]; О. Папуша (наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу [164]; О. Смолінська (лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору) [207] та ін.

Із вищезазначеного можна зробити висновок, що досліджувана проблема вивчалася науковцями лише стосовно старших вікових груп, а виховання толерантності у дітей дошкільного віку як особистісної характеристики щодо навколишніх не було предметом дослідження сучасних науковців. Також з'ясовано, що розв'язання цієї проблеми потребує спеціально організованого освітнього процесу, одним із завдань якого є виховання у дітей шанобливого ставлення до різних людей, націй і культур, правил доброзичливої, толерантної взаємодії між різними соціальними та національними групами.

1.3 Виховання толерантності у дітей дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема

Видатний вітчизняний педагог В. Сухомлинський вважав процес виховання найвищою майстерністю, творчою діяльністю педагога. На думку ученого, «виховання полягає у тому, щоб вміло, розумно, мудро, тонко, сердечно доторкнутися до кожної з тисячі граней, знайти ту, котра, коли її, як діамант, шліфувати, засяє неповторним сяйвом людського таланту, а це сяйво принесе людині особисте щастя. Відкрити у кожній людині її, лише її неповторну грань – у цьому мистецтво виховання» [217, с. 214]. А для того, щоби «відкрити людину», звичайно, потрібно знати і розуміти людину, що є необхідною умовою виховання [222, с. 537], адже «...виховання гуманізму і людяності повинно бути одним із завдань діяльності педагога і виявлятися в таких якостях і рисах особистості, як дар доброти, потреба служити людям – безкорислива радість [222, с. 537]. Це пояснюється тим, що саме в цей період життя дитина вперше потрапляє в колектив (однолітків і дорослих), де формуються стосунки з представниками різних традицій, вірувань, інтересів, поглядів тощо. За словами Т. Поніманської, дітям дошкільного віку важливо розуміти, що стосунки є цінними і їх потрібно підтримувати та збагачувати. Тому необхідно розуміти їхній стан, поважати почуття та враховувати інтереси [172, с. 456].

У контексті організації освітнього процесу в ЗДО та виховання дітей дошкільного віку, толерантність доцільно розглядати як сукупність умінь: «орієнтуватися у світі взаємин, готовність співпереживати і співчувати іншим, виявляти інтерес і здатність розуміти інших, здійснювати спільну діяльність з однолітками і дорослими, об'єднувати зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні здібності робити, поважати потреби та інтереси інших, узгоджувати свої інтереси, бажання та поведінку з інтересами, бажаннями та поведінкою інших членів суспільства» [141, с. 118].

Як зазначалося в підрозділі 1.1, толерантність передбачає готовність приймати інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди. Виховання толерантності у дітей – це шлях до гуманізації суспільства,

партнерства та співпраці. У закладах дошкільної освіти дітей слід навчати толерантності. Виховання толерантності має відбуватися у таких напрямках: розуміння та визнання інших; пошук шляхів взаємодопомоги та взаємодії; використання мирних засобів для вирішення конфліктів; розвиток навичок самостійного пізнання світу; розвиток особистих моральних якостей (доброта, симпатія, чуйність, співчуття та дружба).

Виховання толерантності – цілеспрямоване створення умов, що вимагають взаємодії з іншими людьми і терпимого ставлення, поваги до них. Цей процес починається із урахування індивідуальних особливостей вихованця (моральні настанови, які вже склалися, розвиток інтелектуальної та емоційно-вольової сфери, рівень розвитку психічних процесів, особистий досвід), розбіжностей у рисах особистості та соціальній поведінці (форми прояву агресивності, ступінь емоційної чуттєвості, схильність до впливу інших) [143, с. 6], вікового розвитку моральних якостей. Тому в дошкільному віці дитина має зрозуміти важливість позитивного спілкування і взаємодії з іншими дітьми. У молодшому шкільному віці відбувається поглиблення цих уявлень, розвиток морального світогляду, а толерантність має стати одним із моральних принципів особистості. Діти середнього шкільного віку часто проявляють агресію, несприйняття щодо інших (оточення).

Отже, завдання вихователя у ЗДО – допомогти дітям досягнути власний внутрішній світ, розвинути толерантність як засіб запобігання протиставлення соціуму. Якщо на кожному етапі успішно досягати поставленої мети, то духовність і моральність особистості буде сформована, а толерантне ставлення до інших та світу стане основою життєвої позиції. «Толерантність входить у свідомість як доброзичливість, як уміння у своїй повсякденній поведінці не виходити за певні рамки, як лояльність та інтерес до існуючих розбіжностей, як здатність судити неупереджено» [143, с. 16].

Якщо врахувати загальне зниження читацької активності серед дітей, то найбільше інформації з усіх медіа вони сприймають з телебачення та інтернету. Водночас агресивне медіа середовище – це об'єктивна реальність, яка прямо чи

опосередковано впливає на соціальне єство особистості. Отож необхідно організувати діяльність вихованців таким чином, щоби сприяти комунікаційній взаємодії, обговоренню тих чи інших процесів, забезпечити педагогічні вимоги щодо безпечного використання медійних ресурсів для формування їх соціальної компетентності, толерантності [259].

Важливими є принципи системності, цілеспрямованості, безперервності виховного процесу, оптимальний підбір форм і методів роботи, актуалізація особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів. А. Асмолів вважає, що задля досягнення виховання толерантної особистості в умовах демократизації суспільства варто послуговуватися двома групами принципів: 1) виховання у юнацтва толерантного та терпимого ставлення; 2) гуманізації навчального простору за допомогою впровадження ідей толерантності у освітній процес [6, с. 61–63].

Виховання толерантності, як зазначає О. Грива, ґрунтується на повазі один до одного; на знайомстві дітей, молоді, населення з традиціями, культурою та історією свого народу; на відповідній педагогічній культурі вихователів; на можливостях національної й релігійної освіти для кожного народу; на створенні й функціонуванні національно-культурних, релігійних та інших організацій [62, с. 5].

На рис. 1.2 представлені рівні толерантності, які можна розглядати у різних освітніх чи соціокультурних умовах. Так, *перший (низький) рівень* – це толерантність, яка базується на внутрішніх негативних емоціях, страхах, уявленнях про певну особу, які доводиться долати і стримувати для виявлення «штучної» поведінки згідно з вимогами моралі. Тому ця поведінка людини є нерішучою, однак, вона не допускає будь-яких форм дискримінації.

Другий (середній) рівень, коли особа розуміє цінності, на яких ґрунтується її ставлення до навколишніх, незважаючи на відмінності.

Третій (високий) рівень, коли людина розуміє духовно-моральні смисли, має відповідні переконання та на основі цього вибудовує свою поведінку,

причому мислить критично і здатна оцінити ситуацію із приводу коригування власних дій [261].

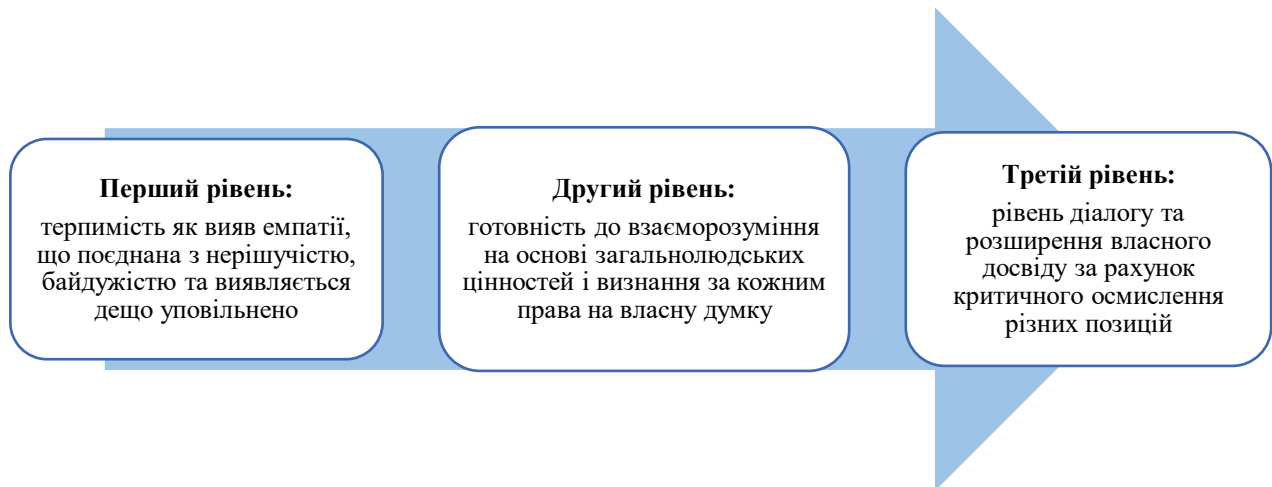

Рис. 1.2. Рівні толерантності [261].

У сучасних освітніх концепціях головна мета виховання єдина для всіх ланок системи освіти: створити умови для повноцінного фізичного і психічного розвитку особистості, дати дитині відчуття безпеки, рівноваги та довіри, сформувані ставлення позитиву і небайдужості до навколишнього світу протягом усього життя [222, с. 537]. Реалізація цілей зорієнтована на наступність у розвитку повноцінної особистості відповідно до специфіки кожного вікового етапу. Якщо не дотримуватися засад психології виховання, то згодом суб'єкт виховання прийде до усвідомлення кожного виховного акту як примусового засобу, що ґрунтується на обмеженні та пригніченні. Тому головним завданням у процесі виховного впливу є створення педагогічних умов гуманістичної спрямованості, які сприяють повноцінному розвитку особистості.

Важливою педагогічною умовою виховання толерантності є *взаємодія між педагогом і дитиною*. Тому вихователь має бути для дитини взірцем демократичної та гуманної поведінки, забезпечуючи цілеспрямовану й конструктивну взаємодію та створюючи толерантне середовище для розвитку дитини [207; 193]. Отже, створення толерантного комунікативного середовища вимагає цілісного підходу до цього процесу та врахування основних закономірностей розвитку і становлення особистості дитини дошкільного віку, в якому моральні якості дитини формуються на основі її взаємовідносин з

довколишніми – однолітками, батьками та педагогами. Це пов'язано з тим, що формування людської особистості може здійснюватися лише на основі особливих взаємин, які забезпечують створення мікроклімату поваги, довіри та взаєморозуміння між усіма учасниками освітнього процесу, а дитина є рівноправним і активним учасником цього процесу. На думку Т. Поніманської, майстерність вихователя полягає в умінні доречно й повно апелювати до почуттів і переживань дитини, тактовно та делікатно обговорювати питання, що її цікавлять, ненав'язливо і точно допомагати в ціннісному освоєнні світу [172, с. 37].

Необхідність формування *толерантного комунікативного середовища* та його сутність визначаємо як створення умов для ефективної комунікації та взаємодії учасників освітнього процесу у ЗДО з урахуванням і прийняттям відмінностей (особливостей анатомо-фізіологічного, інтелектуального, психічного розвитку, культурних, релігійних, расових, гендерних та інших відмінностей тощо). При цьому орієнтуємося на дослідження А.Дробот [87] про моделювання комунікативного середовища родини і ЗДО, в т.ч. в умовах інклюзивного процесу.

Отже, толерантний педагогічний вплив передбачає наявність у вчителя довірливих стосунків з учнями, вміння бачити в них особистість, здатність гарантувати їхні права на власну думку та самостійні дії, вміння підтримувати їхню самооцінку, враховувати їхні здібності та бажання, запроваджувати співробітництво у навчально-виховному процесі та прогнозувати можливі ефективні результати. Для повноцінного процесу виховання толерантних взаємин у дітей дошкільного віку позиція педагога щодо сім'ї повинна змінитися з інформаційної діяльності на співпрацю та співробітництво в різних видах співпраці з метою створення толерантного середовища, яке відповідає потребам дитини в рівних і справедливих взаєминах з дорослими та однолітками.

Наступною педагогічною умовою ефективної реалізації завдань дослідження є *формування комплексу знань, умінь і навичок щодо толерантної поведінки дітей*. Це зміст уявлень дітей дошкільного віку про толерантні

стосунки, емоційні стани людини та їх причини; навички доброзичливого і толерантного ставлення до себе та інших; емоційна чуйність та вміння визнавати унікальність кожної людини. З цією метою було проаналізовано програми, що реалізуються в українських закладах дошкільної освіти: «Українське дошкілля», «Дитина», «Я у Світі», «Впевнений старт», «Вчимося жити разом» тощо.

Нашу увагу привернули соціальний, морально-емоційний та ціннісний компоненти програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», які були оновлені з урахуванням сучасних світових тенденцій суспільного та освітнього розвитку. Визначено загальні показники компетентності, які вважаються базовими для формування толерантних взаємин у дітей дошкільного віку за освітніми лініями.

Освітня лінія «Діти в суспільстві»

Пізнавальна діяльність: знає особливості своєї сім'ї та друзів; розуміє, що у світі живуть люди різних національностей, зовнішності, культури; усвідомлює, що людей оцінюють за їхніми моральними якостями.

Соціально-моральна діяльність: може діяти морально з власної ініціативи, а також під впливом і контролем дорослих; може пропонувати, надавати і приймати допомогу і турботу; може контролювати агресію і визнавати чесноти інших.

Емоційно-ціннісна діяльність: виявляє інтерес і бажання спілкуватися з комфортними для неї людьми; прагне визнання своїх чеснот і досягнень; може обґрунтувати відмову у прихильності, довірі та повазі до людей; цінує і визнає чесноти інших та враховує їх у спільній діяльності; не принижує гідність однолітків.

Освітня лінія «Особистість дитини»

Пізнавальна діяльність: здатна висловлювати судження про власні досягнення, якості та поведінку; здатна розуміти, чого вона хоче; усвідомлює власні недоліки та чесноти; має уявлення про свої права та обов'язки, етичні норми поведінки; усвідомлює своє місце серед інших; здатна зважати на позицію інших; розуміє, що таке добро і що таке зло.

Соціально-моральна діяльність: вміє спілкуватися, бути тактовним і шукати порозуміння в конфліктних ситуаціях, не виставляти напоказ своє "Я" і стримувати егоїстичні прояви, порівнювати власну позицію з позицією інших, утримуватися від агресивної та деструктивної поведінки, володіти дипломатичними навичками, визнавати свої помилки і вибачатися за них, виявляти самоконтроль і самостійність.

Емоційно-ціннісна діяльність: мати позитивне ставлення до себе. усвідомлюють свої чесноти і вади, свою значущість для рідних і близьких, ставляться до себе з повагою і співчуттям, упевнені у своїх силах [180, с. 452].

Як бачимо, більшість виховних завдань програми спрямовані на формування навичок і якостей, характерних для толерантної особистості та партнерських стосунків дитини з навколишніми.

Концептуальна ідея програми розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» полягає в розробці оптимізованого змісту базових компонентів дошкільної освіти, сучасного підходу до розвитку, навчання і виховання дітей раннього та дошкільного віку. Програма ґрунтується на принципах науковості, інтеграції, системності, комплексності та гуманізації змісту освіти і виховання. У зв'язку із цим вважаємо, що розвиток ціннісного ставлення до себе та інших, індивідуальності, адекватного реагування на життєві конфлікти та зміни є важливим аспектом формування толерантних взаємовідносин у дітей дошкільного віку.

Варто також згадати парціальну програму з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом», яка має на меті навчити дітей та підлітків, які найбільше постраждали внаслідок військового конфлікту в Україні, життєвим навичкам, необхідним для мирного життя у громадах. Варто сказати, що ця програма є частиною навчально-методичного комплексу «Вчимося жити разом» для закладів дошкільної освіти. Комплект спрямований на формування у дітей відповідного віку навичок ефективної соціальної взаємодії. Зміст програми визначає можливості

організації заходів, які об'єднують дорослих (педагогів, батьків) і дітей в умовах ЗДО та допомагають їм знайти взаєморозуміння.

Програма складається з чотирьох блоків, кожен з яких можна реалізовувати послідовно або одночасно.

Перший змістовий напрям – «Простір, дружній до дитини».

Другий змістовий напрям – «Я та інші люди».

Третій змістовий напрям – «У злагоді та radoцax творимо добрі справи».

Четверта змістова лінія – «Ми поруч з тобою».

Загальними критеріями ефективності програми «Вчимося жити разом» є: розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку, яка володіє життєвими навичками, необхідними для позитивної та ефективної взаємодії з найближчим оточенням, вмiє адаптувати та творчо застосовувати їх у нових ситуаціях, у ситуаціях невизначеності та непорозуміння з іншими; морально-вольові якості та цінності, вибір своєї поведінки на основі цих якостей і цінностей, організованість, контроль, самостійність, відповідальність, толерантність і наполегливість у досягненні позитивних результатів.

Реалізація змісту програми зберігає цілісність підходу до гармонійного розвитку емоційних, інтелектуальних і вольових здобутків дитини, визначаючи таким чином завдання формування в учнів життєвих навичок, що сприяють позитивній адаптації та наданню психологічної допомоги і підтримки дітям у закладах освіти.

Кінцевою метою психолого-педагогічної діяльності дорослих є формування у дитини таких якостей:

- емоційно-ціннісного ставлення до себе та інших, інтересу до нової інформації та діяльності, пов'язаної з категорією «людина»;
- позитивний образ морально-етичних уявлень про себе та навколишній світ; уміння аналізувати та розрізняти такі моральні поняття, як «доброта», «чуйність», «справедливість», «дружба», «чесність», «толерантність», «товариськість» тощо;
- потреба і прагнення до позитивної співпраці з навколишніми, уміння

здійснювати спільну діяльність з дорослими й однолітками для досягнення позитивних цілей, розвиток здатності дитини здійснювати вибір у ситуаціях невизначеності та конфлікту на основі ціннісної орієнтації, що відповідає духовності, життєствердженню, безпеці і здоров'ю особистості [165].

Як показує досвід, сучасні люди живуть у різноманітному світі, тому тільки толерантність до інших та сповідування певних загальнолюдських цінностей може врятувати світ від ворожнечі, конфліктів і воєн. Будемо прагнути довести на практиці мудрість вислову: «Толерантність – це мистецтво жити з іншими людьми та іншими ідеями» (Кофі Аннан).

Прищеплюючи ідеї поваги і доброти, розуміння і дружелюбності, взаємопідтримки і прийняття людей такими, якими вони є, ми можемо власним прикладом сприяти формуванню толерантної свідомості. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії у дітей віком від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» містить комплексні заняття та бесіди на теми: «Моя країна», «Моє місто», «Ми всі різні, але ми всі разом», «Різні країни – одна планета», «Ми – жителі Землі» та «Світ навколо нас».

Для того, щоби досягати успіху в житті і не витратити енергію на конфлікти, кожна людина повинна розвивати в собі толерантність і як звичку, і як рису характеру. Іншими словами, бути толерантною людиною означає поважати людей. Про те, наскільки ви поважаєте людей, свідчить ваше вміння ввічливо спілкуватися. Для цього потрібно (обговоріть з дітьми наступні правила і практикуйте їх на практиці):

- бути готовим до того, що всі люди різні;
- приймайте людей такими, якими вони є, не намагаючись змінити те, що вам у них не подобається;
- поважайте індивідуальність кожної людини, її думки, почуття і переконання;
- зберігати «власне обличчя» – знаходити і залишатися собою в будь-якій ситуації [165].

У рамках вищезазначеного було визначено низку завдань, спрямованих на вирішення ключових проблем:

- формування у дітей знань і уявлень про толерантні стосунки з навколишніми (про різноманітність світу, багатонаціональний характер людського суспільства, унікальність кожної особистості та важливість дружніх і толерантних стосунків між людьми для мирного співіснування);
- розвивати свідоме емоційне сприйняття та ставлення дитини (почуття, потреби, можливості, обов'язки та права, вміння, переваги та недоліки) до свого «Я» та до інших людей;
- сформувати навички толерантних стосунків з іншими людьми, що ґрунтуються на доброті, взаєморозумінні, терпимості, милосерді та безкорисливій готовності.

Методи навчання толерантних стосунків можна згрупувати таким чином:

- методи формування обізнаності дошкільників: етичні бесіди у формі пояснення, переконання та аргументації, декламування та інсценізація художніх творів, складання творчих розповідей, моделювальні та стратегічні ігри, вправи на самопізнання;
- методи емоційного розвитку та самовиховання: корекційні вправи та тренінги на самосвідомість, самооцінку та саморегуляцію; емоційно-розвивальні ігри та вправи на заспокоєння негативних емоцій; педагогічна оцінка поведінки; визнання та заохочення;
- методи формування досвіду діяльності, спілкування й толерантних взаємин: колективні ігри та вправи, трудова і творча діяльність, приклади інших, навчання, тренінги, створення та розв'язання проблемних ситуацій морального вибору, відпрацювання толерантних взаємин у процесі інсценізації художніх творів.

Слід зазначити, що ефективність використання цих методів значною мірою залежить від того, наскільки вони відповідають особистісним і віковим особливостям дитини, задовольняють духовні потреби та викликають у дитини відповідну мотивацію до морально-емоційного вдосконалення.

Виховання толерантності у дітей дошкільного віку є актуальним соціальним завданням. Доброзичливість – фундаментальне моральне поняття, що характеризується свідомою готовністю і здатністю людини слідувати добру. Ознаки доброзичливості завжди співвідносяться з вищими, самодостатніми цілями й узгоджуються з доброчесністю людини. Доброта насамперед асоціюється зі здатністю тішити і жаліти, відгукуватися на почуття інших і тримати свою душу відкритою. Вони проявляються в особистих стосунках, які набувають все більшого значення. Діти вчаться поважати, захоплюватися, співпереживати, домовлятися, поступатися, співчувати і ставити себе на місце однолітків, оцінювати свої власні ідеї та ідеї інших. В. Сухомлинський писав, що мистецтво виховувати в дітях найкращі почуття і переживання – це мистецтво співпереживання. Він прагнув того, щоб саме з дитячих років людина розуміла і відчувала серцем найтонші рухи іншої людини [222, с. 456].

На основі аналізу філософських, психологічних і педагогічних праць нами запропоновано власне визначення: *толерантність – це здатність до партнерства та співпраці, готовність сприймати навколишніх, не зважаючи на відмінності; терпимість до інших думок, вірувань і поведінки, визнання / прийняття різноманіття й рівності інших.*

Уточнено сутність таких основних дефініцій, як: «толерантні взаємини», «толерантне комунікативне середовище», «педагогіка толерантності», «психологія толерантності» та ін.

Вивчено праці вітчизняних і зарубіжних учених, що є дотичними до тематики нашого дослідження: Є. Антипова, Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, О. Бодальов, О. Будник, Г. Васянович, Н. Грама, О. Захаренко, Ю. Іщенко, О. Кононко, К. Крутій, В. Пісоцький, Н. Сербіна, Ю. Терещенко, Т. Піроженко, Т. Поніманська, О. Семенов, Т. Степанова) та ін.

Визначено специфічні педагогічні умови ефективного виховання толерантних взаємовідносин у дітей дошкільного віку: цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогів та сім'ї задля створення толерантного комунікативного середовища; формування у дітей системи знань, умінь і навичок

про толерантність; застосування спеціально підібраних педагогічних форм та методів для ефективної реалізації поставлених цілей; педагогічна взаємодія і співпраця педагога, дитини та батьків на засадах толерантності.

Виокремлено етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина XX – поч. XXI століття): I етап – 1959–1989 рр. – прийняття Генеральною Асамблеєю ООН «Декларації прав дитини» (20 листопада 1959 року); II етап – 1989–1995 рр. – затвердження «Конвенції про права дитини», 20 листопада 1989 р.) та вдосконалення виховних форм і методів у системі дошкільної освіти України; III етап – 1995–2000 рр. – визнання «Декларації принципів толерантності» (резолюція Генеральної асамблеї ЮНЕСКО № 5.61 від 16.11.1995 р), активне відродження традицій національного дошкільця; IV етап – 2000–2022 рр. – реформування системи дошкільної освіти України на засадах компетентнісного підходу, Державного стандарту дошкільної освіти (2021), міжнародних стандартів якості.

З'ясовано, що організація *толерантного середовища* потребує врахування ціннісного підходу та основних закономірностей розвитку і становлення особистості дошкільника, адже моральні якості дитини формуються на основі її взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу в ЗДО. Тому важливе завдання вихователя полягає в тому, щоби бути зразком толерантної поведінки, створити належні умови для виховання толерантності у дошкільників, а також вміти подолати різного роду упередження чи негативні явища в освітньому середовищі, зокрема дратівливість, цькування, нетактовність у висловлюваннях, залякування, висміювання тощо.

Основний зміст першого розділу дисертації висвітлено у наукових працях автора [68; 69; 70; 77; 78; 81].

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ВИХОВАННІ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)

У розділі представлено виховний потенціал української дитячої літератури для дітей дошкільного віку, конкретизовані методологічні підходи в тематичних дослідженнях дитячої літератури, укладено класифікацію визначень дитячої літератури, визначені тенденції та особливості розвитку української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ століття, проаналізовано зміст прозових і віршованих творів як засобу виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

У контексті аналізу художніх творів, створених письменниками для дітей, а також тих літературних творів, що увійшли до кола дитячого читання, можемо визначити дуальність поняття дитячої літератури. Дитяча література – це література, яка адресована дітям від народження до підліткового віку. Це можуть бути: книги, комікси, журнали, іграшки з книжковими персонажами, аудіокниги та інші види літературних творів, які мають за мету розвивати дитячу фантазію, пізнавальні здібності, емоційну та моральну сферу, виховувати в них загальнолюдські цінності та навички.

Дитяча література може бути написана спеціально для дітей або ж адаптована з книг для дорослих. Також вона може бути спрямована на розвиток різних аспектів дитячого життя, таких як соціальна адаптація, здоровий спосіб життя, розвиток мовлення, творчі здібності, толерантність та ін.

Дитяча література є важливою складовою культури кожної країни, оскільки вона впливає на формування світогляду та менталітету молодого покоління.

2.1 Методологічний аспект аналізу дитячої літератури з виховання толерантності

«Дитяча література» – термін, який тлумачиться різними дослідниками по-різному, крім того, «комунікує» із поняттям «література для дітей». Компаративний аналіз англо-, франко-, польсько- та німецькомовної термінології не виявляє єдності у тлумаченнях, адже британо-американська наукова спільнота вживає терміни «дитяча література» й «література для дітей» як синонімічні; у німецькомовних дослідженнях використовується означення «дитяча і юнацька»; тоді як французькі та польські дослідники, навпаки, надають перевагу її цільовому призначенню: «для дітей і юнацтва».

Ми не ставили мети зібрати всі означення дитячої літератури, однак, проаналізувавши їх, визначили декілька підходів (цілєзорієнтований, диференційний, функційний), які репрезентуємо у таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Підходи в означенні поняття *дитячої літератури*

<i>Підхід</i>	<i>Автор</i>	<i>Означення</i>
Цілєзорієнтований	К.-Л. Оберстейн	«дитяча література – це категорія книжок, існування яких залежить від відносин з конкретною читацькою аудиторією – дитячою. Підґрунтям визначення є її мета – встановити контакт з юними читачами та зацікавити їх» [273]
	В. Кизилова	«(...) це органічна складова загальної літератури зі всіма притаманними їй властивостями, при цьому орієнтованою на інтереси читача-дитини, має художню специфіку, адекватну дитячій психології» [110]
	Е. Огар	«(...) специфічний різновид літератури з власним каноном, який складається із сукупності художніх творів, зорієнтованих на дитячу аудиторію, створених з урахуванням

		вікових, фізіологічних та психологічних особливостей реципієнтів, їх запитів і вподобань» [155, с. 158]
	The Online Encyclopedia / Онлайн енциклопедія Британніка	«(...) охоплює низку писемних творів: книжки визнаних класиків світової літератури, ілюстровані книги, короткі оповідання, казки, колискові, народні пісні та інші фольклорні жанри, які покликані розважати або повчати молодь» [262]
Диференційний	Ю. Ковалів	«Дитяча література – усна і писемна словесність, творена дітьми. До неї належать безпосередньо пов'язані з грою різні жанри фольклору... Дитяча література має синкретичний характер, специфічну художню форму з тяжінням до ритмізованого мовлення, словотворчості, розкутого фантазування. Поняття «дитяча література» охоплює також перші спроби пера юних початківців (поезія, проза тощо), опубліковані в періодиці для дітей» [139];
		«(...) література для дітей – це художні, науково-популярні та публіцистичні твори, написані письменниками безпосередньо для молодшого читача різних вікових категорій, починаючи з дошкільнят» [139, с. 752].
	Л. Сердюк	«Дитяча література – художні, наукові, науково-популярні твори, які написані для дітей. Найчастіше в це поняття включаються також твори «дорослої» літератури, що назавжди ввійшли в коло дитячого читання» [139]
	Т. Качак	«(...) поняття «дитяча література» має два значення: вузьке (це література, створена самими дітьми) і широке

		(література, написана письменниками для дітей різного віку)» [106]
	О. Папуша	Поняття «дитяча література» виникає на перетині трьох уявлень – про дитячий твір (як результат цілеспрямованої діяльності письменника), дитяче читання (як взаємодія дитини з текстом твору – читання, слухання, перечитування, переказування, доповнення тощо.) та дитячу книгу (як канонізовану форму, фізичний спосіб існування твору) [163]
Функційний	О. Папуша	«(...) певна сукупність літературних творів, написаних або прилаштованих для дітей із цілком певною метою: звертатися до дитячої уяви, емоцій та почуттів, впливати на дитячі пізнавальні здібності, розвивати смаки та вподобання, розважати дитину» [163]
	У. Гнідець	«(...) самобутній, самодостатній літературний феномен, який є специфічним, очевидно, вже тому, що його комунікативний код заздалегідь імпліцитно та ідеологічно закладений у звороті "для" дітей / юнацтва» [53]

Що ж до методології вивчення дитячої літератури, то поширеними підходами залишаються *історико-літературний та порівняльно-типологічний*.

Історико-літературний принцип вивчення дитячої літератури – це підхід, що враховує зв'язки між літературою та історією, а також розвитком літературних традицій. Згідно з цим принципом, дитяча література вивчається в контексті історичних, соціальних, культурних та літературних умов, що впливали на її розвиток. Його втілення відбувається в ході вибудовування «історичних вертикалей розвитку» (Т. Качак) [105, с.125–131.], тобто передбачається використання історичних, хронологічних методів та способів аналізу.

Історико-літературний підхід дозволяє зрозуміти еволюцію дитячої літератури, її зміст, форму та цінність в різних історичних епохах та культурах, дає змогу визначити вплив історичних та соціокультурних чинників на формування літературних традицій та жанрів, а також зрозуміти, які теми та ідеї викликали інтерес серед дітей та їхніх наставників у різні історичні періоди. Окрім того, історико-літературний підхід дозволяє вивчити творчу спадщину письменників, їх внесок у розвиток дитячої літератури та виявити їхні особливості творчого стилю та мови.

Отже, історико-літературний підхід є важливим для глибокого розуміння розвитку дитячої літератури та дозволяє побачити зв'язки між літературою та історією, а також з'ясувати значення дитячої літератури в житті суспільства.

Порівняльно-типологічний принцип вивчення дитячої літератури – це підхід, який ґрунтується на порівнянні творів різних авторів, жанрів та культур. Він передбачає аналіз творів на основі встановлення схожостей та відмінностей між ними, а також на основі визначення загальних типів творів.

Цей підхід дозволяє встановити загальні тенденції розвитку дитячої літератури, а також з'ясувати, які теми, жанри та стилі письменництва були популярними в різні періоди та культури. Порівняльно-типологічний підхід допомагає встановити зв'язки між творами різних авторів та культур, виявити їхні впливи на розвиток дитячої літератури.

Застосування порівняльно-типологічного підходу дає змогу з'ясувати схожості й відмінності у формах і структурах творів, різноманітність традицій та особливостей письменництва в різних культурах. Цей підхід дозволяє зрозуміти унікальність кожної культури, сприяє розвитку міжкультурного діалогу. Проекція в площину практичних досліджень, конкретизації методів виглядає як пріоритетність застосування компаративних методик, тобто вибудовування методологічних горизонталей, на відміну від історико-літературного підходу.

Отже, порівняльно-типологічний підхід є важливим для розуміння загальних тенденцій розвитку дитячої літератури та дозволяє виявити її вплив на культурний і літературний контекст різних країн та епох.

У цьому дослідженні застосовані обидва підходи: перший – для визначення загального історичного тла в осмисленні толерантності для виховання дітей засобами дитячої літератури; другий – з метою виявлення тих змістових аспектів літературних творів, завдяки яким і здійснюється формування відповідних рис характеру.

Таким чином, з огляду на історико-літературний принцип, окремими рядками доречно здійснити невеликий екскурс педагогічного характеру, аби відслідкувати жанрово-тематичний генезис дитячої літератури, яку, в рамках цього дисертаційного дослідження, приймаємо як суть літератури для дітей, що галузиться на зорієнтовану щодо дитячої аудиторії та залучену до дитячого читання.

Отже, як і будь-яка з літературних царин, дитяча літературна словесність має свою тематичну спрямованість і жанрову різноманітність. Заглибившись в історію, бачимо, що первинно ключовими темами були морально-етичні, в яких, як і в релігійних за змістом книгах, основним контентом було повчання. Згадаймо бодай «Повчання дітям» Володимира Мономаха. Ця традиція була тривалою (І. Гізель «Наука о тайні покаєнія», що містила розділ «Наука, яко ся навчити честь отдавати родичам і старшим», 1671 р.). Поступово в літературі розвивалася і непряма повчальність, тобто описи історичних подій, людських вчинків, знання про які повинні були підштовхувати молодь до становлення соціально схвалюваних форм поведінки, тобто виховувати їх. Подальший історичний розвиток літературної тематики включав також соціально вагомі ідеї, як-от освіти, формування пізнавальних інтересів посередництвом читання. До прикладу, в Європі такі підходи бачимо в період епохи Відродження, для українського літературного контенту, зокрема дитячого, такі рефлексії притаманні фольклору. В XVIII ст. дитяча література розвивалася досить повільно, але з часом з'являлося все більше книжок, спрямованих на дітей.

Основна тематика дитячої літератури у XVIII столітті була зорієнтована на моральне виховання та розвиток інтелектуальних здібностей. Багато творів були написані для того, щоб навчити дітей гарним манерам, правильній поведінці,

етикету. Такі книги називалися «дидактичними» і мали на меті формування характеру дитини. Тоді ж почали з'являтися казки, у переваж народного походження, педагогічна спрямованість яких реалізувалася через повчальність: слугували передаванню моральних цінностей, розвивали уяву дітей.

Окремою темою були пригоди, які траплялися з головними героями. Саме переживаючи їх, віднаходячи способи виходити зі складних ситуацій, персонажі надавали зразки проактивної позиції в скрутних обставинах. Ці книги спонукали дітей до діяльного життєвого підходу, розвивали їх фантазію, творчість.

У XVIII ст. також почали з'являтися ілюстровані книги, які мали на меті розвивати у дітей здатність сприймати образи, таким чином стимулювати інтерес до читання. Власне поєднання яскравих ілюстрацій і легких для сприймання текстів було спрямоване на комплексний вплив на юного читача. Ці книги мали яскраві ілюстрації та тексти, легкі для сприйняття дітьми. Також ілюстрована література мала й пряме дидактичне призначення, тобто це були підручники, яких в Україні до того часу вже було видано чимало, хоч і не для дітей, ілюстрації зазвичай запозичували із західних видань [95].

Таким чином, у XVIII ст. дитяча література була спрямована на моральне виховання та розвиток інтелектуальних здібностей, розвивала уяву та творчість дітей та спонукала їх до активного життєвого підходу, навчала.

У XIX ст. дитяча література стала популярною за рубежем, що призвело до збільшення її розмаїтості та розвитку нових жанрів. Основні теми дитячої літератури XIX ст. такі:

- фантастика й наукова фантастика («Подорож до центру Землі» Ж. Верна та «Аліса в країні чудес» Л. Керрола);

- пригодницькі твори, в яких описували подорожі та пригоди дітей та їхніх друзів, такі як «Пригоди Тома Сойєра» М. Твена;

- соціальну проблематику (бідність, дискримінація, нерівність) порушували автори, які мали на меті розвиток соціальної свідомості дітей та спонукання їх до дій («Маленький лорд Фонтлерой» Ф. Г. Бернетт та «Хатина дядька Тома» Г. Бічер-Стоу);

- фентезі та казки. У цій категорії книг були представлені фентезійні та казкові елементи, які розвивали уяву дітей та відкривали для них світ магії та фантазії («Казки» Г.-Х. Андерсена та «Вітер у вербах» К. Грема);

- дидактичні твори. Ця категорія мала на меті саме виховання дітей та формування їхнього світогляду, світосприйняття [2, с.102–107.]. Ці книги навчали дітей моралі.

У ХІХ ст. українська дитяча література теж активно розвивалася, хоча її прогрес був дещо обмежений через польську та російську цензуру, які діяли в той час на наших теренах. Основними темами літератури для дітей у ХІХ ст. в Україні були такі:

- історична тематика, в її рамках чимало творів присвячувалося історії України, нашим культурі, традиціям. Серед таких творів – «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Чорна рада» П. Куліша.

- релігійна тематика. Українські письменники досить часто використовували релігійні мотиви й теми у своїх творах для дітей, щоби виховувати моральні та етичні цінності (О. Кониський, С. Горський, Ганна Барвінок);

- пригодницька тематика теж була досить популярною серед українських письменників, часто сюжети були засновані на народних легендах та переказах. Прикладом можуть служити «Морозенко» П. Мирного та «Запорожці» І. Нечуя-Левицького;

- комічна тематика в українській літературній спадщині є досить популярною, вочевидь, це обумовлено особливостями національного характеру, що бачимо й зараз. Письменники створювали легкі та жартівливі твори, які відповідали настрою дітей, вчили їх сприймати життєві обставини крізь призму гумору. Крім того, до комічної тематики можна віднести й інші твори українських письменників, наприклад, оповідання «Школяр Денис» Є. Гребінки, «Вітрогон» І. Нечуя-Левицького, низка творів С. Руданського. Такі твори допомагали дітям розважатися та піднімати настрій, а також навчали їх не

боятися виявляти своє почуття гумору, дивитися на події та вчинки під різними кутами зору.

Якщо співставити тематичні й жанрові спектри української та зарубіжної літератури для дітей у ХІХ столітті, то помітимо, що утворюються жанрово-тематичні пари «соціальні та історичні», «дидактичні та релігійні» твори для дітей, натомість властиво українськими є комічно-гумористичні твори.

Із початку ХХ століття українська дитяча література зазнала значних змін порівняно з попереднім століттям. Це пов'язано з тим, що на той час в Україні відбувалися важливі історичні зміни, зокрема, революція 1905–1907 років, Перша світова війна, утворення Української Народної Республіки. Основні теми української дитячої літератури початку ХХ століття були пов'язані з національними питаннями, вихованням патріотизму та любові до рідної землі, народу. До найпопулярніших можна віднести: пригодницькі та історичні твори («Тигролови» Івана Багряного); твори на соціальну та етичну тематику, які навчали дітей бути справедливими, чесними та добрими («Казки для дітей» Лесі Українки); психологічні, де висвітлювалися проблеми дитинства, взаємини дітей та дорослих, розвиток особистості. Виразними представниками психологізму в зображенні дитячого життя є С. Васильченко, Б. Грінченко, Панас Мирний, В. Стефаник, А. Тесленко.

ХХ століття, попри дві Світові війни, ніби повернулося лицем до людини, тому внесло в дитячу літературу теми та проблеми, пов'язані з внутрішнім світом дитини, її оточенням («Федько-халамидник» В. Винниченко). Проведений історико-тематичний екскурс дозволяє стверджувати, що поява та розвиток тематичних напрямів у дитячій літературі є невинним процесом, а також обумовлює практичну відсутність обмежень у змістах, що пропонуються дітям.

Безперечно, тема обумовлює і жанр, а дитячій літературі властива та ж жанрова різноманітність, що й літературі в цілому, однак різні історичні етапи висувають на перший план певні жанрові форми. Свого часу це були і легенди, зокрема релігійні, міфи, казки, байки, що якнайкраще відповідають міфологічному світогляду. Зрештою, особливості дитячої уяви вкорінюють їх як

ключові жанри в дитячій літературі. Жанрова система дитячої літератури є досить різноманітною і включає в себе різні жанри, які відрізняються за метою, структурою та способом викладу.

Основні жанри дитячої літератури:

- казка (невеликий художній твір про пригоди та події, які непрямо стосуються реальності, однак мають моральний підтекст, спрямований на виховання);

- поезія (вірші, створені для емоційної насолоди. Для дітей – вірші про природу, тварин, веселі історії та розмальовки);

- пригодницький роман (містить розповідь про пригоди героя в інших країнах, часах та на інших планетах. Цей жанр зазвичай пов'язаний із боротьбою зі злом);

- історичний роман (заснований на реальних історичних подіях та розповідає про життя людей в минулому. Цей жанр спрямований на розширення знань дітей про історію світу);

- навчальна (дидактична) література, що надає інформацію про різні предмети та сприяє формуванню вмінь;

- комікс – форма літературного твору, що поєднує в собі текст і малюнки. Комікси часто містять пригодницькі та гумористичні сюжети;

- енциклопедична (документальна) література – книги, які містять інформацію про реальні події та людей, допомагають дітям зрозуміти світ, навчитися аналізувати.

Отже, і тематика, і жанрові особливості дитячої літератури виходять не лише із суспільного запиту щодо цілей виховання підрастаючого покоління, а й із загальних тенденцій суспільно-історичного розвитку, а також потреб дітей у такому вигляді, в якому їх були здатні зрозуміти й витлумачити дорослі.

Т. Качак звертає увагу на те, що дитячу літературу, зокрема й досліджуваного періоду, доцільно класифікувати ще й за орієнтацією на читача [105, с. 125–131.], при цьому Л. Сердюк зауважує, що «для молодшого та середнього дошкільного віку – казки, маленькі вірші, книжки-малюнки на теми

з навколишньої дійсності; для старшого дошкільного та молодшого шкільного віку – ілюстровані казки про тварин, байки, вірші й оповідання класиків і сучасних письменників; для середнього та старшого шкільного віку – науково-художня, пригодницька й фантастична література, художні біографії» [139].

У підручнику з дитячої літератури Д. Білецький та Ю. Ступак висловлюють думку щодо специфіки дитячої літератури, яка є природним складником художньої літератури, отже, й втілює ту ж таки мету: виховати морде покоління. Ще одним критерієм дитячої літератури, що вносить її у загальне річище літературного процесу є внутрішня єдність принципів естетики й педагогіки. Попри це, як зауважують автори «Української дитячої літератури», дитяча література має власну специфічність, що найбільш виразно виявляється в предметності та конкретиці художніх образів, ліризмі розповіді, рухливому сюжетному розвитку, багатстві, зокрема емоційному, зображувальних засобів – все це забезпечує успіх твору в юних читачів, безперечно, у різних вікових категоріях по-різному.

Згідно із охарактеризованою вище історичною концепцією тематично-жанрового розвитку дитячої літератури, особливістю будь-якого жанру, покликаного навчати, є інтеграція художнього тексту та ілюстрації (перше приватне книжкове видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», що вказує як призначення для різновікових категорій населення «Малятам від 2 до 102», побудувало свій комерційний успіх якраз на такій інтеграції). Засновник видавництва, поет Іван Малкович, сформулював це так: «Серед десятків тисяч дитячих видань наша (українська) книжка має бути така гарна, щоб дитятко потяглося саме до неї. І тоді відпаде багато прикрих, штучно надуманих, «мовних проблем». Дуже важливо, щоб у дитинстві все українське «римувалося» у наших дітей з поняттям «якість»...» [177]. На жаль, досі в Україні залишається недооціненим внесок художників-ілюстраторів у розвиток дитячої літератури, освіти, хоча закордонні дослідження з цієї теми провадяться достатньо давно і результативно [280,281].

А. Рубан, вивчаючи дитяче читання з точки зору вчених, педагогів і письменників у часовій транспективі від античних часів до початку ХХІ століття [187], зауважує, що перші твори для дітей з'являються не самі, а одночасно зі спробами осмислення їх педагогічних завдань. Рубежем переходу від більш чи менш інтуїтивно організованого дитячого читання, отже формування особистості його засобами в Україні стало ХVІІІ століття. Автор публікації, А. Рубан, пов'язує це з імперськими реформами в Росії та Австро-Угорщині, обумовленими необхідністю їх зміцнення шляхом організованої освіти, тому активізувалися як письменники, так і критики, дослідники й практики не лише від літератури, а й від освітньої політики.

Українські письменники ХХ століття активно займалися перекладом творів для дітей, написаних зарубіжними авторами. Це була важлива частина їхньої літературної діяльності, оскільки переклади допомагали відкривати українським читачам світову літературу та знайомити їх із культурою інших народів. Іван Франко, Борис Грінченко, Леся Українка та Олена Пчілка – це відомі українські письменники, які відіграли суттєву роль у становленні української літератури. Їхні думки про дитячу літературу були важливими для розвитку дитячої літератури в Україні. Можна переконливо стверджувати, що початок ХХ століття слугує дієвою історико-педагогічною передумовою для розвитку дитячої літератури досліджуваного нами етапу.

Олена Пчілка була однією з перших українських письменниць, яка звернула увагу на дитячу літературу. Вона вважала, що книга для дитини повинна бути не тільки розважальною, а й навчально-виховною. В своїх творах для дітей письменниця ставила перед собою завдання виховати дітей у дусі доброти, чесності, милосердя та патріотизму. Її перу належать і переклади Г.-Х. Андерсена, Дж. Свіфта. Олена Пчілка була переконана, що дитяча література повинна бути духовно насиченою та спрямованою на виховання громадянина з високою моральною свідомістю. Вона вірила, що дитяча література може бути важливим інструментом формування майбутнього суспільства, тому виявляла високу вимогливість до якості творів для дітей.

І. Франко теж був переконаний, що дитяча література повинна бути навчальною та виховною. Він написав багато творів для дітей, у яких поєднував розважальний характер з навчальним. Ключовим письменницьким завданням вважав навчання доброті, правдивості та любові до ближнього. Б. Грінченко підкреслював важливість того, щоби дитяча література була доступною та зрозумілою для дітей. Він вірив, що дитяча книжка повинна бути написана мовою, яку діти зможуть зрозуміти, та містити цікаві та зрозумілі ілюстрації. Леся Українка, яка також писала для дітей, вірила у важливість морального виховання, що повинне бути нативною функцією дитячої літератури. У своїх творах для дітей вона часто висвітлювала теми, які виховують у дітей любов до батьківщини, до ближнього, до природи.

На думку Н. Богданець-Білокаленко, розвиток української дитячої літератури значною мірою детермінований «змiнами в політичному житті радянського суспільства», зокрема чільне місце належить так званому руху «шістдесятників» [26, с. 38]. Для цього етапу, на думку вченої, характерним є те, що «письменники відкрили нову сторінку в українській літературі, відмовилися від радянських кліше і трафаретів мислення. На зміну заангажованим творам прийшли веселі й дотепні твори Грицька Бойка, Платона Воронька, Дмитра Білоуса, Ярослава Стельмаха, Всеволода Нестайка, гумористична повість якого «Тореадори з Васюківки» стала майже класикою» [Там само, с. 39].

Таким чином, у другій половині ХХ сторіччя уже відчутна тематики антирадянщини у творах українських авторів для дітей. Найбільш виразними представниками цього періоду вважають таких письменників, як: Олесь Бердник, Дмитро Білоус, Віктор Близнець, Євген Гуцало, Микола Вінграновський, Олександр Зима, Ігор Калинець, Галина Кирпа, Вадим Крищенко, Тамара Коломієць, Ліна Костенко, Володимир Ладижець, Андрій М'ястківський, Всеволод Нестайко, Дмитро Павличко, Василь Симоненко, Микола Сингаївський, Ярослав Стельмах, Григiр Тютюнник, Дмитро Чередниченко, Василь Чухліб та інші. [83]

В обраній нами для дослідження часовий період критичний аналіз дитячої літератури, її огляди публікувалися протягом 1976–1980 рр. у щорічних збірниках літературно-критичних статей «Література. Діти. Час». Переклади, як і літературно-критичні публікації щодо зарубіжної дитячої літератури, публікувалися на сторінках журналів «Всесвіт», «Всесвітня література у середніх навчальних закладах України», в авторських блогах, на окремих інтернет-сайтах. Деякі із цих видань функціонують і досі.

Підсумовуючи стислий історико-педагогічний аналіз розвитку української дитячої літератури, зауважимо, що найбільш актуальними завданнями є: визначення етапів розвитку української дитячої літератури від початку її формування до сьогодення; аналіз впливу соціально-політичного контексту на розвиток дитячої літератури, виявлення змін у її змісті, тематиці, стилях та цілях; дослідження ролі окремих письменників та їх творів у формуванні української дитячої літератури, з'ясування їх внеску у розвиток національної літературної традиції; виявлення зв'язків української дитячої літератури зі світовими тенденціями та визначення ролі перекладів зарубіжних творів для дітей; аналіз джерел формування української дитячої літератури, включно з фольклорними, переспівів, класичних творів світової та української літератури, а також результатів діяльності дитячих журналів та видавництв; вивчення специфіки різних жанрів дитячої літератури, зокрема казок, оповідань, віршів, романів тощо; аналіз рецепції української дитячої літератури у суспільстві, зокрема оцінювання реакції читачів та критиків на окремі твори та тенденції розвитку жанру.

Однак і загальнотеоретичний, і прикладний, як у випадку дослідження проблеми толерантності, аналіз історії та теорії дитячої літератури ускладнюється необхідністю розв'язувати різноманітні проблеми, серед яких Т. Качак [105, с.125–131.] визначає обмежену кількість перекладів, недостатню кількість наукових досліджень дитячої літератури, слабку розробленість наукової методології, недорозвиненість літературної критики власне щодо дитячої книги, невизначеність уявлень про вертикальні (історичні) та

горизонтальні (компаративні) напрямні розвитку дитячої літератури в національному та глобальному вимірах, оглядовий чи й, нерідко, відверто рекламний характер аналізу творчості дитячих письменників, тенденційно-суб'єктивні підходи до вибору творів, що пропонуються для шкільного читання. Всі ці чинники, як у комплексі, так і поодиночі, обумовлюють формування щораз нових обмежень у формуванні цілісної картини національних дитячих літератур, ускладнюють вивчення окремих проблем, тематик, зокрема і щодо толерантності.

Науковий пошук в руслі педагогічно зорієнтованої проблематики дитячої літератури провадили О. Папуша, В. Фольваркова-Плахтій, М. Ісакова. Хоч О. Папуша та М. Ісакова зосереджувалися на філологічній тематиці, однак досліджувані О. Папушею наратологічні концепти художнього дискурсу [164], як і пограниччя дитячої літератури як мультинаукового поля досліджень [163], та М. Ісаковою – філософські константи Л. Керролла в історико-літературній перспективі [96.] дають виразне уявлення про методологічні напрямні. Водночас, теза О. Папуші щодо необхідності концептуалізувати змісти і конструкції, що творяться дитячою літературою в репрезентації дитинства в різні культурно-історичні періоди, адекватно відображає актуальність дослідження толерантності як одного із напрямів такої репрезентації. В. Фольваркова-Плахтій [240], опрацьовуючи тематику педагогічної освіти вчителів у царині підготовки до морального виховання засобами слова і дитячої літератури, зосереджується на трансцендентній силі словесного впливу на особистість, яка формується, тобто підкреслює змістовий складник впливовості літератури.

Варто відзначити, що в підручнику Т. Качак «Українська література для дітей та юнацтва» [108] проводиться не лише огляд літературних тенденцій, а й аналізується теоретичний підхід до вивчення української літератури для дітей. Це вказує на те, що авторка пропонує не просто перелік творів, а й розуміння того, як вивчати і розуміти дитячу літературу з точки зору її функцій та місця у житті дитини. Окрім того, цей підручник звертає увагу на становлення дитячої авторської літератури від середини XIX століття і до сьогодення, що дозволяє

отримати більш повне уявлення про еволюцію жанру і тенденції його розвитку. Важливим є те, що авторкою окреслений широкий спектр різноманітних різновидів дитячої літератури, які пропонують різні підходи до читання та розуміння текстів. Це може сприяти формуванню різних навичок і компетенцій у дітей, таких як розуміння тексту, емпатія, творчість та критичне мислення. Отже, згаданий вище підручник Т. Качак відображає різноманітність та складність дитячої літератури як жанру, а також надає ключі для її аналізу та сприяє формуванню різних навичок та компетенцій у дітей.

Великий внесок у висвітлення питання дослідження дитячої літератури зробили Н. Богданець-Білоskalенко, У. Гнідець, Н. Марченко, М. Славова та ін. [26; 28; 53; 54; 55; 56].

Таким чином, як свідчать проведені дослідження, дитяча література рухається у загальному руслі літературотворчого процесу, відображає історичні й культурні тенденції, розвивається в напрямі збагачення жанрів, стилів, тематик, а також педагогічних контекстів, зокрема й осмислення толерантності.

Педагогіка дитячої літератури є тим більш ефективною, чим її виражальні засоби краще відповідають гармонії суспільного запиту й вікових особливостей читачів. У зв'язку із цим, функціонал дитячої літератури включає як освітні (навчальну, виховну й розвивальну), так і естетичну й гедоністичну функції, зокрема в аспекті сімейного виховання.

Обраний нами для дослідження часовий період з кінця ХХ до початку ХХІ століття характеризується низкою тенденцій, що вже окреслилися в дитячій літературі й переростають у концепти, як і тими, які щойно проявляються. Дослідниця К. Шулькова у статті «Тendenції розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття» [251] виокремила й охарактеризувала окремі з них.

Досліджуваний нами в контексті виховання толерантності кінець ХХ – початок ХХІ століття у філософському плані є часом модернізму, який переростає в пост-, а далі – в постпост-, чи метамодернізм (Л. Тернер). Щоби не зупинятися на літературознавчій теорії, назвемо лише дослідників цих процесів, серед яких, в українському культурно-науковому контексті, – С. Павличко

(«Дискурс модернізму в українській літературі») [162]) та О. Забужко, яка творить в руслі постмодерну з переходом у метамодернізм. Постмодернізм – це літературний рух, який виник саме в другій половині ХХ століття. Він характеризується відхиленням від традиційних літературних норм і стандартів, а також пошуком нових способів вираження та відображення світу. Одна з основних рис постмодернізму – це відмова від метанаративу, репрезентованого загальною історією, або ідеєю, що лежить в основі культурного світогляду, яка зазвичай розглядається як об’єктивна і всеосяжна. Постмодерністи піддають сумніву цю ідею та замість того, щоб створювати єдину історію, віддають перевагу плюралізму, що відображає різноманітність культур та суспільних уявлень.

Ще одна важлива риса постмодернізму – використання метатексту, що містить у собі посилання на самого себе або на інші тексти. Постмодерністи використовують метатекст, щоби показати, що тексти є конструктивними і не можуть бути розглянуті як об’єктивна правда. З цієї сутності літературного постмодернізму виникає і ф’южн як специфічний текст.

Також до характерних рис постмодернізму можна віднести іронію, гумор, пародію та інші форми гри з літературними жанрами та формами висловлювання. Постмодерністи часто використовують їх, щоби показати: література є лише грою слів і символів, а не чимось більш глибоким або істинним. У літературі постмодернізм представлений творами, які перевертають традиційні жанри і стилі, створюють нові форми виразності та використовують різні мовні техніки. З цієї сутності літературного постмодернізму постає і ф’южн як специфічний текст, що можна означити як одну із мовностильових тенденцій досліджуваного періоду в дитячій літературі.

Літературний текст ф’южн («fusion») поєднує елементи різних літературних жанрів, стилів, технік та мов. Він використовується з метою створення нової форми виразності або для відображення міжкультурного досвіду та співіснування різних культур. Ф’южн може містити елементи поезії, прози, драми, наукового дослідження та інші. Передвісником такого тексту в

українській класичній літературній традиції є драма-феєрія «Лісова пісня» Лесі Українки, до якої авторкою зібрано й укладено фольклорний пісенник. Він може поєднувати різні мови та діалекти, що дозволяє відображати багатство культурного досвіду та комунікації між людьми з різних країн та культур.

У цілому, ф'южн – це спроба поєднати різні літературні жанри, стилі та мови, щоби створити нову форму виразності та відобразити багатство культурного досвіду та співіснування різних культур у світі.

У світлі цього стає непросто аналізувати власне українську компоненту толерантності як одного із «педагогічних прицілів» дитячої літератури, однак, водночас, універсалізує цю виховну категорію, позбавляючи її національного колориту, вводячи в загальноцивілізаційне поле, полегшуючи взаємопорозуміння, формуючи гуманістичний консенсус. У цьому руслі доречно згадати наукові розвідки П. Ганта («An Introduction to Children's Literature», 1994), М. Хоупіхен («Deconstructing the hero: literary theory and children's literature», 1997), С. Лелера («Children's literature: a reader's history, from Aesop to Harry Potter», 2008), періодичний збірник «Children's Literature Review: Excerpts from Reviews, Criticism, and Commentary on Books for Children and Young People», збірники статей «Introducing Children's Literature: From Romanticism to Postmodernism».

Серед українських дослідників сучасних мовностильових тенденцій розвитку дитячої літератури можна назвати О. Папушу («Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу», 2004), Т. Качак і Л. Круль («Зарубіжна література для дітей», 2014) та В. Кизилову («Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс», 2015), низки публікацій У. Баран (Гнідець), Л. Мацевко-Бекерської.

До виявів мовностилістичної тенденції можна віднести і «кінематографічну прозу» як стиль письма, де сцени та дії змальовуються дуже живо та детально, застосовуються чимало візуальних ефектів, що допомагають читачеві відобразити у своїй уяві те, що відбувається на сторінках книги. Цей стиль зазвичай використовується у сучасній літературі та часто асоціюється з

кіно та телевізійними серіалами. У дитячій літературі «кінематографічна проза» дозволяє авторам детально описувати дії та емоції героїв, створювати барвисті візуальні образи, що допомагають дітям краще зрозуміти те, що відбувається в книзі. Такий стиль може залучити юних читачів власне до читання, адже завдяки йому вони можуть уявляти себе у центрі подій та бачити все, наче на екрані. Найбільш популярними прийомами «кінематографічної прози» є деталізовані мальовничі описи, діалоги, техніка «камерних планів», щоб допомогти читачам зорієнтуватися в просторі та зображувати дії з різних кутів.

Українська літературознавиця У. Гнідець зазначає, що специфіка дитячої літератури полягає у таланті літератора унаочнити для читача будь-якої вікової категорії єство дитини, відтак – вказати на помилки дорослих та недосконалість дорослішання [56, с. 352–356.]. Така характеристика виявляє ще одну тенденцію – сюжетно-жанрову, сутність якої полягає в перетіканні сюжетів і жанрів із т.зв. «дорослої» літератури в дитячу. Тим постмодернізм, по-перше, позбавляє дитячу літературу тавра вторинності, меншовартості; по-друге – відкриває нові педагогічні можливості для дитячої літератури, як-от щодо виховання толерантності. У. Гнідець у статті «Література для юнацтва: простота і складність наративного дискурсу (на прикладі роману «Маргаритко, моя квітко» Крістіне Нестлінгер)» [54] зазначає, що сучасні тенденції розвитку літератури для юнацтва «зумовлені “боротьбою” підлітка за рівноправне співжиття в єдиному суспільстві разом із дорослими, “ідеологією” сприйняття “нового”, “емансипованого” дитинства» [54, с. 37]. Таким чином, сюжетно-жанрові зміни в дитячій літературі покликані передумовлювати гармонійне дорослішання, плавність переходу з дитинства в юність, водночас ефективність такого впливу залежить від письменницької майстерності літераторів.

Тенденція до урізноманітнення жанрів дитячої літератури ґрунтується, насамперед, на традиційних жанрах (казки, вірші, байки, легенди, притчі, комікси), які, водночас, модифікуються, міксуються між собою (казково-побутові історії, гумористичні повісті, роман у комісах тощо), творяться нові (фанфіки (fanfiction), книжки-ігри (gamebook)). Жанрове розмаїття зростає також

за рахунок перетікання жанрів, про що згадано вище, зокрема дитячими стали детективи, фентезі, хорори, трилери, дівочі романи, гламурні періодичні видання, інші жанри. Тут спостерігаємо і зниження віку читача, наприклад класичні детективи (А. Конан-Дойл «Пригоди Шерлока Голмса») перейшли в розряд дитячого читання. Подібну тенденцію можна відслідкувати й щодо інших класичних жанрів в українській літературі, понад те, низка цілком дорослих для минулих поколінь творів пропонуються дітям у рамках шкільної програми базової середньої освіти (Г. Квітка-Основ'яненко «Маруся»). Це явище здобуло назву «бінарність тексту» (В. Винник) [42], його зміст полягає у фіксації відмінностей інтерпретацій текстів дорослими та дітьми. До категорії бінарних В. Винник відносить «англійські та шотландські балади, особливо рицарської тематики, поезії У. Блейка, Р. Бернса, Ч. Діккенса («Різдвяна пісня у прозі»), казки Г.-К. Андерсена, повісті та романи О. Дюма («Три мушкетери»), Р. Кіплінга («Книга Джунглів»), В. Голдінга («Володар мух»), К. Нестлінгера («Рудоволоса Фредеріка»), П. Л. Треверса («Мері Попінс»), Р. Стівенсона («Острів скарбів»), Ж. Верна («Діти капітана Гранта»), Л. Керролла («Пригоди Аліси у Дивокраї» та продовження – «Аліса в Задзеркаллі»), Дж. Р. Р. Толкіна («Володар кілець»), Дж. Ролінг («Гаррі Поттер»), К. Л. Льюїса («Хроніки Нарнії»). До проміжної, «дитячо-дорослої», групи належать твори й українських письменників, як от: Лесі Українки («Лісова пісня»), Марка Вовчка («Інститутка»), М. Коцюбинського («Тіні забутих предків»), І. Франка («Перехресні стежки»), А. Головка («Бур'ян»), Ю. Яновського («Вершники»), П. Воронька («Казка про Чугайстра») та інших» [39, с. 198]. Цими літературними прикладами перелік далеко не обмежується, оскільки щонайменше цикл романів про Гаррі Поттера (Дж. Роулінг) теж характеризується подвійним адресуванням.

Проблемно-тематична тенденція у розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття є своєрідним відображенням суспільного запиту щодо вибору книг. Поєднання реальних, життєвих, проблем (батьки-діти, збереження життя і здоров'я, захист Вітчизни, шкільні проблеми тощо) з віртуальним, фантастичним, ілюзорним, компонентом формує відповідні поведінкові патерни,

наближають дитину (підлітка) до пошуку відповідних до ситуації рішень. Необхідність виховання позитивної, гуманістичної, толерантності для ліберально-демократичного суспільства є нагальною, зрештою, тоталітарні теж формують толерантність, але зовсім іншої модальності (толерування влади як найвищої цінності), тому сучасна українська дитяча література продовжує і розвиває цю проблематику, а не започатковує, хоч і тематично оновлює.

Наступний прийом у рамках проблемно-тематичної тенденції – залучення ровесника (-ці) читача в якості протагоніста твору, що створює умови для постмодерної «гри на рівних». Таким чином юний читач ніби переживає різні життя, збагачує власний досвід, відчуває себе в різних станах, наприклад Гаррі Поттера, чії магичні здібності абсолютно не толерувалися сім'єю Дурслі; Матильди, чий пізнавальні інтереси були чужі для родичів (Р. Дал) та інших. Це ще й спосіб вироблення механізмів самоідентифікації, регуляція сприйняття діади «свій-чужий», формування уявлення про місце в соціумі за рахунок використання прийому «колективного героя» (К. С. Льюїс «Хроніки Нарнії», Дж. Баррі «Пітер Пен», А. Ліндгрен «Карлсон, що живе на даху» та інші), супергероя (Л. Вороніна «Суперагент 000», К. Ковелл «Як приборкати дракона», Ф. Пулман «Північне сяйво» (в кіноверсії – «Золотий компас»)).

Чарівні та казкові герої в руслі проблемно-тематичної тенденції зорієнтовані, зазвичай, на молодшу читацьку аудиторію, якій властива міфологічна картина світу (В. Нестайко «Незвичайні пригоди у лісовій школі», Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», Е. Б. Уайт «Стюарт Літтл» тощо).

А. Кривопишина порушує питання щодо елітарної та масової літератури, зазначаючи, щодо першої, про її зорієнтованість на «конкретну читацьку аудиторію – вузьке коло реципієнтів, які здатні до осягнення змісту, розуміння алюзій та декодування складного лише для поверхового прочитання художнього твору, це читачі-співучасники з не меншою активністю інтелекту та уяви, як у автора» [130]. Очевидно, не зовсім доречно розвивати цю дискусію щодо дитячої літератури, хіба що у руслі її функціоналу (освітня VS гедоністична ролі), однак,

у зв'язку зі сучасними тенденціями в освіті, едьютейнмент (edutainment) як підхід, що поєднує навчання та розвагу, повною мірою втілюється саме в дитячій літературі.

Наступна, варта уваги, тенденція прямо пов'язана із маркетинговими підходами у книговидавництві, через що персонаж, який сподобався аудиторії, серіалізується. Такими прикладами в дитячій літературі є Джуді Муді (М. МакДоналд), Гаррі Поттер (Дж. Роулінг), Персі Джексон (Р. Ріордан), Белла Свон (С. Маєр), Ерагон (К. Паоліні) та чимало інших персонажів, життя і пригоди яких рясніють зразками поведінки, реакцій на події та вчинки тощо.

Наступною з тенденцій розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття є композиційна. Вона проявляється у широкому застосуванні прийомів саспенсу (suspense) й екшену (action). Прийом саспенсу є важливим елементом будь-якого жанру літератури, включно з дитячою. Він допомагають зберегти зацікавленість читачів та створити напругу в сюжеті. Ось кілька прийомів саспенсу, які можуть використовуватися в дитячій літературі:

- комплексний сюжет – включення багатьох персонажів, подій та сюжетних ліній може створити складну і запутану історію, що буде зацікавлювати читачів, тримати їх у напрузі;

- підготовка – спочатку навмисно створюється атмосфера загадковості, неясності або небезпеки. Наприклад, при описі місця події використовуються прикметники, що підсилюють напруження, такі як «темне», «порожнє» та «загрозливе»;

- затримка в розкритті деяких деталей може створювати саспенс та підтримувати зацікавленість у сюжеті. Наприклад, головний герой може відкривати важливу інформацію про своїх суперників частинами, а не одразу;

- кульмінація полягає у створенні сильного конфлікту або кульмінації сюжету, коли головний герой врешті зіткнеться з головним суперником або досягне мети;

- фальшиві сліди створюються, щоби змусити читачів думати, ніби вони знають, що відбувається, але насправді все по-іншому. Наприклад, юні читачі

думають, що головний герой переміг, але насправді його суперник лише причаївся (сховався, перегрупувується тощо). Цим перелік прийомів саспенсу не обмежується.

Прийоми екшену в дитячій літературі є важливими для створення динамічної історії та підтримки інтересу юних читачів. Ось декілька прийомів, які можуть бути використані для цього: бойові сцени; погоні та переслідування; елементи фантастики та фентезі (магія, фантастичні істоти та наукові винаходи); гонитва за часом; використання діалогів та монологів; використання екшених слів та фраз (бігти, стріляти, боротися); використання суперників; використання несподіваних поворотів (зміна характеру головного героя або головного поганця).

Такі прийоми композиції та викладу сприяють зануренню юних читачів у вир подій, залучають їх як учасників, тоді як у традиційній парадигмі мотивація до читання повинна формуватися «ззовні від читача», тобто пропонуватися у вигляді готових мотиваційних моделей, за Н. Камишановою [99, с. 64].

Наступна тенденція в розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття полягає у реалізації нею мультикультурного «концепту інакшості» [138], тобто висвітленні соціальних, расових, віросповідальних, гендерних та фізичних відмінностей між людьми.

Далеко не однозначне сприйняття мультикультуралізму як політики в літературі має цілком інший сенс. В. Вздутьська із цього приводу зауважує, що «мультикультуралізм інтегрує у себе досвід постколоніальних, гендерних, марксистських та інших студій. Він формулює завдання вчителя як здатність прочитувати ідеологію тексту, бачити й вирізняти стереотипи для того, щоб вже в якості того самого посередника між дитиною і книжкою захистити маленького читача від авторитарної влади тексту, щоб допомогти сформувати в учневі критичне мислення» [41]. До таких творів відносимо «Лялечка і Мацько» (Г. Пагутяк), «Миколчині історії» (М. Павленко), «Майя та її мами» (Л. Денисенко), «Як зрозуміти козу» (Т. Прохасько, М. Прохасько).

Отже, бачимо, що з-посеред усіх перелічених тенденцій розвитку дитячої літератури наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття найближче до проблематики толерантності перебуває тенденція до реалізації мультикультурного «концепту інакшості».

Підсумовуючи, підкреслимо, що тенденціями, які увиразнилися в ході розвитку дитячої літератури в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, є мовностильові (ф'южн, кінематографічна проза), сюжетно-жанрові (перетікання сюжетів і жанрів із літератури для дорослих в дитячу (явище бінарного тексту); урізноманітнення жанрів дитячої літератури за рахунок переосмислення традиційних жанрів, їх міксування, виникнення нових), проблемно-тематичні (поєднання реальних, життєвих, проблем з віртуальним, фантастичним, ілюзорним, компонентом; залучення ровесників читача в якості протагоністів твору (супергероїв, колективних героїв, казкових), маркетингові (серіалізація творів), композиційні (застосування прийомів саспенсу й екшену), реалізації дитячою літературою мультикультурного «концепту інакшості».

2.2 Тенденції розвитку української дитячої літератури наприкінці ХХ – початку ХХІ століття

Період другої половини ХХ століття в Україні позначений певним занепадом літератури для дітей і літературного процесу в цілому, зокрема й через перехід до постмодернізму. Соціально-політичні умови в тогочасній колоніальній Україні були дуже складними, оскільки, крім власне радянських явищ пізнього сталінізму, хрущовської «відлиги», брежнєвського застою, горбачовської перебудови і новітнього етапу культурно-історичного розвитку, що виходив за рамки колоніальності, мав і досі не позбувся постколоніальних рис (позначається на виборі мови твору, імен головних героїв, як не російськоподібних, то, в пошуках нової метрополії, англоподібних) – ті течії літератури другої половини ХХ століття, від яких дитяча література в Україні теж не могла бути вільною.

Українські письменники були обмежені в свободі висловлювання думок та художнього зображення історичних подій, реалій українського життя через

свідоме винищення культури, суворі обмеження вождизму, тоталітаризму. До 1953 року центральним був образ «вождя», який посідав велике місце в дитячій літературі. По смерті тирана з'явилися нові точки тяжіння: образ Москви, Росії, дружби народів, культ перемоги. Письменники часто перетворювали свої твори на зведення правил поведінки, методики піонерської (комсомольської, жовтеньської) роботи, створюючи етичні рецепти та зразки для наслідування. Герої творів перетворювалися на нудних пустословів, що говорять гаслами, а читачі жили у створеному для них і дійсністю, і книгами неспокійному світі з розрухою, сирітством, голодом, репресіями та переслідуваннями. Згідно з М. Тимошиком, «можна собі лише уявити: якими б могли бути за змістом українські книги і якими вони, на жаль, не стали через свавілля радянської цензури та його грізного дітища Головліту» [229, с. 343].

Наприкінці 50-их та початку 60-их років дитяча література України почала виходити з кризи, а твори, опубліковані в цей період, відображали відгуки на вимоги часу та вписувалися у видавничі плани. Серія «Юні герої», започаткована «Веселкою» в 1964 році, містила близько 50 томів, серед яких були талановиті твори О. Авраменка, В. Кави, Б. Комара, С. Тельнюка, Д. Ткача та О. Пархоменка. У своїх творах письменники описували життя дітей війни та післявоєнних років, їхню шкільну дружбу та перше кохання, а також красу рідної землі. В книжках відчутно, наскільки важким було воєнне лихоліття та повоєнні труднощі, які діти мусили витерпіти. Герої творів вражали читачів своєю чесністю та дитячим лицарством, вони вміли співпереживати та викликати усмішку своєю безпосередністю та наївністю. Більшість книжок були варіаціями на тему «Таємниці Соколиного бору» (Ю. Збанацький), де війна була представлена в діаді «відважні діти – мудрі дорослі», які спрямовували їх на подвиг, що із сучасної точки зору виглядає злочинно. Однак водночас з'явилися й інші твори, які відповідали вимогам жанру, що традиційно вважався індикатором нормального розвитку дитини. Ці твори були веселими та дотепними, вони були побудовані за канонами народних казок. До них належать

книги І. Виргана, Ю. Збанацького, О. Іваненко, Л. Письменної, М. Познанської та інших.

Саме казка привела в українську дитячу літературу її генія – Всеволода Нестайка. «В країні Сонячних зайчиків» (1959) уже не перший твір письменника, але саме завдяки йому була визначена поява імені нового таланту літератури для дітей. Хоч письменнику не вдалося уникнути ідеологічних нашарувань, казка мала виразний цікавий сюжет, контрастні образи головних героїв, недвозначне і зовсім не безхребетне протистояння сил Добра і Зла. На противагу зрадянізованим зразкам попередніх періодів, де світ зображувався чорно-біло, розв'язка у казці В. Нестайка не нагадує тотальну перемогу, показуючи, що моральні проблеми не можуть розв'язуватися раз і назавжди, що це – постійний життєвий вибір кожної людини. Казка Павла Глазового та Богдана Чалого «Про відважного Барвінка та коника Дзвоника» (1964) зібрала велику аудиторію завдяки пригодницькому сюжету, в якому були поєднані веселощі і страх. Ця казка також приваблювала своїм несподіваним головним героєм, дуже маленьким та слабким порівняно з його ворогами, який переміг завдяки своїй красі, доброті та глибокому корінню, які символізувала його маленька квіточка. Хоча сюжет був спрямований на проблеми сільськогосподарського виробництва, перемога головного героя виходила за межі цього задуму, демонструючи важливість єдності із силами природи та моральних якостей для досягнення успіху в будь-якій життєвій царині.

Того-таки, 1964, року була опублікована повість-казка І. Багмута «Пригоди чорного кота Лапченка, описані ним самим», яка відзначалася реалістичністю подій, а також героїв, що діяли в реальних життєвих обставинах. Головний герой, кіт Лапченко, був неабияким диваком, оскільки вмів читати і дивився на світ очима людини. Такий відсторонений погляд дозволяв автору іронічно відтворити та сатирично викрити різноманітні морально-психологічні типи та суспільні явища. Твір мав контекстуальну глибину, яка надавала можливість різним категоріям читачів сприймати його на різних рівнях розуміння.

Українська радянська література для дітей, порівняно із національними літературами народів, пригноблених в СРСР, залишалася далеко не в таких поганих умовах навіть порівняно із тодішньою титульною нацією (російською), про що свідчить розмір і якість української письменницької плеяди 60-80-их рр. ХХ століття, частину прізвищ яких ми вже називали, а до яких ще можна багато додати і письменників, які, у переваж, творили для дорослих (В. Близнець, М. Вінграновський, Є. Гуцало, А. Дімаров, Л. Костенко, Д. Павличко, П. Панч, І. Сенченко, В. Симоненко, Г. Тютюнник, В. Шевчук, А. Шиян та інші).

Літературні казки, про які згадано вище, популяризуються, крім того, слід зауважити, що існував ще пласт – діаспорна дитяча література, що й досі недостатньо досліджена. Найбільш очевидним прикладом діаспоріани для дітей є казки О. Олеся («Івасик-Телесик», «Лісовий цар Ох», «Лисичка, Котик і Півник», «Микита Кожум'яка» та інші), вірші, драматичні твори. Елементи казковості, фантастичності у текстах літературних казок виконують подвійну роль – зацікавлюють юного читача й дають можливість висловити найважливіше.

Однією з популярних тем того часу стало повернення до фольклорних джерел українства, звернення уваги на те, що, разом із переселенням до міст відбувається втрата волі дитинства, єдності з природою, первісних обставин існування людини. Письменники, описуючи дитячу сільську екзистенцію, прагнули пояснити своїм майже урбанізованим читачам, що це – одна із безповоротних втрат. Щоправда, при цьому цнотливо замовчувався той факт, що втеча з радянського, майже кріпацького, села була питанням виживання.

З кінця 60-их років, як слушно зауважує у своєму дисертаційному дослідженні Л. Бернадська, в літературі для дітей знову все зводилося до її виховного значення. Естетичні критерії стали другорядними, ставились під сумнів фантазія, гумор, розкутість, неоднозначність розв'язання конфліктів. За таких умов склалася ситуація, коли майже всі більш-менш вартісні твори для дітей виходили з-під пера письменників недитячих, які вже мали ім'я, завойоване в «дорослій» літературі [22]. Однак, у руслі шістдесятництва, заявила про себе і

низка винятково «дитячих» письменників: Д. Білоус, Н. Забіла, А. Камінчук, А. Качан, О. Лупій, А. М'ястківський, М. Познанська, М. Пригара, В. Рутківський, М. Слабошпицький, Д. Чередниченко, Г. Чубач, Ю. Ярмиш та інші.

У 70-их рр. ХХ ст. А. Костецький привніс до дитячої літератури новий жанр – дитячий детектив. Попри те, що українська, як і радянська, література для дітей продовжувала негласну традицію, за якою дитинство було несумісне із трагедією (дитина могла страждати хіба що за кордоном чи у воєнному лихолітті), В. Близнець багатьма своїми творами порушив її, культивуючи трагічний конфлікт в українській літературі для дітей. Він акцентував на вічних філософських темах життя і смерті, правди і кривди, любові та ненависті, тим самим руйнуючи ілюзії т.зв. радянської дійсності. Однак високий філософський психологізм його творів не ранив тонку дитячу душу, а стимулював до роздумів.

Незалежність до української літератури повертається тоді ж, як і до України, тоді й вийшла на денне світло заборонена раніше творча спадщина низки письменників: М. Вороного, Б.-І. Антонича, Олександра Олеся, А. Кащенко, В. Виниченка, Олени Пчілки та інших класиків української літератури. Вийшла друком антологія поезії та прози 1920-30-их років («Розстріляного Відродження»), що позитивно вплинуло на жанри й тематику дитячої літератури, підняло її якість, оскільки в неї інкрустували випробувані часом збережені зразки, що вплинуло і на цілісний літературний процес, суттєво підвищивши планку. Ці перевидання свідчать про наявність справді потужних традицій, на яких може базуватися нова якість, нові твори [88]. Але все це стало причиною певного затишшя і відкочування назад в літературі 90-их рр. ХХ століття, оскільки склалася ситуація, за якої українські радянські письменники, які були змушені у своїх творах враховувати радянські цензурні реалії, постали у невігідному світлі як колаборанти, натомість репресовані твори й письменники не мали такого ореолу. При цьому гігантська економічна криза не давала повноцінно розвиватися літературі як такій, відбувався занепад і дитячої

літератури. Так соціально-економічні умови стали причиною звуження мотивів, згортанням сюжетів, зупинки дитячого книговидавництва тощо.

Російське книговидавництво швидше вийшло зі стагнації та буквально заповонило культурний простір України, тому українська дитяча книга була витіснена яскравими російськими виданнями, хоч у 90-ті продовжують творити Н. Бічуя, В. Близнець, З. Мензатюк, В. Нестайко, О. Палійчук, Д. Чередниченко, В. Шевчук.

Трансформація моделі читання (зміщення акценту з колективного на індивідуальне) в українському літературному просторі була результатом змін, що відбулися в суспільстві в цей період, зокрема зростання інтересу до особистісного розвитку та самовдосконалення, розвиток інтернет-технологій та доступ до міжнародної культури. Літературна казка стала важливим засобом формування цих цінностей у дітей та підлітків.

Сучасна літературна казка в Україні поєднує в собі елементи народної традиції з новими ідеями та технологіями, використовуючи відмінні від традиційних мотиви та образи. Важливою складовою нової моделі читання є не тільки пізнавальна та інформаційна функція казки, а й її художні якості, зокрема відображення психології персонажів та розвитку сюжету.

У результаті цих змін літературна казка стала популярним жанром серед дітей та підлітків, привертаючи їхню увагу та формуючи зацікавленість. Багато сучасних українських письменників створюють цікаві, захоплюючі та незабутні тексти, здатні впливати на формування свідомості та цінностей молодого покоління.

Підводячи підсумки, зазначимо, що українська література для дітей у XXI столітті характеризується значним тематичним і жанровим різноманіттям, високим рівнем майстерності, що виникло з логіки її розвитку в XX ст. Однак початок XXI відрізняється від попереднього періоду не тільки новими прикметами культурно-історичного характеру (пост-, метамодернізм), а й ідеями та проблематикою, принципово іншим рівнем сприйняття текстів відповідно до трансформації очікувань читачів.

Сучасна література для дітей ставить перед собою завдання не тільки розважати, а й виховувати морально-етичні якості у молодшого покоління. Жанрове розмаїття літератури для дітей дозволяє вибрати той жанр, який найбільш підходить для певної вікової категорії.

Наприклад, для дітей дошкільного віку важливо, щоби книга була веселою, зрозумілою, з яскравими ілюстраціями, які допомагають зосередитись на змісті. Серед дітей молодшого шкільного віку популярними є пригодницькі та фентезі-романи, які розвивають уяву та допомагають розширювати кругозір. Для підлітків – література з чіткою соціальною тематикою, романи-детективи, психологічні та філософські твори, що дозволяють зрозуміти сутність соціальних проблем та змін у світі.

Сучасні дитячі книги також ставлять завдання виховувати толерантність та повагу до різних культур та національностей. Це зумовлено тим, що сучасна дитина живе у світі, де багато національних меншин та існують різні культурні та релігійні традиції. Література для дітей допомагає дітям розуміти та поважати інші культури, а також показує, що на відмінність кожної з них потрібно дивитись як на її багатство.

Окрім того, сучасна дитяча література враховує інтереси та потреби сучасної дитини, зокрема, активний спосіб життя, любов до пригод та нових вражень, увагу до проблем екології та ставлення до тварин. Автори сучасних дитячих книг використовують різноманітні форми та стилі, включно із коміксами, інтерактивні книги, книги з героями-трансформерами та інші.

Однак, на жаль, в сучасній дитячій літературі все ще існують проблеми, зокрема, нестача різноманітності та представлення різних культур, етнічних та соціальних груп тощо. Як бачимо, саме з тематики, яка тісно пов'язана із толерантністю. Тому важливо, щоб автори дитячих книг були уважні до цих проблем та старалися враховувати різноманітність та включати її у свої твори. Дитяча письменниця Зірка Мензатюк так окреслила актуальні проблеми сучасного етапу розвитку дитячої літератури: «За два десятиліття незалежності все ще не повністю освоєний (тобто не виданий в Україні) масив діаспорної

літератури для дітей. Мало творів для підлітків, і це – загальна тенденція в багатьох літературах.

Мало пізнавальної, науково-популярної літератури: здебільшого вона перекладна, а потрібна й своя, на українському матеріалі. Мало історичної, проте, на щастя, крига скресла – після «Джур» Володимира Рутківського з'явилися прекрасні повісті Сашка Гавроша, Марії Морозенко та інших письменників» [168].

У цілому, сучасна дитяча література відображає сучасну дійсність та потреби дітей, пропонуючи різноманітні теми та жанри, які допомагають розвивати уяву та творчі здібності юних читачів. Проте, щоб дитяча література була ще більш ефективною та корисною для розвитку дітей, потрібно продовжувати працювати над вирішенням проблем інклюзії та різноманітності.

Початок ХХІ століття в українській літературі для дітей ознаменувався активним розвитком жанрів фентезі й дитячого детективу, в яких творять І. Волинська та К. Кащеєв, О. Єсаулов та інші. Стислу презентацію сучасних українських авторів та їх творів презентуємо в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Сучасні українські автори літератури для дітей та їх твори

<i>Автор / автори</i>	<i>Жанр</i>	<i>Твори</i>
І. Андрусак	Повість-гра	«Хто боїться зайчиків»
Є. Білоусов	Історичні казки	«Оповідання про маленьку Копійку і велику Гривню» «Як віра Христова в нашу землю прийшла» «Славетні імена Придніпров'я» «Славетні імена України» «Казки та легенди Криму» «Тарасове перо»
І. Волинська та К. Кащеєв	Дитяче етнофолькове фентезі;	Серія книг про Ірку Хортицю

	Дитячий детектив	Серія книг «Детективне агентство «Білий гусак»
А. Вольських	Дитяче фентезі	Міла Рудик і Чаша Місячного світла; Міла Рудик і загадка сфінкса; Міла Рудик і кристал Фобоса; Міла Рудик і руїни Харакса; Міла Рудик і Магічний Синод; 12 міст. Фаталунія; Міла Рудик і таємниця шостого адепта; Світошукачі. Павутина Старого Міста; Деміурги нового світу; Світошукачі. У полоні сну
І. Волинська та К. Кащев	Дитяче етнофолькове фентезі;	Серія книг про Ірку Хортицю
	Дитячий детектив	Серія книг «Детективне агентство «Білий гусак»
Л. Воронина	Збірка повістей «Суперагент 000»	«У пащі крокодила» «Пастка у підземеллі» «Таємниця підводного міста» «У залізних нетрях» «Таємниця золотого кенгуру»
	Пригодницькі повісті	«Пригоди голубого папуги» «Хлюсь та інші» «Таємниця Чорного озера»
О. Гаврош	Історичні повісті	«Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу» «Галуна-Лалуна або Іван Сила на острові Щастя» «Розбійник Пинтя у Заклятому місті» «Дідо-Всевідо»
Марина та Сергій Дяченки	Казки	«Казки для Стаськи» «Про стару», «Про бочку», «Про річку», «Про курку», «Про курку-2» «Жирафчик і пандочка»

		«Літаючий капелюх» «Повітряні рибки»
	Повість	«Габріель і сталевий лісоруб»
І. Калинець	Казкова повість	«Данка і Крак»
	Казки	«Таке собі та інше»
	Довга казка	«Пан Ніхто»
Валерій Лапікура та Наталія Лапікура	Повість-фентезі	«Чарівна брама»
З. Мензатюк	Дитячі казки	«Київські казки» «Чарівні слова. Казочки про мову» «Зварю тобі борщику» «Макове князювання» «Як до жабок говорити» «Казочки-куцохвостики» «Мільйон мільйонів сестричок» «Тисяча парасольок»
	Оповідання	«Катрусині скарби» «Оповідання з історії Києва»
	Драма-казка	«Дочка Троянди»
	Пригодницька повість	«Таємниця козацької шаблі»
М. Морозенко	Історичні повісті	«Іван Сірко Великий характерник» «Іван Сірко Славетний кошовий» «Іван Сірко»
	Дитячі казки	«Про країну ласунів»
Г. Пагутяк	Казкова повість Літературна казка	«Втеча звірів, або Новий бестіарій» «У кожного є бабуся»
В. Рутківський	Роман-фентезі	«Сторожова застава»
	Історичний роман	Тетралогія «Джури»
	Роман-трилогія	«Сині Води»
В. Шевчук	Історико-літературне видання	«Українські биліни»

	східнослов'янського епосу	
--	---------------------------	--

Отже, сучасна українська дитяча література ХХІ століття вирізняється від тієї, що існувала у ХХ-ому. Сучасні автори більше не обмежуються традиційними темами, такими як пригоди, фантастика, дівочі і хлопчачі історії. Натомість, вони відкриваються для різноманіття жанрів і тем. Однією з особливостей сучасної української дитячої літератури є підвищена увага до проблем морально-етичного, психологічного, історико-культурного та суспільно-побутового спрямування. Це може бути пов'язано з бажанням авторів передати своїй молодшій аудиторії важливі ідеї, які допоможуть їм зрозуміти світ навколо себе [26].

Дитячі книги, видані останніми роками, часто відображають такі важливі проблеми, як боротьба зі злом, екологія, проблема соціальної нерівності, толерантності, інклюзії та багато інших. Такі книги можуть стати джерелом виховання дітей, сприяти формуванню національної свідомості, характеру, толерантності.

У методичних рекомендаціях для бібліотекарів «Сучасна дитяча проза України. Популяризація творчості сучасних українських дитячих письменників» [227, с. 12]. визначені характеристичні ознаки сучасного етапу розвитку дитячої літератури в Україні (компаративний аспект), представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Порівняльні характеристики української дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття

<i>Українська радянська дитяча література (кінець ХХ ст.)</i>	<i>Сучасна українська дитяча література (початок ХХІ ст.)</i>
Наявність тематичних обмежень (заборонені теми)	Долання табування тем
Добре розвинена жанрова палітра	Збагачення жанрової різноманітності
Домінування фантастичного над реальним для дітей дошкільного та до молодшого шкільного віку	Зберігається та ж тенденція з поширенням на середній і старший шкільний вік

Реалізм як провідний літературний напрям у літературі для старшого шкільного віку	«М-реалізм» («магічний, міфічний», Марина і Сергій Дяченки) в літературі для дітей старшого шкільного віку
Віршовані твори для дошкільного та молодшого шкільного віку, проза – для підлітків та юнацтва	Зберігається та ж тенденція
Головний герой – дитина, яка у переваж є позитивним персонажем	Складність та неоднозначність внутрішнього світу головного героя
Двовимірна система орієнтування «свій-чужий» (добрий-поганий) в психологічних характеристиках	Поглиблюється психологічне характеризування персонажів
Система образів (наприклад фольклорних)	Переосмислення як фольклорних, так і образів, зроджених у попередні періоди
Функціональне призначення: навчати й виховувати	Функціональне призначення: навчати, виховувати, реалізовувати і збагачувати комунікативний досвід, пропонувати новий емоційний досвід, розважити.

Монографія Т. Качак «Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.» [107] містить детальний розгляд і науковий аналіз окресленої теми. Дослідниця застосовує феноменологічний методологічний підхід для дослідження української прозової дитячої літератури верхнього періоду хронологічної межі, обраної нами для дослідження.

Тема толерантності завжди відображалася в українській дитячій літературі, однак і способи її подання, і змістове наповнення суттєво різнилися. Якщо знову звернутися до особливостей літературного процесу в Україні, то бачимо ключову відмінність у тлумаченні толерантності в другій половині XX та початку XXI століть. Це – об'єкт толерування. Комуністична ідеологія та радянська пропаганда за допомогою суворої цензури, про яку письменники радянського періоду узагальнено висловлювалися «тоді інакше не можна було», і про яку письменники-дисиденти, зокрема Ігор Калинець, з яким мали змогу спілкуватися, розповідає як про розв'язання дилеми «з нами чи проти нас»,

орієнтували на формування толерантності, об'єктом якої є влада, держава та її уособлення (вожді, армія, силові структури). Зі здобуттям незалежності, після завершення періоду 90-их, означених дезорієнтацією, переосмисленням напрямів, дерадянізацією, попри масове книговидавництво в РФ, що заповонило український книжковий простір, літературний процес відновив розвиток, відрегулювавши моральні орієнтири на цінності європейської цивілізації, тому об'єктом толерантності в українській дитячій літературі початку XXI століття став індивідуум, його особливості, його характер, його цілі й ідеали.

2.3 Педагогічний потенціал прози у вихованні толерантності дошкільників

Безперечно, що в контексті виховання толерантності у дошкільників провідну роль відіграють батьки, отже, щодо дитячої літератури, репрезентативне вивчення читацьких інтересів дітей провести складно, однак аналіз у наступній віковій групі дає змогу прослідкувати тенденцію щодо лідерства пригодницької літератури, фентезі та історичної прози [13]. Підлітковий вік характеризується потребою в самопізнанні, тому й література, яка б давала якомога більше інтелектуальної та емоційної поживи, що проєктувалася б на відповідальність та емпатію як риси, співзвучні з толерантністю. Цей логічний шлях розвитку читацьких інтересів влучно охарактеризував В. Сухомлинський: «Дитина пізнає світ дивуючись, підліток – захоплюючись і обурюючись, юнак – утверджуючись і одухотворюючись» [220, с. 450].

Особливості дитячої літератури зумовлюються віковими характеристиками читачів, бо вона адресується дітям певних вікових груп. Сучасна вікова психологія розрізняє 4 вікові етапи розвитку дітей, які нам підходять для дослідження: дошкільний (3–6 років), молодший шкільний (6–10 років), середній шкільний (від 10–11 до 14–15 років) і вік ранньої юності (15–18 років). Цей поділ умовний, тому і в дитячій літературі не завжди можна провести межі між віковими групами. У класифікації призначення дитячої літератури

заведено відокремлювати твори для дошкільнят і учнів молодших класів від творів, адресованих підліткам, та, потім, від книжок для юнацтва, адже дошкільники мають дещо інше, особливе сприйняття й уявлення про навколишній світ, зазвичай цю інформацію вони отримують з розповідей чи бесід батьків, педагогів ЗДО, телебачення, а також із казок, віршів, з яких «діти ознайомлюються з багатьма сторонами життя людей, з моральними нормами поведінки, особливостями людських стосунків, з минулим рідного краю, хвилюючими сторінками історії, традиціями народ» [28, с. 26].

Особливості дитячої літератури для дітей дошкільного віку полягають у врахуванні психологічних особливостей цієї вікової групи та спрямованості на формування базових навичок і цінностей у дітей. Основними особливостями дитячої літератури для дітей дошкільного віку: є проста мова (тексти повинні бути написані на зрозумілому мовному рівні, що дозволяє дітям легко засвоювати нові слова та відчувати задоволення від читання), яскраві ілюстрації (книги повинні бути насичені яскравими та виразними ілюстраціями, що допомагають дітям краще розуміти зміст оповідання та стимулюють їх інтерес до читання), відповідність рівню розвитку дитини (відповідати психологічним особливостям розвитку дітей дошкільного віку, зокрема, стимулювати їх когнітивний, емоційний, соціальний та моторний розвиток), виховний аспект (тексти повинні передавати цінності, які є важливими для розвитку дитини, такі як доброта, толерантність, любов до природи, взаємодопомога та інші), доступна для сприймання форма (розповіді, казки, вірші тощо), відповідність поліграфії (книги повинні бути безпечними для дитячих рук та відповідати санітарно-гігієнічним вимогам).

Наявність у книгах для дітей специфічних тем, сюжетів, образів є важливою, однак, зазвичай, сюжетно-образна система не є пріоритетним критерієм, що визначає вікову категорію читачів. Більш важливим є критерій доцільного вибору засобів розкриття сюжету (про це йшлося вище), вибудовування образу як зразка для ідентичності дитини, їх доступності для розуміння дітьми. Внутрішнє протиріччя дитячої літератури полягає в тому, що

вона має достатньо жорстко окреслену цільову (вікову) аудиторію, тому процес створення твору для дітей є складним, і це, вочевидь, лягло в основу диференціації означень дитячої літератури й літератури для дітей. Літератор, укладаючи проблемно-тематичну канву твору, продумуючи події та конфлікти, повинен інтегрувати їх із психологічними особливостями цільової вікової групи, наявним у потенційного читача життєвим досвідом, однак з урахуванням того, що спрощення цих компонент призведе до фальсифікації змісту, його невідповідності життєвим реаліям.

Література для дітей дошкільного віку повинна мати сконцентрований, динамічний, цікавий сюжет, містити веселі сценки, події. Оскільки, для розвитку пам'яті, формування картини світу, важливе значення мають ілюстрації, тому книги для дошкільнят – це, в першу чергу, ілюстрації, а ще, відповідно до вікових характеристик, книжки-ігри (gamebook). Дослідники стверджують, що діти цього віку надають перевагу віршованим казкам, оповіданням про природу, різним кумедним і не дуже історіям з життя дорослих, творам найрізноманітніших жанрів, які б давали відповідь на «сто тисяч чому» [112, с. 17].

«Казка, гра, фантазія, – стверджував видатний педагог В. Сухомлинський, – це животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і бажань» [222, с. 153]. Незалежно від походження (фольклорна, авторська), казка гармонійно влітається в канву дитячої уяви, делікатним навіюванням формуючи уявлення не лише про зовнішній світ, а й про внутрішній. Педагогічний потенціал казок усвідомлював І. Франко, який зазначав: «Я бажав би, щоб наші діти в інтересі здорового і морального розвою якнайдовше витали фантазією в тім світі простих характерів і простих відносин... Відси вони винесуть перші і міцні основи замилювання до чесноти, правдомовності і справедливості, а надто любов до природи і охоту придивлятися близько її творам» [242, с. 150]. У дисертаційному дослідженні О. Смолінської [207] педагогічний потенціал фольклорних казок досліджується у переваж із позицій лінгводидактики, однак морально-етичний аспект не залишений поза увагою.

Зокрема дослідниця зазначає, що в казках про тварин головні герої є носіями відповідних якостей та рис (позитивних чи негативних), тому й викликають у дітей відповідні емоційні реакції. Фантастичні казкові твори містять більш відкриті та яскраві образи, мабуть тому фентезі в сучасному, більш візуально яскравому світі, є популярними. Наявність у фольклорних супергероїв сміливої мрії, що надає їм нечувані можливості для її втілення, відкриває перед дітьми дошкільного віку патерни діяльності задля досягнення цілей, причому схвалюваними цілями є соціально значущі, альтруїстичні, а не егоїстичні, оскільки перші є запорукою суспільної єдності та комфортності суспільного співжиття. Соціально-побутові казки, будучи найбільш близькими до життєвих реалій, прямо підсвічують діаду «добре-погано», оскільки часто будуються на антитезі («Дідова дочка і бабина дочка»). Казка «Кривенька качечка» у плані виховання толерантності, поваги до особистого простору іншої людини є достатньо показовою. Таким чином, насиченість казок зразками поведінки, прикладами вдалого чи ні життєвого досвіду своєрідно моделює поведінку дошкільника, збагачує його власний досвід і щодо оточення, і щодо самого себе.

Значення казки, на думку видатного педагога В. Сухомлинського, у таких її важливих рисах:

1. Поповнення словникового запасу дитини та розвиток мовлення.
2. Відтворення звичаїв та традицій, історичної і культурної пам'яті, які збережені в кодї мовлення та мислення.
3. Розвиток абстрактного мислення.
4. Розвиток естетики: «Казка допомагає дитині пізнати світ не тільки розумом, але й серцем» [222, с. 154].
5. Виховання ідейної стійкості.
6. Виховання любові до рідного краю: «Казка – це духовні багатства народної культури, пізнаючи які, дитина пізнає серцем рідний народ» [222, с. 154].
7. Створення неповторного світу для дитини, де вона борець зі злом, який відстоює свої ідеали, «протиставляє злу свою добру волю».
8. Розвиток мови та мислення через вигадкування власних казок.

9. Активна творчість, яка огортає усі сфери життя дитини, «її розум, чуття, уявлення, волю» [222, с. 158].

Педагог багато уваги приділяв у своїх працях обґрунтуванню особливої важливості врахування індивідуальних рис кожного з вихованців, властивих кожній дитині почуттів та переживань. Всесторонньо аналізуючи дитинство, В.Сухомлинський особливу увагу приділяв віковим ознакам, їх специфічним проявам, які не можна ігнорувати [44, с. 242–249.].

Для глибшого розкриття особливостей впливу прозового твору на дошкільника варто проаналізувати психологічні аспекти дошкілля. Для дітей дошкільного віку характерна висока емоційність та конкретне мислення. Наприклад, вони легко уявляють себе у різних ситуаціях, що описують дорослі. Казки, які наочно-образно та реалістично описують подій глибоко впливають на дитину і допомагають краще розуміти поняття добра і зла. Ці розповіді стимулюють розвиток вмінь оцінювати дійсність та формують моральні уявлення. Для дітей дошкільного віку цікавими є навчальні розповіді, які показують приклади для наслідування або викликають певні почуття. Саме це спонукало В. Сухомлинського створювати свої казки, оповідання та вірші про перемогу добра над злом. Залишаючи дітям простір для роздумів, він, нерідко, замість розставити всі крапки над «і», пояснити, що добре, а що – погано, завершує свої казки питальними реченнями. Цим, водночас, ніби залишає батькам і педагогам, які читають дітям казку, можливість для спільного обговорення. При цьому працюють і мислення, і уява, з'являється тема для бесіди, змістовного проведення часу [80]. Дорослим, які оточують дитину в повсякденному житті, треба допомагати їй розпізнавати життєві реалії та будувати свою поведінку за нормами добра, милосердя, толерантності [32, с. 75-82].

Як зазначає Н. Бондаренко, дитина старшого дошкільного віку частіше ідентифікує себе з об'єктом, який викликає яскраві емоційні реакції. Стосовно розвитку толерантності старших дошкільників учена зауважує, що більш прийнятним буде визначення, згідно з яким «ідентифікація розглядається як акт

інтерперсонального ототожнення, в якому переживання інших подані як власні» [32].

У найкращих літературних зразках толерантність людини розкривається в художніх образах, які викликають глибокі моральні та естетичні переживання, цим самим закладаючи фундамент духовності. Дитина, ототожнюючи себе, з яскравими героями, або подіями художнього твору, усвідомлюючи його текст і зміст здатна на емоційні переживання, співчуття. Все це сприяє вихованню толерантності дошкільників [79].

Добираючи художні твори для читання дітям, варто пам'ятати передусім про їх художню цінність і педагогічну спрямованість. Українська література для дітей багата на талановитих поетів і письменників. Розглянемо можливість використання деяких творів видатних українських авторів, спрямованих на виховання толерантності дітей дошкільного віку, виходячи з того, що педагог добирає художній твір залежно від конкретних педагогічних завдань, які стоять перед ним.

Іван Франко вважав, що спочатку доцільно знайомити дітей з людськими взаєминами через казкові форми. Казка ж передасть дитині мудрий народний погляд на життєві конфлікти, оптимістичну віру в перемогу добра і правди. Сприймаючи казкових героїв, сміючись над ними або співчуваючи їм, дитина винесе звідси уявлення про людські чесноти, гідність і справедливість. Так, Заєць (казка «Заєць і Їжак») зазнає покарання за те, що боляче образив Їжака, посміявшись над його кривими ногами. [149, с. 142].

Казка «Лисичка і Журавель» є вдалим варіантом для проведення морально-етичної бесіди за її змістом. Автор викриває нещирість хитрої Лисиці, яка привітно зустрічає гостя, та, пригощаючи його, дбає тільки про те, щоб він менше з'їв. Мораль казки: «стався до інших так, як би ти хотів, щоб вони ставились до тебе», стає зрозуміла дітям після читання.

У багатьох казках І. Франка сильний, хитрий і підступний звір зустрічається зі слабким і чесним. Проте підступність завжди переможена, а хижак отримує заслужене покарання. До прикладу, у казці «Вовк, Лисиця і

Осел» чесний та довірливий Осел дізнається про злі наміри противників і рятує своє життя, а злодії гинуть. У казці «Кролик і Ведмідь» кінцівкою є перемога лісової дрібноти над сильними й хижими мешканцями лісу. Розділяючи з перемозі позитивних героїв, малий слухач дійде до висновку, що завдяки дружбі, спільній мудрості завжди можна захистити правду і справедливість. Морально-виховні ідеї закладені І.Франком і в казочки для наймолодших дітей («Киця», «Ріпка»). Ці ідеї він розкриває в дусі християнської моралі в казці – «Суд святого Николая», яка навчає дітей не просто шанувати, а опікуватися меншими (як у «Ріпці»), співчувати скривдженим (як у «Киці») і безкорисливо надавати допомогу знедоленим, немічним чи хворим [240, с.11–12].

Родинні читання або читання в умовах закладу дошкільної освіти дають дитині змогу подумки брати участь у житті персонажів, ставати на бік добрих і мужніх, жаліти скривджених. Важливо, щоб діти не просто «проковтнули» прочитане, а й пропустили його крізь себе. А для цього потрібно допомогти їм краще усвідомити поведінку героїв, переглянути й прокоментувати малюнки, загострити увагу на моральних якостях дієвих осіб.

З цією метою використовують казки й оповідання Михайла Коцюбинського: «Про двох цапків», «Дві кізочки», «Десять робітників», «Івасик та Тарасик», «Чого ж вони зраділи?» У коротких казочках «Про двох цапків» та «Дві кізочки» автором чітко зображено такі негативні риси, як упертість, гордість та непоступливість, які порівнюються з позитивними – поступливістю й винахідливістю. [149].

Народні казки, як своєрідний засіб формування особистості дитини, привертали увагу Лесі Українки. Власні казки поетеса теж насичувала розкриттям важливих для неї моральних цінностей, які бажала передати дітям. Так, казка «Біда навчить» – цілком оригінальна за своїм сюжетом, але з усіма ознаками народних казок про тварин. Викриваючи через образи птахів різні пороки, властиві людям, Леся Українка навчає дітей цінувати мудрість і досвід, жити в злагоді з іншими, і, що найголовніше, – вірити в себе. Життя без мрії письменниця заперечує в казці «Метелик», в якій протиставляються образи

Лилика і Метелика. Казка «Лелія» захоплює уяву дитини чудернацькими образами, незвичайними перетвореннями. Твір сприяє вихованню естетичних почуттів дитини, вчить бачити та розуміти красу справжню і штучну, навчає найголовнішому – бачити прекрасне в простому, доброму, людяному, яке навіть у несправедливості, пригніченні все ж таки зберігає здатність залишатися світлим та чистим.

В основі поетичного світобачення Олександра Олеся, лежить ідея єдності та гармонійності всього світу природи. Твори видатного митця наповнюють внутрішній світ дитини, є засобом розвитку дитячої фантазії, вчать любити природу, рідну мову («Ялинка», «Снігурі», «Вовчєня», «Рак-рибалка», «Над колискою», «Весна, весна! Радійте, дітки...», «Роси, роси, дощук, ярину...», «Два хлопчики на ставочку», «Бджілка і зозуля» та ін.). Поет вдало створює потрібний настрій, який у творах поєднується із глибоким розумінням дитячої психології, одухотворенням природи, використанням народнопоетичних засобів: символів, епітетів, порівнянь.

В основі поетичної особистості Максима Рильського є любов до життя, доброта, віра в Людину. Цей животворний струмінь він вносив у всі свої поезії для дітей: «Хлюпоче синя річка – Ой річка, ой ріка! Юрба нас невеличка, зате ж бо гомінка! І співи тут, і крики, і радість тут, і сміх. А вколо, як музики, - гурти пташок дзвінкх. І кожна ж то співає, і кожна поклика: Ой небо, ой безкрає, ой річка, ой ріка!» [148, с. 239].

Наталя Забіла просто, з великою зацікавленістю розповідала дітям про дуже важливі речі, людські цінності, що залишаються незмінними у всі часи. У циклі віршованих оповідань «Ясочина книжка» Наталя Забіла показує формування важливих рис дитини, яка сприймає наш різноманітний світ, дуже уважно прислуховується і придивляється до нього. Все це показується у живій взаємодії дічинки з реальним життям, розкриваючи яскравий портрет Ясочки. Дітям дуже подобаються такі вірші, адже вони схожі на розповіді з їхнього життя.

Казки для дітей дошкільного віку Миколи Трублаїні схожі на народні казки про тварин. Особливістю є те, що письменник уводить у них персонажі дітей, чим забезпечує ще міцніший контакт з малечею. Казка «Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку» розповідає про маленьку сріблясту рибку, яка ледь не стала обідом для великого білого лебедя, та про маленьку дівчинку, яка попередила цю біду: віддавши свої черевички, щоб спасти маленьку рибку. Казка Миколи Трублаїні у простій формі допомагає усвідомити дитині досить складну духовно-ціннісну властивість особистості – альтруїзм [79].

Образ «гострого лікаря», зображений у казках Оксани Іваненко («Чудесна квітка», «Три бажання», «Чарівні зерна»), справедливо ототожнюють з особистістю самої письменниці, яка вигадала його, щоб вустами свого героя сказати дітям: «Я люблю вас, а щоб ви були щасливі, вам необхідно позбутися таких хвороб, як лінощі, заздрість, зазнайство, зрадливість, боягузтво, чванькуватість!» [148].

Формування моральних цінностей – домінантна ідея науково-педагогічної та літературно-педагогічної спадщини В.Сухомлинського. Безсумнівно, В. Сухомлинський є засновником педагогіки толерантності. Особливе значення у виховному процесі педагог відводив жанру казки, писав: «...Десятиріччя праці – нелегкої, але радісної – переконали мене: казка, творчість – це найтонший і найніжніший дотик. Казка – дитинство думки. Вона робить світ дитинства яскравим і цікавим» [218, с. 191].

Казки Василя Сухомлинського здатні не лише зцілити людину, викинути від того, що мучить, а й створити її знову. Ще з давніх часів людина відчувала потребу в казках. Бо той, хто розповідає казки, любить своїх слухачів / читачів і поважає їх. Той, хто розповідає, не намагається маніпулювати. Під час його розповіді можемо притулитися до нього. На сьогодні прочитання казок В. Сухомлинського набуло неабиякої актуальності, бо незважаючи на постійні попередження екологів про загрозу потепління, ми все одно часто відчуваємо холод в людських стосунках. А казки Василя Олександровича – це тепле спілкування, котрого нам так бракує в цьому світі, котре здатне зігріти холодне

людське серце. Вони можуть поєднати людину з її ближніми, які разом з нею співпереживають. Саме так: промінчиком приязної посмішки, дружнім потиском рук, одним підбадьорливим словом. [234].

На думку Д. Чередниченка, «... самобутні казки, оповідання та етюди видатного українського педагога... допомагають дітям стати зіркішими, чуйнішими, розумнішими, добрішими, а дорослим – краще зрозуміти складність і важливість так званих дитячих проблем» [234].

Справді, інколи діалог батьків з їхніми дітьми є телефонний та стислий, що робить бесіду неможливою. Окремі світи, різні мови. Дорослі обережно рухаються незнайомими територіями і розмовляють із дітьми так, ніби ті належать до іншої раси. Зрештою, різниця смаків, інтересів і мови, породжена навколишній, який нав'язує щораз інші продукти для представників щораз молодших вікових груп, спричиняє те, що діти стають «окремим світом». Дуже часто педагога шокує брак дисципліни й постійна неуважність, яку виявляє група чи клас. Знервованість і роздратування, які є наслідком цього, перешкоджають у комунікації, а часто навіть роблять її неможливою. Тому подібні ситуації потребують від батьків, педагогічних працівників володіння мистецтвом співпраці, домовленості, компромісу, застосовувати які навчають казки Сухомлинського. Маємо тверде переконання: якби казки, літературні твори, наукові праці Василя Олександровича видавали й вивчали ще за його буття, ідеї втілювали в життя, а творчу спадщину не замовчували, як таку, котра «не відповідала державній політиці (ідеології)», не мали б нині таких трагічних подій в нашій країні. Кожне його слово, кожна праця, казка приходить до нас, перш за все, задля толерантності, і «щоб разом з нами відроджувати дух народу, розбудовувати Україну – країну, яка дала світові великого душею й талантом Учителя, закоханого в дитину, землю, народ, мову, відродження» [234].

Казка у літературному світі В.Сухомлинського є фундаментом життя людини, бо постачає йому різноманітні форми поживи: просту близькість, яку створює оповідь, зв'язок між оповідачем і текстом, тренування уваги слухача, уяви й здатності дедукції, духовну опору, яку обом сторонам дають казки,

підтверджуючи нашу важливість і захищеність у небезпечному світі, передачу дітям знань про земне й позаземне життя, спричинення ефекту, який зменшує біль і нудьгу; можливість, що із самого зусилля досягти порозуміння в оповіді на поверхню вирине щось нове, що раптово з'явиться з темряви підсвідомості, що може прийти чи бути висловлене лише у формі казки. За словами його доньки – Ольги Сухомлинської – «він написав багато, більше 1500 казок, оповідань, новел і замальовок з життя дітей. У них Учитель розкрив широкий, різноманітний, різнобарвний світ, що огортає душу кожної дитини, охоплює все наше життя. Він волів, аби цей світ проріс чуйністю, добротою, дбайливістю, відповідальністю й людяністю» [234].

Твори ці різножанрові: казки-оповідання («Дуб під вікном», «Які вони бідні», «Ластівки прощаються з рідним краєм», «Пісню ніколи не вбити!», «Тополі в степу над шляхом» тощо), казки-новели («Гаряча квітка», «Одне-однісіньке в світі макове зернятко», «Образливе слово», «А серце тобі нічого не наказало?»), казки-етюди («Лисичині ліхтарики», «Ніч та біла сорочка», «Та й поклала кладочку», «Краплинки роси», «Білі полотна» та ін.), казки-нариси («Дуб-пастух», «Маківка і Джміль», «Святкове вбрання», «Я ще раз побачив тебе, Сонячний Променю», «Народився братик» тощо), казки-притчі («Народження егоїста», «Материне поле», «Не забувай про джерело», «Висока гора до неба», «Перед справедливим суддею» та ін.).

Писалися вони з дітей, і через обережний натяк, повчальну спонуку, лагідний поштовх спрямовують їх до осмислення людського досвіду, до вільної, нічим не скутої фантазії, до наповнення світу дитинства такими поняттями, як віра, любов, покликання, сумління, життя в сім'ї та спільноті. Часто відчуваємо інтроспекцію тексту в дитячі хвилювання самого автора, які одержують в його творі певну інтерпретацію, що задає автор. Тому не можна не погодитися з тим, що казка В. Сухомлинського відображає особистість письменника, його творчі спрямування, світовідчуття; вливається в літературні течії та напрями, має схильність до нововведень (надзвичайно короткі, прості й лаконічні, інколи лишень до 50 слів, твори; відсутність фантастичного; усі герої, назви речей,

понять, рослин, тварин, страв, часопросторової категорії – винятково власне українські, жодного запозичення чи іншомовного слова, що вказує на патріотизм, котрий проте не суперечить поняттям космополітизму, солідарності та толерантності; педагогічний стиль оповіді; повчальність казки відбивається навіть у її назві – «Чому Сергійкові було соромно», «Говорити без дозволу не можна», «Як Павлик списав у Зіни задачу», «Щоб ти став кращий», «Тепер ти станеш Учнем Людським», «Соромно перед соловейком», «Мати – єдина», «Виховані й невиховані»), консолідації з іншими утвореннями різних мистецьких явищ. Засобом казки автор намагався розв'язати й такі одвічні соціальні проблеми, як викорінення негативних схем поведінки людини в соціумі, повагу до людей похилого віку, милосердя до немічних, нещасних, прагнення допомогти соціально незахищеним тощо [234].

Через велику кількість казок як моделей соціальних дій проходять такі риси характеру, як мудрість / нерозважливість, скромність / марнославство, працьовитість / ледачість, гуманність / жорстокість, вихованість / невихованість, щедрість / жадібність, милосердя / егоїзм, відповідальність / безвідповідальність, чуйність / халатність, але в кожній з них вони мають різну соціальну спрямованість.

Казки В. Сухомлинського найчастіше показують красу природи, людську любов або недбалість (екологічне виховання), любов до праці, формацію професіоналізму, прославляння праці (трудове виховання), любов до красивого, мистецтва (естетичне виховання), шану до рідних й відповідальність за них, вічну материнську любов, батьківську силу віри, образ ідеальної сім'ї, де панує любов і взаємодопомога, правильне батьківське виховання дітей, пам'ять про своє походження (сімейне виховання), любов до батьківщини, рідного дому (громадянсько-патріотичне виховання), дружбу: через самопожертву, як результат мудрості, дружня солідарність, шляхетність, обов'язок зберігати таємниці (моральне виховання), любов до людей (більше «ми», менше «я»), більше дарувати, менше вимагати), привітність, теплоту відносин, совість, доброту замість користолюбства, егоїзму, марнославства та гримас (морально-

етичне виховання). У тематиці творів на чільному місці – зображення переважно дитини, інколи – звичайної людини, яка стоїть обличчям до природи. Неначе живий образок з життя природи: ми прочитаємо тут, як гріє сонечко, як тремтять листочки дерев, як падає на землю краплинка води, як співає золотим голосом жайворонка і як смокче нектар у квіток конюшини джмелик. «В серці кожної маленької людини закладено зачатки почуття краси, і слід лише вчасно підказати їй це, зосередити її увагу, розкрити їй очі. «Зупинись і поглянь, – нібито каже автор читачеві, який гарний світ навколо тебе, яка незрівнянна краса тебе оточує! Треба бачити й розуміти прекрасне, адже від розуміння краси оточення починається краса людських вчинків...» [234].

Тому й світ для Василя Олександровича – велика сім'я. Звідси – казка, змальовуючи стадію єдності людини й природи, показує водночас і людську віддаленість від неї. Ці відносини можна охарактеризувати як єдність / шкода («Бо сонце – єдине», «Дивний мисливець», «Щоб метелик не наколовся», «Конвалія в саду», «Я хочу сказати своє слово...», / «Ліхтарник», «Як діти раділи, а Ялинка плакала», «Чого синичка плаче?», «Відломлена гілка», «П'ять дубів»). Світ і герой у казці взаємопов'язані, зміни стану героя призводять до зміни стану світу. У результаті дій маленького героя світ урешті-решт стає кращим («Дівчинка й Ромашка», «Соромно перед соловейком», «Купа сміття», «Яблунька і літо») й дитина віднаходить для себе іншу панорамність – шлях людини від байдужості до щастя через осягнення природної благодаті.

Як тільки дитина в казках починає захоплюватися красою природи, милуватися полем пшениці, небом, допомагати батькам у полі, тобто жити природним життям дитини, що усвідомлює себе особистістю – вона ступає особливим шляхом – шляхом толерантності, розуміння й довіри.

Передовою у своїх виховних ідеях письменник вважає навчити дитину думати, аналізувати отримані знання, помічати внутрішні зв'язки між ними, озброїти навичками самостійної роботи. Тому в його казках, крім основної сюжетної лінії, немає інших, які часом вводяться задля зацікавлення. Проте вони збуджують розум – в цьому й полягає значимість і цікавість цих, на перший

погляд нехитрих, творів. Читач сам робить висновок – краще зпоказати свою любов до мами гарним ділом, аніж на словах («Сьома дочка»); виконувати свої обіцянки та обов'язки, аби потім не соромитися перед людьми за незроблену роботу («Чого Сергійкові було соромно»)… [234].

Говориться в цих казках і про важливість самоосвіти як запоруки вагомої позиції у суспільстві, приємного та цікавого способу особистого виховання, про те, що наше «внутрішнє» – набагато важливіше від того, що «назовні», про любов до тварин, про головне завдання людини – не допустити, аби довкола серця утворився глухий мур з байдужості, помсти, мовчання, невирішених справ, претензій.

Сюжети розвиваються досить плавно, майже відсутні типові формули, символіка чисел, традиційні приказки, стилістично рівне викладення матеріалу дає підстави стверджувати, що казка В. Сухомлинського є класичним зразком пізнавально-виховної літератури для дітей.

Крім навчально-виховної спрямованості деякі казки мають ще й розважальний, жартівливий характер («Запитав у бабусі», «Аби швидше почути дзвоник», «Бабуся Мотря й Андрійко», «Без хустини тобі некрасиво»). Завдяки казкам дитина мимовільно усвідомлює норми моральної поведінки того суспільства, в якому знаходиться. Казковий доробок В. Сухомлинського містить вагомий потенціал, який сприяє моральному розвитку – дитина починає розуміти, чим зумовлені її вчинки, та як вони пов'язані з наслідками неправильної поведінки. Його казка виховує любов до праці та людей праці («Бабуся і Петрик», «Куди поспішали мурашки», «Як Микита став працюючий», «Мокра і суха сорочки», «Кустар і Різець», «Сидить Юрко на санчатах», «Поле і Луки» та ін.).

Зазначимо, що літературно-художня спадщина В.О. Сухомлинського має величезний потенціал для виховання у дітей найважливіших загальнолюдських і національних цінностей. Ці твори необхідно системно й цілеспрямовано використовувати на заняттях та у повсякденному житті. За нашим переконанням,

на засадах цих цінностей має будуватися наступність у вихованні і розвитку дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

В оповіданні «Горбатенька дівчинка» автор порушує проблему добра і зла, підводить дітей до розуміння того, що тільки любов народжує любов. Читання цього оповідання і наступна морально-етична бесіда за цим твором, безумовно дадуть дітям на все життя гарний приклад співчуття до ближнього, співпереживання і бажання виявити йому підтримку [234].

Відомо, що найбільш значущим людським почуттям, яке робить людину людиною, є совість. Непросто сформувати усвідомлення його сутності в дошкільників. Досягається це поступово, в результаті переживання дитиною різних морально-етичних ситуацій, у яких проявляється її або чиясь совість. А Василь Олександрович у казці «Як Наталя у лисиці хитринку купила» дає дітям уявлення про совість у протиставленні з підступністю, які між собою є не сумісними. Так само в оповіданні «Дідова колиска» педагог формує у дітей поняття «Батьківщина» таким, здавалось би, віддаленим засобом, суто побутовим предметом – дитячою колискою, в якій колись виколисували дідуся сучасного хлопчика. І від думки про єдність поколінь, через збереження пам'яті про предків педагог проводить таке просте, але вагоме і водночас доступне для дитячої свідомості метафоричне узагальнення: «Наша сучасна колиска – це наше рідне село, рідна хата, мати, батько. Із рідної хати починається для нас наша Батьківщина» [225, с.263].

В. Сухомлинський зосереджувався також на темі філософії життя в своїх оповіданнях та казках, які надихають дітей на пошук відповідей на складні запитання, схожі на ті, що їх діти задають своїм батькам і вихователям. Він порушує актуальні й вічні питання дитинства, такі, наприклад, як можна було існувати до народження дитини (оповідання «Як же все це було без мене?»). У казках та оповіданнях українського педагога звучать духовність, повага до старших та любов до матері, що є характерною рисою нашої національної культури. Серед його творів можна відзначити «Найгарніша мама», «Іменини», «Казка про Гуску», «Сьома дочка», «Яблуко в осінньому саду» та інші [234].

Зразки дитячої літератури є чудовим засобом для виховання толерантності у дітей дошкільного віку. Вони можуть допомогти дітям розуміти, що кожна людина унікальна, має свої власні переконання, культурні та соціальні відмінності. Через читання книг дитина може стати більш відкритою до інших культур і традицій, а також розвивати свої емоційні та соціальні навички, зокрема й емпатію.

Наприклад, казки часто містять моральні вчення, які можуть допомогти дітям розуміти, що кожна людина повинна бути прийнятою такою, якою вона є. У казці «Рукавичка» діти можуть побачити, як можна допомогти різним тваринам, і як це може призвести до незвичайного, але приємного для всіх результату.

Сучасна українська література, на нашу думку, містить значну кількість творів, вагомим значущістю порушених у них проблем і розкритих тем, а отже й таких, що можуть здійснювати потужний вплив на особистість, яка формується. Багато нових художніх творів відзначаються спробами митців знайти відповіді на запитання про істинність людського буття, пошук гармонійного існування людини в цьому світі, її морального вибору в різних життєвих ситуаціях, тобто є такими, що морально-етичним спрямуванням здатні потужно вплинути на особистість, яка формується.

Заслуговує на увагу книга-хрестоматія Н. Богданець-Білокаленко «У барвистому віночку» (2012), в якій зібрано фольклорні та авторські твори для дітей дошкільного віку, які слугують дієвим педагогічним засобом для формування та розвитку в них морально-етичних цінностей, зокрема толерантного ставлення до інших людей, розуміння відмінностей та адекватного прийняття їх [27]. Важливо, що такі твори є надзвичайно корисними для педагогів ЗДО, оскільки відповідають програмі виховання дітей від двох до семи років «Дитина», систематизовані за тематичним і віковим критерієм, а також можуть використовуватися у батьками дошкільників для сімейного читання вдома.

Проблема взаємопорозуміння між людьми, доброзичливого, терпимого ставлення один до одного завжди була та є важливою в педагогічній науці. Сучасна українська дитяча література активно розвиває тематику, пов'язану з толерантністю. Для з'ясування можливостей роботи із творами українських письменників стисло проаналізуємо новинки книговидавання.

Книга «Рі(з)дні люди» Тані Стус і Марти Кошулінської здатна допомогти дітям зрозуміти, що відрізняє кожну людину, а також допомагає їм розвивати толерантність і повагу до різних культур та способів життя. Вона може бути корисною для вихователів та батьків, які бажають вчити своїх дітей приймати та поважати відмінності у найширшому плані. Крім того, книга несе позитивне послання, яке може надихнути дітей на добрі вчинки та стати прекрасним виховним матеріалом.

Книги на тему інклюзії, такі як «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» і «Зайчик-нестрибайчик подорожує» Оксани Драчковської, надають приклади толерантності. У них розповідається історія про зайчика, який має інвалідність, але завдяки підтримці родини, друзів і допомозі навколишніх, він здійснює свої мрії та розвивається на рівні з іншими дітьми. Ця книга навчає дітей розуміти та приймати інші форми талантів та особливостей інших дітей. Незважаючи на те, що ця книжка не має складної сюжетної лінії, гостроти конфлікту, вона важлива для маленьких читачів, які вчать розуміти, що інвалідність не є перешкодою для щасливого та повноцінного життя. Крім того, книга навчає дітей бути толерантними, не боятися допомагати дітям з інвалідністю.

У казках толерантність зазвичай виражається через застосування алегоричних форм, тому що це – найзрозуміліший для дітей спосіб пояснення складних взаємовідносин між людьми. Казка «Як зрозуміти козу» Тараса і Мар'яни Прохаськів є неординарною тому, що вона заохочує дітей «зрозуміти козу», тобто спробувати побачити світ очима іншої істоти. У цій казці діють звичайні казкові герої, такі як кроти, білки, зайці, лисиці та вовки. Однак твір ставить перед дорослими та дітьми запитання про те, як розуміти інших людей,

яких, на перший погляд, складно (чи й неможливо) зрозуміти, якщо не докласти зусиль. Як, наприклад, на острові кіз, де мешканці розмовляють іншою мовою, ніж лісові тварини.

Казкова історія Данути Парляк «Чужий у лісі» застерігає щодо упередженості й негативного ставлення до істот, які відрізняються від нас. Головні герої, Білка та Рудий, по-різному ставляться до незнайомця, який з'явився в їхньому лісі. Білка вирішила подивитися на новачка трохи ближче, перш ніж зробити висновки, тоді як Рудий підтримує стереотипи та упередження, що Чужий завжди несправедливий та небезпечний. Але справжні причини таємничих подій в лісі виявилися зовсім іншими. Ця казка показує читачам, що важливо не судити людей за їхнім зовнішнім виглядом чи походженням, а давати їм шанс показати свої справжні якості, та, можливо, навіть стати друзями.

Книга «Петрик і фонтани» Надії Степули має головного героя з аутизмом, що серйозно впливає на його поведінку. Петрик емоційно реагує на подразники, радіє бризкам фонтану і може глибоко занурюватися у власні думки. Матильда, звичайна дівчинка, питається, чому Петрик веде себе так, і чи зможуть вони дружити, коли він стане «нормальним», але мати пояснює їй, що Петрик просто трохи інший, і що всі люди різні, але водночас мають багато спільного. Книга вчить толерантності, тому що іноді необхідно зробити зусилля, щоби зрозуміти інших, і що добрі наміри не завжди дають миттєвий результат. Отак і Матильда пробує гратися з Петриком, проте не все виходить. Дівчинка гнівається, виникають конфлікти, як у звичайному спілкуванні, проте діти зрештою вирішують ці проблеми разом із дорослими і вчаться взаємодіяти, враховуючи особливості одне одного.

У книзі «Який Такий» авторка Юлія Аронова, розмірковує над тим, чи насправді наші особливості є нашими слабкостями. Через невизнання інклюзії люди можуть бути обмежені стереотипами та уявленнями про те, що є нормою, а що – ні. Наприклад, динозавр може вважатися страшним, але якщо зобразити його з куца, він може стати чудовим. Також авторка порівнює інвалідний візок

з оглядовим колесом із різнобарвними кабінками, щоби показати, що усі ми унікальні та особливі, а інклюзія є ключем до прийняття та розуміння різних особливостей людей, тому інклюзивне ставлення потрібне всім.

Книжка «Я піклуюся про інших» від авторки Тетяни Клапчук, яка належить до серії «Корисні казки», навчає дітей співчуттю й турботі про інших. Її герої навчаються, як приємно дбати про почуття своїх друзів та рідних, ділитися емоціями, виконувати щирі бажання своїх сусідів та приносити лише хороші новини. З кожним кроком вони роблять світ кращим та більш щасливим.

Книга «Світ без меж» є виданням про інклюзію, доступним для розуміння для дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Авторка видання, Анастасія Степула, є засновницею громадського об'єднання «Happy Today», яке займається просвітницькою діяльністю з теми аутизму. У книзі описані різні стани інвалідності й асистивні засоби, якими користуються люди. Також вона надає поради щодо того, як пояснити дітям правила толерантної мови та формувати в них гідне ставлення до людської унікальності. Книга стане провідником у світ різноманіття для дітей та допоможе дорослим відповісти на ті запитання, які можуть здаватися наївними, з повагою та емпатією, наголошуючи на рівності та повазі до кожної людини.

У Львівському національному університеті імені Івана Франка з 2020- 2021 навчального року до курсу навчальної дисципліни «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності» введено тему практичного заняття «Методика опрацювання творів дитячої літератури толерантної спрямованості» (Додаток Д).

Мета введення запропонованої теми зумовлена потребою в опануванні майбутніми вихователями ЗДО умінь і навичок конструювати і впроваджувати в освітній процес роботу з творами дитячої літератури толерантної спрямованості з метою виховання толерантності у дітей дошкільного віку. На завершення вивчення теми студенти створили збірки поетичних та прозових творів української дитячої літератури толерантної спрямованості, запропонували зміст етичних бесід за їх змістом та рекомендації батькам для ефективної співпраці.

Також студенти IV курсу під час проходження педагогічної практики склали плани-конспекти занять за визначеними художніми творами та проводили 1 заняття під час організованого «Тижня толерантності» в ЗДО.

Межа між літературою для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку є достатньо прозорою, хоча, звичайно, легко спостерегти урізноманітнення тематики, її ускладнення. Ключовою особливістю літератури для дошкільця є гармонійне поєднання тексту і зображення, де ілюстрації, як правило, займають більший обсяг, ніж текст. Ми вже згадували про це вище, однак вважаємо доречним додати враження Пауло Коельо від «Снігової королеви» видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»: «Це, мабуть, найдивовижніша дитяча книжка, яку я бачив у своєму житті» [208]. Тонкий емоційний зв'язок тексту й ілюстрації посилюють враження від образів, міцніше пов'язують читача і його книгу.

Складно сказати, хто б мав ініціювати створення в Україні спеціального критичного видання для широкого кола зацікавлених осіб (читачів, педагогів, літературознавців, бібліотекарів), яке б і знайомило з новинками видавництва, і, водночас, розставляло певні акценти, полегшуючи вибір книги, адже щорічний збірник літературно-критичних матеріалів про дитячу літературу «Література. Діти. Час» припинив своє існування ще у 1990 році. Дитячі видавництва («А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Веселка», «Гроно», «Криниця», «Три крапки», почасти – «Свічадо» тощо) орієнтовані на просування збуту, що теж не варто недооцінювати, однак періодичне видання, яке ми вже згадували в аналізі методології наукової проблематики – «Children's Literature Review: Excerpts from Reviews, Criticism, and Commentary on Books for Children and Young People» – викликає легкі наукові заздрощі.

Книги для дітей можна порівняти з перехрестям культури, яке визначає шлях, орієнтири та духовні напрямні, які може обирати дитина. Від цього залежить не тільки її особисте майбутнє, але й майбутнє суспільства, цивілізації. Отже, першочерговим завданням соціуму повинно стати відродження духовного

супутника дитинства – книги. Із цього приводу вважаємо доречним зацитувати уривок з вірша «Що читати» Василя Голобородька:

*Синку,
не читай книжок з нашої історії —
не припадай до криниці нашого
історичного досвіду:
ні “Літопису Руського”,
ні “Літопису” Самійла Величка,
ні “Літопису Самовидця”,
ні “Історії Русів”,
ні “Історії України-Руси” М. Грушевського,
ні “Історії України” Д. Дорошенка,
ні “Історії України” Ореста Субтельного —
жодної історичної книжки не читай,
а надто добре написаної.
Ніхто із наших національних героїв
в усій нашій історії
у своїх прагненнях здобути волю України
не дійшов до звершення своїх змагань —
ні одна наша казка не закінчилася весіллям:
ніби пішла киця по водицю
та й упала у криницю,
але
котик не біжить рятувати
та за лапку витягати...
Не читай історичні книжки,
читай натомість казки
і ти будеш знати,
як здобути волю України,
сину мій,
котику мій! [254]*

Дуже неоднозначно зараз виглядає проблема дитячої преси, про яку, перефразувавши вислів «газета – чернетка історії» (американський видавець Філіп Грем (1914-1963)), можна сказати, що вона є чернеткою літератури. На сьогодні в Україні існує проблема періодичних видань для дітей дошкільного, молодшого та середнього шкільного віку, причому зміст проблеми не в кількості, а в змістовому наповненні газет і журналів для дітей, їх оформленні. Саме в цій частині варіантом розв’язання є електронні видання, однак вони не можуть вирішити проблему вповні. Первинними ролями дитячої періодики повинні бути

насамперед пізнавально-інформативна й освітня, однак, сучасний етап висуває неодмінну розважальність, реалії ринку – ще й стимулювання споживання. Тому, хоч науковці й літератори сходяться на думці про те, що «зміст дитячих часописів має розказувати читачам про навколишній світ та новини в житті людей, про відкриття в науці та техніці. Крім цього, всі матеріали, що розміщуються в друкованих органах, не повинні суперечити морально-етичним нормам суспільства, а ще необхідно, щоб вони пропагували цінності народу та суспільства, в якому живе дитина» [181], – видавці, за цілковитої відсутності державної підтримки, вимушені діяти інакше.

Поширена думка про те, що телебачення, соціальні мережі є причиною занепаду інтересу до дитячої книги, хоч і має певну підставність, однак далеко не вичерпує всього розмаїття причинно-наслідкових зв'язків, адже з таким же успіхом розвиток мережі «Інтернет» можна приписати не лише технічному поступу т.зв. четвертого технологічного укладу, а й занепаду читання. Однак жоден із нових засобів не замінить дитячої книги, тому й періодика залишатиме за собою певні позиції.

Незважаючи на всі духовні, економічні та видавничі проблеми, світ української дитячої преси змінюється.

Перелік дитячих періодичних видань в Україні, на жаль, досить швидко скорочується. Це відбувається з різних причин: стрімке зростання сегменту розвивальних, пізнавальних та інших розваг, доступних у гаджетах та в мережах. До речі, саме це і стало задекларованою причиною закриття у 2019 році журналу «Барвінок», який виходив із 1928 року, перериваючи тиражування тільки на час війни. Вивчення переліку дитячої періодики, доступної для передплати на «Укрпошті» (вважаємо ці відомості зараз найбільш валідними) [158] показує, що із 41 видання для дітей дошкільного віку пропонуються 6 (15 %), для дошкільного та молодшого шкільного віку – 16 (39 %), молодшого шкільного віку – 9 (22 %), молодшого та середнього шкільного віку – 3 (7 %), середнього і старшого шкільного віку – 7 (17 %) (див. додаток А).

На жаль, робота із періодичними виданнями, попри їх відповідність вимогам, яскраве оформлення, адекватне до віку змістове наповнення, є погано організованою, оскільки вони повинні приходити до дитини додому, не призначені для колективного використання (головоломки, ребуси, саморобки тощо). Проблема полягає не тільки у матеріальному аспекті, а й у низькій поінформованості батьків щодо ефективності цього педагогічного засобу.

Зауважимо, що, на відміну від світового літературознавства, українське доволі довго ігнорувало юного реципієнта-читача. Лише останніми роками інтерес науковців до такої літератури значно активізувався. Відлік можна почати із жанрологічних досліджень англійської та американської дитячої літератури, зроблених ще у 1980-ті рр. Л. Скуратовською. Згодом У. Гнідець проаналізувала комунікативний потенціал німецької дитячої літератури [53; 54], О. Папуша теоретично обґрунтувала наративну специфіку дитячої книги [163]. У контексті сучасних стратегій видання дитячих книг, Е. Огар слушно зауважує про виникнення так званої нової проблеми, адже «на зміну жорсткому диктату ідеологем і дидактики прийшов диктат економічного чинника» [155, с. 93–100].

Отож, поширення національної книги для дітей набуває неоднозначного характеру. Однак, зосередимо свою увагу на тематичному наповненні сучасної дитячої літератури, який засвідчують книжкові серії у вітчизняних видавництвах. Так, Харківське видавництво «Фоліо», створене 1991 р. Зосереджене здебільшого на «шкільній тематиці» видань, які поділяються на «Бібліотеку пригод», «Бібліотеку українських казок», «Уроки тітоньки Сови» тощо. У цьому видавництві з'явилася й стала традиційною серія «Поттер», презентуючи популярну «гаррі-поттерівську» тематику.

Своєю чергою, креативні видання «А-БА-БА-ГАЛА-МА-ГА» (Київ, 1992) пропонують книги у рубриках «А-БА-БА-ГА-ЛАМА-ГА – поезія», «Міні-диво», «Книги, які здолали час», «Найкращі ілюстратори світу», «Сміхотерапія» та ін. Ці видання є добре ілюстрованими, що відповідає запитам сучасного масового юного реципієнта, задовольняючи його потяг до фантастики, віртуалізації,

візуалізації, розважальності. Але, при цьому, вони зберігають класичний канон дитячої культури.

Столичне видавництво «Зелений пес» (1999) навіть в онлайн-режимі намагається стимулювати читацький інтерес сприймачів, демонструючи серії книг «Для тих, хто не любить читати», «Енциклопедія. Казка. Гра», «Читати круто», «12 балів», «Під партою», «Багаж забіяки».

Акцент на актуальності жанру казки роблять видавці «Махаону» (Київ, 1997), публікуючи літературні тексти і переклади у серіях «Казки про все», «Казки з підказкою», «Таємниці і скарби», «Розумна казка», «Золота колекція дитинства», «Світ легенд», «Знайомі звірі», «Почитаємо-пограємо» та ін.

Західна Україна підключилася до вироблення дитячої книжкової продукції в останні десятиліття. Так, 2001 р. у Львові засноване «Видавництво Старого Лева», де друкуються тексти для дітей та україномовні переклади навчального характеру (серії: «Абетка успіху», «Вірші для малят»), анімалістичні («Чотири лапи»), а також пригодницькі та фантастичні твори різних жанрів (альбом, біографія, вірші, казки, повість, пригоди, фентезі) у серіях «Дивовижні світи», «Казки Старого Лева», «Книги про драконів», «Мумі-тролі», «Планета Чудасія», «Солодка поезія» тощо.

Окрім того, книги знову ж таки стратифіковано за віковим критерієм (для 2-х, 4-х, 6-ти, 8-ми, 10-ти, 12-ти років). Бачимо, що видавництво пропонує споживачеві широкий вибір книжкової продукції, відповідно до віку та вподобань. Дитяча книга, на думку дослідниці Е. Огар, «потрапивши на книжковий ринок і підпорядковуючись його загальним законам, «шукає» свого реципієнта (споживача та/або читача) особливими шляхами» [156, с. 93-101].

Київське видавництво «Грані-Т», створене 2006 р., апелює до значення навчання, і читання зокрема, у досвіді дитини (серії книг «Абетки», «Бібліотека відмінника», «Життя видатних дітей», «Книготерапія»). При цьому, значна кількість текстів відтворює фольклорну, етнічну та національну тематику (від відомої серії «Казки народів світу» до доволі нових «Українська дитяча класика», «Українські народні казки з вузликами»). Окрім того, видавці

акцентують на популярних сьогодні серед дітей жанрах (серії «Дивний детектив», «Дитяча іронічна поезія», «Класні комікси», «Мультстудія», «Сучасна дитяча поезія», «Сучасна дитяча проза», «Українська майстерня фантастики»).

Кількість нових видавництв збільшується з кожним роком. Такі видавництва, як «Перо» (Київ), «Країна мрій» (Київ) та «Апріорі» (Львів), здебільшого видають книги розвивального (у т.ч. і ряд енциклопедій), дидактичного, патріотичного та фольклорного змісту. Вітчизняна практика видання дитячих книг, як бачимо, першочергово відповідає потребам юного масового споживача, принципам та функціям літератури для дітей та юнацтва, презентуючи твори українських авторів та переклади різноманітних (класичних і нових) жанрів. Усе це значно стимулює читацьку компетентність сучасної дитини. У. Гнідець (президент українського Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва, заснованого 11 вересня 2009 р. у Львові) наголошує на існуванні кількох важливих проєктів, що сьогодні підвищують авторитет дитячої книги. Приміром, проєкт «Велике читання» (Миколаїв), фонд «Обдаровані діти – майбутнє України», форум видавців у Львові (організований О. Коваль) тощо. Зокрема, метою львівського Центру є створення «правових, організаційних, економічних умов для підвищення інтелектуального потенціалу нації, збереження і розвитку культури України, формування громадського та наукового інтересу до книжки та читання на міжнародному рівні» [55, с. 7–9].

Попри це, в 2010 р. означений Центр організував Міжнародний проєкт «Література. Діти. Час», який популяризує українську та зарубіжну дитячу літературу. Цей проєкт об'єднав філологів, літературних критиків, сучасних письменників, ілюстраторів, видавців, педагогів та психологів [57, с. 42–44].

Центр систематично організовує симпозіуми, науково-практичні конференції, семінари, конкурси та видає збірник «Література. Діти. Час» [57, с. 42–43]. Наразі функціонує потужний інтернет-ресурс «КЛЮЧ» (Краща література юним читачам), де можна знайти інформацію про дитячі книги (класичні, не зовсім відомі, новинки), відомості про авторів, художників, а також

літературознавчі розвідки. Це має неабияке значення у сучасному вивченні дитячої культури, сприяє плідному та конструктивному обміну науково-практичними розробками, оскільки інтердисциплінарний метод у дослідженні такої специфічної форми літератури, як дитяча, є нагальним.

Таким чином, виникає потреба детальніше розглянути стан сучасної української літератури для дітей, оскільки це – важливий момент у з'ясуванні цілісної картини дитячої культури. Слід пам'ятати, що першим твором для дітей і про дітей в Україні є ілюстрована енциклопедія елементарних знань «Світ дитинства» Яна Амоса Коменського (XVIII ст.) [59, с. 173].

Юним читачам, за даними проведених нами опитувань, неабияк імпонують «короткі» прозові жанри. Тому, актуально проаналізувати рецептивний ресурс оповідань В. Нестайка (приміром, таких, як «Ябеда», «Злочин Жори Горобейка», «Шурка і Шурко», «Імпічмент»). Спільною рисою для названих текстів виявляється реалістичність зображуваної ситуації, гумористичність, дихотомність у персоносфері та активне використання стилістичного прийому антитези.

Приміром, зав'язка оповідання «Ябеда» у формі діалогу-дискусії матері та сина Валька одразу сугестивно налаштовує читача на постійне порівняння Валька з двоюрідним братом Тольком, який «відмінник і щодня чистить зуби» [59].

В. Нестайко демонструє типову ситуацію некомфортного існування дитини у своєму/чужому контексті (родичі, друзі, однокласники), яка болісно впливає на юну свідомість. Проте, таким дидактичним трюком автор окреслює реципієнту «горизонт очікування» (термін В. Ізера), приміром, пропонує надію на переродження героя шляхом благородного вчинку. Проте більшість спроб Валька виявляються нереалізованими, навіть несуть негативне значення (тут виникає яскрава паралель із «Незнайком в Сонячному місті» М. Носова).

Такий хід у розвитку дії підсилює увагу читача та викликає співчуття. Не випадково з'являється ще один типовий персонаж (дівчинка) – Ляля, яка «стрімголов кинулася вниз по сходах, забувши в цю мить про те, що збирається

стати балериною...» [154, с. 304]. Вона зумовлює кульмінацію повісті, сприяючи переоцінці цінностей Валька. Однак, В. Нестайко залишає фінал відкритим, завершуючи твір такою фразою оповідача: «Хіба він міг знати, що вона плаче зовсім не тому, що болить коліно» [154, с. 305], тим самим спонукаючи читача самостійно визначити причину сліз героїні.

Очевидно, принцип інтригування є іманентною ознакою усіх оповідань В. Нестайка та наближає їх до жанру дитячого детективу, оскільки читач щоразу намагається декодувати запропоновану автором ситуацію. Зокрема, у тексті «Злочин» Жори Горобейка» автор у зав'язці інформує адресата про те, що Жора бавиться ляльками [Там само]. Рецептивні версії дітей щодо прогнозу розвитку сюжету неоднозначні: одні вважають, що хлопчик нетрадиційної орієнтації, інші – у нього немає грошей на «нормальні» іграшки або ж він несповна розуму чи просто перебирає на себе звички сестри, з якою постійно грається. Дорослі читачі (студенти) артикують подібні думки. У даному творі демонструється декілька ідейно-тематичних антитез – соціальна, гендерна, психологічна та гуманістична. Тому розв'язка, в якій футбольна команда підступним способом виявляє Жорину допомогу дуже хворій сусідці, шокує дитину-реципієнта. У даному разі реалізується катарсична, навіть терапевтична функція літератури для дітей та юнацтва. Категоричне протиставлення мовчазної і розумної дівчинки Шурки з футболістом-бешкетником Шурком виступає концептуальним стрижнем також в оповіданні В. Нестайка «Шурка і Шурко» [154, с. 310]. Це протистояння зрештою трансформується у дружбу персонажів, яка стає зразковим прикладом для юних читачів. В. Нестайка простежується насамперед у синтезі лаконічності, гумору, реалістичності, побудові сюжетів та персоносфери на антитезах. Тому не викликає сумнівів той факт, що оповідання зазначеного автора продуктивно розвивають читацьку свідомість українських дітей, закріплюють та розвивають позитивні ментальні ознаки, відображаючи досвід письменників-попередників. Варто сказати й про інші сучасні зразки вітчизняної літератури для дітей. Приміром, чимало книг присвячено актуальній сьогодні темі онлайн-режиму, впливу Інтернету на людину. Зокрема, типові ситуації з віртуального і реального

життя дітей продемонстровано у текстах «Як не заблукати в павутині» Т. Щербаченко [252, с. 103], «Мама по Скайпу» М. Савки [142, с. 192], «Федько, прибулець з Інтернету» С. Гридїна [64, с. 152] тощо.

Вони привертають увагу до проблеми гібридизації комунікацій між людьми та наголошують на виховній функції мистецтва. Читання, як модне та необхідне заняття, крізь призму патріотизму алегорично пропагується шляхом прикладу образу Старого Лева, який колекціонує твори для дітей у «Казці про Старого Лева» М. Савки [190, с. 39].

Важаємо, що серед усіх видів мистецтв художня література має значний виховний потенціал, тобто є цінністю і засобом формування як художніх потреб молоді, так і її цінностей, світогляду, переконань. Саме література допомагає розвивати думку, мисленнєву діяльність, емоційно-чуттєву сферу і робити моральний вибір.

2.4 Виховання толерантності у дошкільників засобами віршованих творів

«Поет – завжди казкар», – сказав якимось М. Рильський [157]. У цій формулі міститься внутрішній логічний зв'язок у літературному процесі, що дає нам змогу перейти до аналізу потенціалу віршованих творів у вихованні толерантності в дошкільників.

А. Макаренко був переконаний, що людина стала тим, ким вона стала, до п'ятирічного віку. Актуальність формування толерантності в дошкільному віці зумовлена сензитивністю вікового періоду до емпатії, розвитку моральних якостей і цінностей. Якщо розглянути здатність відчувати з погляду педагогічного впливу на іншу людину, варто пригадати загальновідомий в психології і педагогіці закон: щоб вести іншого, спочатку потрібно самому знати, тобто пройти той шлях, яким будемо йти, і знати того, кого будемо вести.

Як було зазначено у першому розділі дисертації, *формування толерантності у дітей дошкільного віку* – процес цілеспрямований і систематичний, який організовує педагог ЗДО з допомогою різних методів і

засобів, зокрема й засобом віршованих творів, доступних розумінню дітей. Українська художня дитяча література багата на віршовані зразки, зміст яких яскраво виражає формування толерантного ставлення до людей, однолітків або дорослих, представників флори і фауни.

В. Сухомлинський у своїй педагогічній діяльності звертав значну увагу на те, що формування добрих почуттів у людини починається ще з дитинства. Педагог стверджував, що «людяність, доброта, лагідність, доброзичливість народжуються в праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу. Добрі почуття, емоційна культура – це серцевина людяності. Якщо добрі почуття не виховані у дитинстві, їх ніколи не виховаєш, тому що це суто людське утверджується в душі одночасно з пізнанням перших і найважливіших істин, одночасно з переживаннями і відчуженнями найтонших відтінків рідного слова» [222, с. 60].

А. де Сент-Екзюпері належить вислів *усі ми родом з дитинства*, своєю чергою В. Сухомлинський зауважує, що «прогаяне в дитинстві ніколи не відшкодувати в юності і тим більше у зрілому віці» [222, с. 193]. Поетичний світ Миколи Вінграновського привертає увагу своїм багатством, яскравістю та барвистістю. Автор здатний відчутти і передати душу дитини, її цікавості та турботи. У своїй поезії він закладає національний духовний смисл. Прикладом є «Перша колискова», де поет використовує ніжні та зворушливі звертання до дитини, такі як «дитино золота», «тривого кароока», «гіллячко голуба». Проте у поезії лунають і громадянські мотиви, виражені словами: «В тобі не спить хай Україна», оскільки «вона – для тебе і для світу» [222, с. 276].

Анатолій Костецький є відомим українським поетом, який створив багато віршів для дітей. У його творчості особливо важливим є те, що він ставить перед дітьми важливі питання про життя, про людські стосунки та про природу. Він розповідає дітям про те, як важливо бути чуйними до природи та бережливими щодо навколишнього середовища: «То серед двору із-за снігу раптово визирне трава, то раптом лагідні веснянки засіють щоки та носи чи розщечуться ще зранку птахи на сотні голосів!...», і навіть «Славко – дражнила й задирака! –

Наталці проліски приніс!..». Також у його творах зустрічається багато поетичних образів, які символізують добро та світло. Наприклад, сонячний зайчик є символом доброти та ніжності, який підтримує дітей у важкі моменти та, навіть, навчає їх бути самостійними та витривалими: «Вдень у піжмурки по лісу гра з кульбабами, заплітає в тепле листя літо бабине. А під вечір між кущами плаче, стомлений, бо живе один, без мами, зайчик сонячний» [187]. Таким чином, Анатолій Костецький створює унікальний поетичний світ, який допомагає дітям розуміти життя та формувати власні цінності, зокрема й толерантним виявам: «Піду пробачення попрошу – хай знову стане все хорошим»; на те, як взимку дитячі руки зігрівають рукавички, які «теплі тому, що наші ласкаві бабусі і мами вплітають тепло своїх рук між нитками» [187].

В. Сухомлинський зазначав, що дитина «має серцем відчувати, що навколо неї є люди, які потребують допомоги, турботи, ласки, сердечності, співчуття» [32, с. 227], а в іншому місці продовжує «доброта має стати самим звичайним станом людини, як і мислення. Вона повинна стати звичкою» [222, с. 234]. Як зазначає О.Шквир, «толерантність покликана гармонізувати різні позиції для досягнення взаєморозуміння» [249, с. 27].

Завдання вихователя полягає у формуванні в дітей позитивної (здорової) толерантності. При цьому педагогу потрібно пам'ятати, що бути толерантним не означає погоджуватися з усіма й у всьому. Толерантність, у першу чергу, передбачає як прийняття іншого світогляду, так і наявність конструктивної критики.

З метою визначення толерантної спрямованості віршованих творів української дитячої літератури нами проведено опитування 60 вихователів закладів дошкільної освіти м. Львова. Опитування проводилося у 2 етапи:

I етап – збір інформації: стаж педагогічної діяльності; визначення напрямків формування толерантності у дошкільників; перелік авторів і творів, які використовують вихователі у ЗДО для формування толерантного ставлення до людей, тваринного і рослинного світу.

II етап – визначення толерантної спрямованості віршів за напрямками «Квітки толерантності»: групування віршованих творів, які були зазначені вихователем у попередньому опитуванні; групування віршованих творів, які були зазначені всіма учасниками попереднього опитування.

Таким чином, за результатами проведеного опитування проаналізовано віршовані твори, які використовують вихователі в роботі з дітьми:

1. Віршовані твори, спрямовані на формування толерантного ставлення до людей: «Великий хвіст», «Кіт з Рябком були друзяки» (Платон Воронько), «Модна зачіска», «Сашко» (Грицько Бойко), «Калачі» (Т.Коломієць), «Дивне розмаїття» (Д.Білоус), «Забудько», «Що робити?», «Новачок», «У дворі», «Казка про ведмедика», «Гості», «Тихенька дівчинка», «Сварка» (М.Пригара), «Дві білки», «Будинок казковий, п'ятиповерховий» (Н.Забіла), «Тринадцяти й трамвай», «Справжня свиня» (І.Андрусяк).

2. Віршовані твори, спрямовані на формування толерантного ставлення до тваринного і рослинного світу: «Любий Гриць», «Липка», «Не будь козою» (Платон Воронько), «Доки будеш ти, Кіндрате, птичі гнізда видирати?», «Швидка допомога», «Оленчине горе», «Другові пернатих» (Д.Білоус), «Соловейко-солов'ю», «Заєць-побігаєць» (А.Малишко), «Мій коник», «Бабусин песик» (Н.Забіла), «Ромашка», «Конвалії» (М.Познанська) [187].

Аналізуючи вірші для дітей дошкільного віку зазначених вище авторів, ми брали за основу напрямки толерантності, які доступні для формування в дітей дошкільного віку (складники «квітки толерантності»), а саме: дружба, милосердя, співчуття, мир і розуміння, повага прав інших, повага людської гідності, пробачення, співпраця, гармонія в різноманітті. Саме ці почуття і цінності потребують здатності відчувати, що за переконанням В.Сухомлинського, є «найважчим у вихованні» [222, с. 90].

Узагальнимо відповіді на відкрите запитання опитувальника *«Які труднощі у Вас виникають під час опрацювання віршованих творів з толерантною спрямованістю?»*: добір віршованих зразків з толерантною спрямованістю до теми заняття; брак часу на знаходження потрібного

віршованого зразка; часткове утруднення в аналізі вірша та в роботі з дітьми за його змістом; у побудові евристичної бесіди в напрямку толерантної спрямованості вірша; перевалювання толерантної спрямованості віршів в одному напрямку тощо. Відповіді респондентів підтвердили наші припущення щодо потреби посилення методичної роботи з формування толерантності в дітей (видання методичних рекомендацій щодо опрацювання віршованих творів з толерантною спрямованістю, створення в електронному середовищі зібрання бази віршованих зразків з толерантною спрямованістю відповідно до вікової групи, напрямку толерантної спрямованості та тем занять тощо). Такі кроки дадуть змогу вихователям скористатися зібраним списком рекомендованих віршів, тим самим зекономити час на їхні пошуки, отримати методичні рекомендації щодо аналізу змісту віршованого зразка з толерантною спрямованістю.

На відкрите запитання *«Які напрями толерантності Ви формуєте в дітей?»* вихователі зазначили: повагу до людей (100 %), дбайливе ставлення до тварин (94 %), бережливе ставлення до рослин (67 %), повагу до інших (71 %), співчуття до інших (86 %), розуміння (29 %). Дружба, милосердя, мир, пробачення, співпраця і гармонія в різноманітті не згадувалися вихователями, хоча зазначені ними віршовані зразки містять ці складники толерантності.

Опрацювавши відповіді респондентів щодо змісту віршованих творів із толерантною спрямованістю, ми класифікували їх за напрямками «квітки толерантності». Після цього респондентам було запропоновано зробити класифікацію віршованих зразків відповідно до напрямків «квітки толерантності»: кожен вихователь спочатку класифікував зразки віршованих творів, які попередньо були запропоновані ним особисто; після цього класифікували зразки віршованих творів з толерантною спрямованістю, запропоновані іншими респондентами на першому етапі опитування. Мета класифікації респондентами зразків віршованих творів полягає у визначенні розуміння вихователями спрямованості віршованих творів української дитячої літератури як засобу формування толерантності в дітей дошкільного віку [187].

Результати класифікації зразків віршованих творів дають змогу стверджувати, що значна частина респондентів (86 %) обирають один напрям толерантної спрямованості вірша, забуваючи або не звертаючи увагу й на інший складник толерантності у змісті віршованого твору. Наприклад, вірш «Забудько» М. Пригари деякими вихователями віднесено до формування співпраці, іншими – співчуття, були й ті, хто зазначив про формування дружби у змісті вірша. Особливої уваги потребує також робота щодо розмежування напрямів толерантності, які мають, на перший погляд, деякі спільні характеристики. Наприклад, 31 респондент продемонстрував невпевненість щодо визначення подібних напрямів толерантності: дружба і співпраця, милосердя і співчуття, повага до прав інших і повага до людської гідності. 44 респонденти ототожнюють повагу до людської гідності і гармонію в різноманітті [Там само].

Більше труднощів у респондентів виникло у завданні класифікувати вказаний іншими респондентами перелік віршованих творів із толерантною спрямованістю (з обов'язковим ознайомленням зі змістом віршів): не всі зразки віршованих творів було класифіковано вихователями (17 респондентів), невпевненість щодо подібних напрямів толерантності (36 опитаних), акцент лише на одному напрямку толерантної спрямованості змісту вірша (29 учасників) [187].

Після проведеного аналізу відповідей вихователів щодо класифікації толерантної спрямованості нами було узагальнено, перевірено і класифіковано зразки віршованих творів із толерантною спрямованістю (табл. 2.1). Це дало змогу звірити відповіді, а також побачити співвідношення між складниками «квітки толерантності» у роботі вихователів. Таким чином, бачимо, що є суттєві прогалини у формуванні милосердя (толерантна спрямованість до людей), гармонія в різноманітті (толерантна спрямованість до тваринного і рослинного світу) [187].

Класифікація зразків віршованих творів із толерантною спрямованістю у роботі вихователя

Віршовані твори з толерантною спрямованістю до людей								
Дружба	Милосердя	Співчуття	Мир і розуміння	Повага прав інших	Повага людської гідності	Пробачення	Співпраця	Гармонія в різноманітті
1. Кіт з Рябком були друзяки (П.Воронько) 2. Що робити? (М.Пригара) 3. Новачок (М.Пригара) 4. У дворі (М.Пригара) 5. Сварка (М.Пригара) 6. Дві білки (Н.Забіла) 7. Справжня свиня (І.Андруссяк)		1. Сашко (Г.Бойко) 2. Забудько (М.Пригара) 3. Новачок (М.Пригара) 3. У дворі (М.Пригара)	1. Будинок казковий, п'ятиповерховий (Н.Забіла) 2. Тринадцятий трамвай (І.Андруссяк)	1. Сашко (Г.Бойко) 2. Будинок казковий, п'ятиповерховий (Н.Забіла) 3. Тринадцятий трамвай (І.Андруссяк)	1. Великий хвіст (П.Воронько) 2. Сашко (Г.Бойко) 3. Калачі (Т.Коломієць) 4. Гості (М.Пригара) 5. Тихенька дівчинка (М.Пригара)	1. Кіт з Рябком були друзяки (П.Воронько) 2. Казка про ведмедика (М.Пригара) 3. Сварка (М.Пригара) 4. Дві білки (Н.Забіла) 5. Тринадцятий трамвай (І.Андруссяк)	1. Забудько (М.Пригара) 2. Новачок (М.Пригара) 3. У дворі (М.Пригара) 4. Казка про ведмедика (М.Пригара)	1. Великий хвіст (П.Воронько) 2. Модна зачіска (Г.Бойко) 3. Калачі (Т.Коломієць) 4. Дивне розмаїття (Д.Білоус) 5. Тихенька дівчинка (М.Пригара) 6. Будинок казковий, п'ятиповерховий (Н.Забіла)
Віршовані твори з толерантною спрямованістю до тваринного і рослинного світу								
1. Другові пернатих (Д.Білоус) 2. Заєць-побігасць (А.Малишко) 3. Бабусин песик (Н.Забіла)	1. Любий Гриць (П.Воронько) 2. Доки будеш ти, Кіндрати, птичі гнізда видирати? (Д.Білоус) 3. Швидка (Д.Білоус) 3. Швидка	1. Доки будеш ти, Кіндрати, птичі гнізда видирати? (Д.Білоус) 2. Швидка допомога (Д.Білоус) 3. Оленчине	1. Бабусин песик (Н.Забіла)			1. Бабусин песик (Н.Забіла)	1. Соловейко-солов'ю (А.Малишко) 2. Заєць-побігасць (А.Малишко)	

Розглянемо деякі зразки віршованих творів для дітей, які використовують вихователі у роботі з дітьми дошкільного віку.

«Людська байдужість – небезпечна й огидна, дитяча байдужість – страшна» [222, с. 220]. Таким чином, уже змалечку необхідно закладати міцну основу милосердя і співчуття у дитячому серці. У віршах для дітей міститься зміст для формування милосердя і співчуття у дітей як до людей, так і до тваринного і рослинного світу. Так, Бойко Г. у вірші «Сашко» зображує негідну поведінку головного героя у громадському транспорті, тим самим закликаючи читачів до співчуття і поваги до людей похилого віку.

Викликає співчуття і прагнення допомогти, співпрацювати герої вірша «Забудько» М. Пригари: «...*Помилок роблю — без ліку. Як же так у світі жить? Хто знайде від цього ліки, Дуже прошу — допоможіть!*».

У вірші «Новачок» М. Пригара описує ситуацію, яка часто трапляється з дітьми дошкільного віку, коли у групу приходять нова дитина. Особистий досвід дітей по-особливому спонукає дітей співчувати новачку, а автор вірша — викликаючи співчуття, пропонує дітям, як допомогти новій дитині в групі: «*Ми хотіли втішити його. Ми йому сказали: — Ти чого? Нащо так стояти у кутку? Краще з нами сядь на килимку! Ми збудуєм дім такий, як наш, Для машин поставимо гараж. [...] Хлинув ще Тарасик і затих. Кулачком мерцій обтер сльозу. — Можна я вам цеглу привезу?*». Вірші такого змісту не тільки викликають співчуття, а й спонукають дітей до співпраці, дружби [187].

М. Пригара у своїх віршах зображає будні дітей, як зазначав Януш Корчак, «підноситься до дитини», розуміє дитячі труднощі і переживання. Саме тому вірші її авторства так люблять діти, упізнають себе в героях її віршів. Кожна дівчинка і кожен хлопчик впізнають себе у героях вірша «У дворі». Гармонія в різноманітті, милосердя і співчуття, дружба і співпраця розкриваються М. Пригариною у невеликому вірші, спонукають дітей поставити себе на місце іншого у знайомій кожній ситуації: «*У нас маленька дівчинка Гуляє у дворі [...] Тут раптом хлопці вибігли, Такий почався бій! Аж зовсім зникла дівчинка у хмарі сніговій. Злякалася малесенька... [...] Сидить і плаче дівчинка [...] Тут я до неї кинувся, На руки підхопив — Невже ж то вам не соромно! Гукнув на хлопчаків [...]» [187].*

За результатами проведеного нами опитування, аналізу науково-методичної літератури з проблеми формування толерантної спрямованості у дітей дошкільного віку можемо стверджувати про: посилення уваги на методичну роботу з вихователями щодо формування толерантності в дітей дошкільного віку; потребу створення електронного ресурсу із добром зразків віршованих літературних творів із толерантною спрямованістю, рекомендованим змістом евристичних бесід за змістом цих творів.

У межах нашого дослідження під *дитячою літературою* розуміємо специфічний різновид літератури з власним каноном, який складається із сукупності художніх творів, зорієнтованих на дитячу аудиторію, створених з урахуванням вікових, фізіологічних та психологічних особливостей реципієнтів, їх запитів і вподобань. Розглянуто класифікацію творів, виходячи із комунікативної спрямованості: книги, адресовані дітям; книги, що написані для дорослих, але знайшли відгук у дітей (Дж. Р. Р. Толкін “Володар перснів”, К. Льюїс “Хроніки Нарнії”, казки Г.-К. Адерсена та інші); дитяча літературна творчість (лічилки, дражнилки, мирилки, страшилки, загадки тощо).

Проаналізовано такі *сучасні тенденції розвитку дитячої літератури*, як: мовностильову («кінематографічна проза»), сюжетно-жанрову (перетікання сюжетів та жанрів з літератури для дорослих в літературу для дітей), урізноманітнення жанрів дитячої літератури за рахунок переосмислення традиційних жанрів, їх міксування, виникнення нових), проблемно-тематичну (відображення суспільного запиту щодо книг і використання ровесника-протагоніста твору), маркетингову (серіалізація твору / персонажа), композиційну (широке застосування прийомів саспенсу й екшену), реалізацію нею мультикультурного «концепту інакшості» (висвітлення соціальних, расових, віросповідальних, гендерних та фізичних відмінностей між людьми).

Установлено, що модель дитячого читання ХХІ століття орієнтується на твори, які сприятимуть швидшому «дорослішанню» юного читача, вмінню пристосуватися і віднайти своє місце в соціумі. Сучасні дитячі книжки стали менш «літературними та глибокими» і більш «динамічними». Конкуренція художніх творів з іншими медійними засобами зумовлює значний ступінь їх залежності від останніх, тому стан періодичних видань для дітей теж залучено до аналізу.

Характеризуючи літературу перехідного періоду для дітей, необхідно констатувати те, що в її основі закладені стрижневі принципи та художні засоби двох видів літературної творчості – так званого «класичного письменства» та

популярної літератури, які трансформуються відповідно до особливостей дитячого сприймання.

Визначено характерні риси сучасної дитячої літератури: запозичення сюжетів, образів; сталість світобудови та правил гри; казково-міфологічна модель часопростору; інтертекстуальність; врахування рис цільової аудиторії; актуалізація як національних так й інтернаціональних ідей; інноваційність; фантазійність; художня реальність позбавлена ідилій.

Проведений аналіз дозволив побачити, що дослідники, які займалися вивченням особливостей дитячої літератури, пропонують її класифікувати на декілька типів залежно від: комунікативної спрямованості – твори для дітей, тексти з подвійною реценцією (дорослим і дітям), власна словесна творчість; функціональності – науково- та художньо-пізнавальна, естетична і розважальна літератури; віку реципієнтів – для дошкільників, для молодшого, середнього та старшого шкільного віку; гендерної приналежності – дівочі та хлоп'ячі.

З огляду на проведений ретельний аналіз науково-педагогічної літератури та зразків української дитячої літератури можемо стверджувати, що сучасна українська література, містить значну кількість творів, як прозових, так і віршованих, значущих у руслі порушених у них проблем і розкритих тем, а отже й таких, що можуть здійснювати потужний вплив на формування особистості, зокрема виховання толерантності у дітей дошкільного віку.

Основний зміст другого розділу дисертації висвітлено в наукових працях автора [70; 72; 79; 80; 187].

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДОСЛІДЖУВАНОГО ПЕРІОДУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У розділі представлено результати вивчення стану окресленої проблеми у практиці дошкільної освіти, розроблено методичні аспекти роботи з конкретними текстами на літературних заняттях у ЗДО та висвітлено перспективи впровадження ідей виховання толерантності у дошкільників засобами художньої дитячої літератури досліджуваного періоду.

Виокремлено пріоритетні напрями роботи педагога з дошкільниками з метою виховання толерантності засобами дитячої художньої книги: а) цілісне сприйняття світу, формування у дошкільнят когнітивних уявлень про толерантність та виховання толерантної поведінки; б) зацікавлення дитини книгою і читанням (робота з текстом та ілюстраціями) з подальшим осмисленням прочитаного і власними висновками щодо зображених поведінкових ситуацій; в) організація інтерактивної взаємодії, творчої діяльності та практикування сюжетно-рольових ігор, інсценізацій задля забезпечення формування поведінково-діяльнісного аспекту виховання толерантності у дошкільників.

3.1. Сучасний стан проблеми виховання толерантності у дітей засобами української дитячої літератури: практика дошкільної освіти

Для вивчення стану окресленої проблеми у сучасній практиці дошкільної освіти нами проведене анкетування, яким охоплено 200 педагогів ЗДО різних регіонів України (зміст анкети, підготовленої в Google Forms, подано в додатку Б). Щоби виявити форми й методи, а також твори дитячої літератури, що є предметом використання вихователями у роботі з дошкільниками, ми залучили до анкетування осіб, які мають різний педагогічний досвід. Так, серед молодих

педагогів (стаж роботи в ЗДО до 1 року – 20,5 % і до 5 років – 26,5 % респондентів). Ця група є найбільш чисельною, оскільки ми працювали з нашими колишніми випускниками, які на даний час мають досвід роботи в сучасних реаліях пандемії чи війни, стикаються з труднощами інтолерантності у взаємодії між дітьми чи іншими учасниками освітнього процесу. Дещо менше осіб (14, 5% від загальної кількості опитаних) – ті, які мають досвід практичної роботи до 10 років, приблизно стільки ж (15 %) – до 20 років і 23,5 % – стаж роботи яких становить 20 і більше років роботи в ЗДО. Щодо представлення нашої вибірки дослідження, то більшість респондентів (87,5 %, що становить 175 осіб) працюють у ЗДО у містах, 12,5 % (25 осіб) – у сільській місцевості. Однак цей показник не є визначальним для якісного чи кількісного аналізу результатів нашого опитування.

У першому розділі дисертації нами представлено різні трактування категорії толерантності, тому одне із питань стосувалось того, як педагогічній практиці ЗДО розуміють це поняття, яким видам толерантності надають перевагу і т.п. На запитання «Яке трактування толерантності Вам імпонує найбільше?» отримали такі відповіді (рис. 3.1).

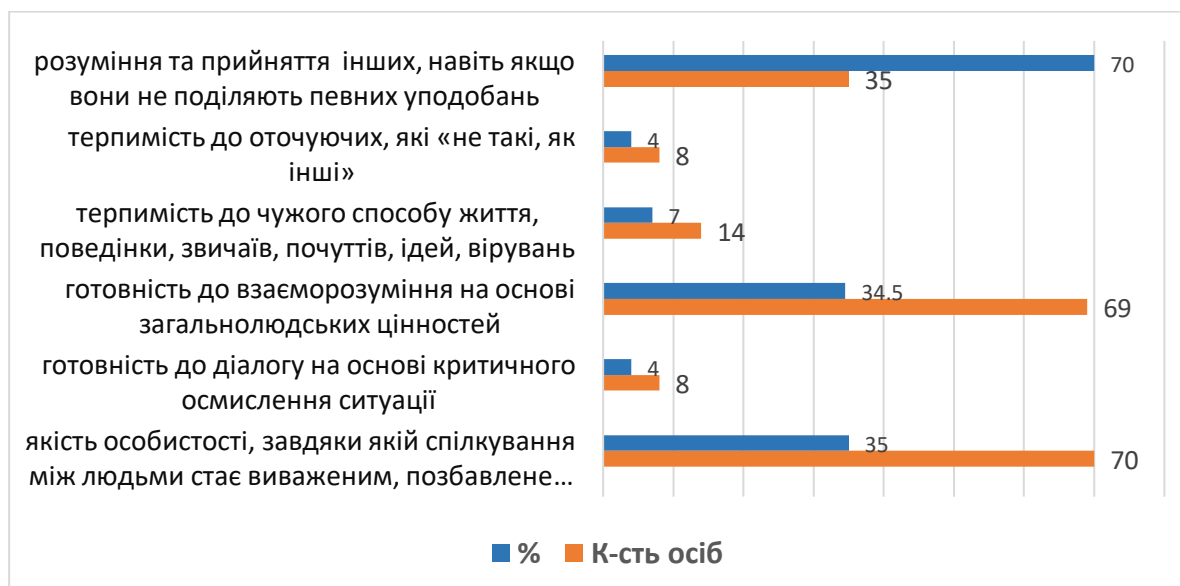

Рис. 3.1. Розуміння педагогами ЗДО сутності толерантності
(за даними нашого опитування)

Як бачимо, 35 % опитаних (70 осіб) вважають, що толерантність – це «якість особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає виваженим, позбавлене загострення конфліктних ситуацій», приблизно стільки ж – 34,5 % (69 осіб) – «готовність до взаєморозуміння на основі загальнолюдських цінностей».

Більше половини – 112 вихователів ЗДО (56 %) – стверджують, що у своїй роботі зустрічаються з випадками нетолерантної поведінки, а 24,5 % (49 осіб) зазначили, що такі явища між дошкільниками зустрічаються систематично (рис. 3.2). І тільки 11,5 % опитаних заперечили вияви інтолерантності у ЗДО.

Чи помічали Ви у роботі з дітьми дошкільного віку вияви нетолерантної поведінки:
200 відповідей

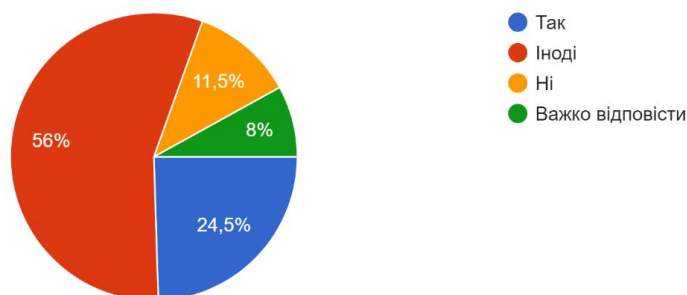

Рис. 3.2. Вияви інтолерантності серед сучасних дітей дошкільного віку (за даними нашого опитування)

Серед поширених типів інтолерантності у ЗДО, за даними вихователів (рис. 3.3), – це непорозуміння чи нетерпимість на основі мовних відмінностей, про що вказали 130 осіб (65 %). Це стало особливо помітно у 2022 році, коли через військову агресію багато дітей разом із батьками переїхали зі сходу чи півдня країни в інші області України і почали відвідувати ЗДО, де спілкуються винятково українською мовою. Таким чином, російськомовні діти відчували неприйняття, що загострилося у воєнний час. Окрім того, такі випадки трапляються і в зарубіжних ЗДО, куди потрапили українські діти і відчувають мовний бар'єр через нерозуміння польської, словацької, англійської чи іншої мови країни перебування.

На другому місці – випадки інтолерантності у ставленні до осіб з особливими освітніми потребами (31,5 %), а також респонденти вказали на інші відмінності, як релігійні (14,5 %), гендерні (20,5 %) та ін.

У той же час, у Стандарті дошкільної освіти акцентовано на «забезпеченні рівного доступу до дошкільної освіти всіх дітей раннього та дошкільного віку, зокрема дітей з особливими освітніми потребами, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; утвердження людської гідності та гуманних взаємин між дітьми та батьками-вихователями в дитячих будинках сімейного типу; соціальну підтримку сім'ї та родинних стосунків» [12]. А отже, йдеться і про забезпечення морально-психологічного комфорту в ЗДО, толерантного ставлення до усіх дітей, незважаючи на відмінності.

За нашими спостереженнями за дітьми та результатами проведених бесід з вихователями ЗДО, проблема толерантності в інклюзивній освіті справді актуальна і випадки негативного ставлення до осіб з інвалідністю справді мають місце. Але це здебільшого стосується не стільки дітей дошкільного віку, скільки їхніх батьків, незначна частина яких не готові віддати свою дитину в інклюзивну групу. Тому тут необхідна робота з підвищення педагогічної культури батьків, налагодження з ними відповідної взаємодії і співпраці для упередження виникнення можливих конфліктів чи непорозумінь.

Які, на Вашу думку, типи (не) толерантності найбільш поширені у ЗДО (можна обрати кілька варіантів):
200 відповідей

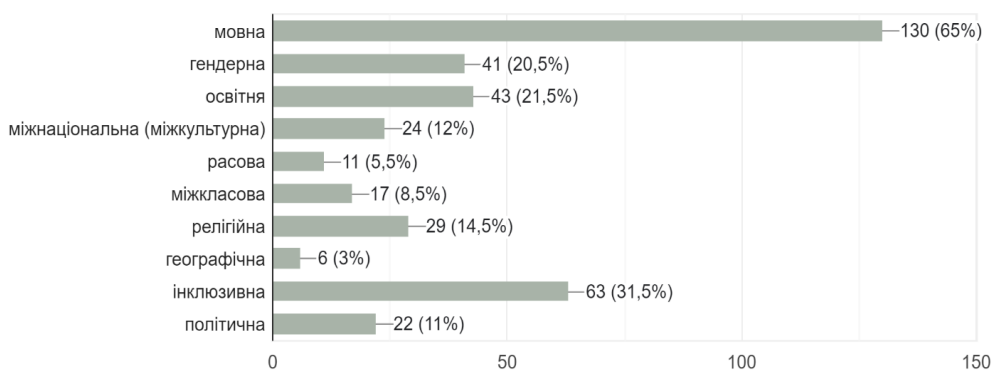

Рис. 3.3. Найбільш поширені типи інтолерантності у ЗДО
(за даними нашого опитування)

Тому природно, що наступне питання анкети стосувалося причин прояву такої поведінки у ЗДО (рис. 3.4). І відповіді виявилися дещо неочікуваними, адже майже половина респондентів (42,5 %) зауважила, що найчастіше нетолерантність виявляється через надмірну зверхність дітей та їхніх батьків, що пояснюється вищим соціальним чи матеріальним статусом; 35 % опитаних вказали на непорозуміння між батьками і вихователями щодо методів та засобів виховання дитини у ЗДО. Тут мають місце і психологічні, і дидактично-методичні аспекти індивідуалізації та диференціації освітнього процесу. І тільки 4 особи із 200 зазначили, що іноді інтолерантна поведінка в ЗДО пов'язана з расовими чи релігійними відмінностями.

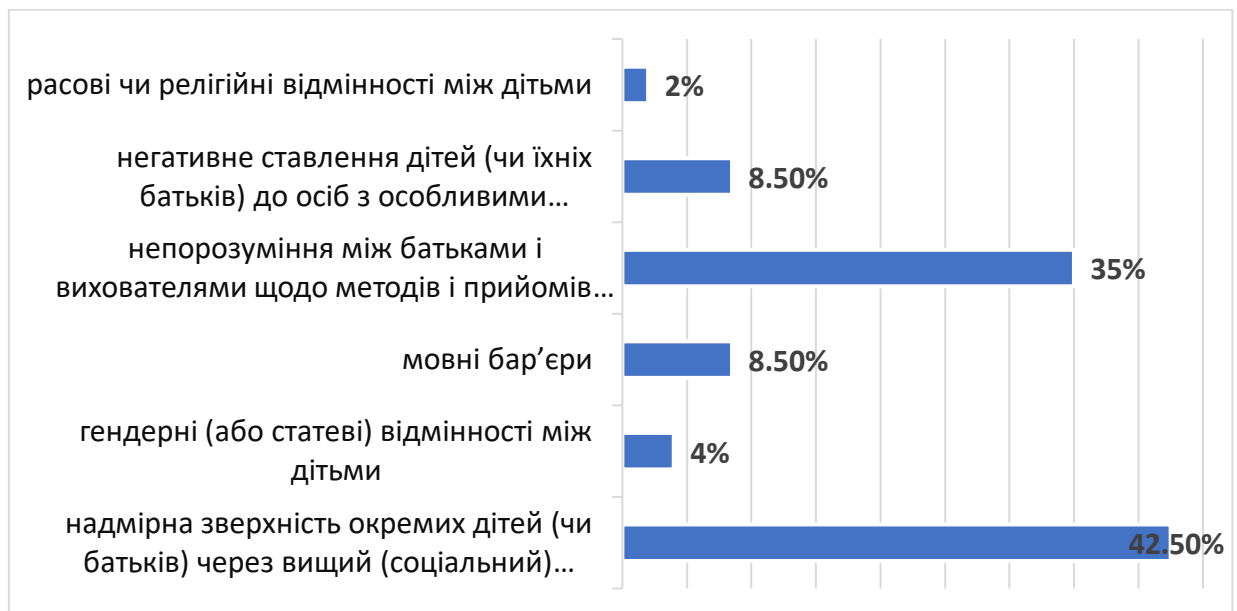

Рис. 3.4. **Причини інтолерантності у ЗДО** (за даними нашого опитування)

Дієвим засобом виховання толерантності у дітей дошкільного віку є дитяча художня література досліджуваного нами періоду. Респонденти підтвердили, що систематично використовують різні форми і методи роботи з дитячою книгою, що більш детально представлено в наступному підрозділі дисертації. Такі заняття третина педагогів (33,3 %) проводить 1 раз на тиждень, 13,5 % – один раз на місяць, 27 % – 2 рази на тиждень і 23,5 % – щодня (рис. 3.5).

При цьому вихователі (65,5 %) зізнались, що іноді відчувають труднощі у вирішенні деяких випадків інтолерантності у ЗДО, однак намагаються долати їх

(рис. 3.6). Водночас 20,5 % зауважили, що жодних труднощів у такій діяльності не відчувають.

Як часто практикуєте з дітьми читання (розповідання, обговорення художніх текстів на морально-етичні теми), зокрема з моделями толерантної / інтолерантної поведінки персонажів:
200 відповідей

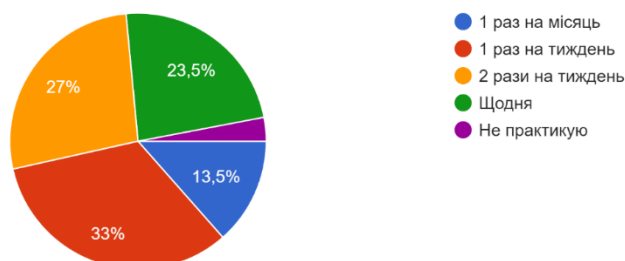

Рис. 3.5. Періодичність проведення занять з виховання толерантності у дітей у сучасному ЗДО (за даними опитування)

Чи відчуваєте труднощі у вирішенні завдань виховання толерантності у дітей в ЗДО в сучасних умовах?
200 відповідей

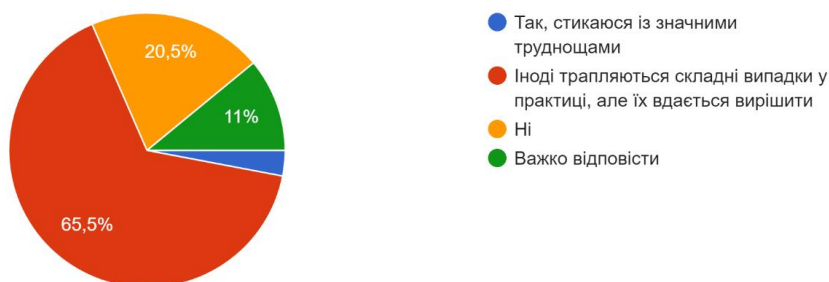

Рис. 3.6. Наявність труднощів у вихователів ЗДО з виховання толерантності у дітей (за даними опитування)

У вихованні толерантності у дітей більшість педагогів ЗДО (54 %) використовують вірні Наталії Забіли та Марії Пригари; більше половини респондентів (117 осіб, що становить відповідно 58,5 %) – повчальні притчі й байки. Відрадно, що, приміром, деякі вихователі використовують у роботі і регіональний матеріал, тобто твори місцевих авторів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Вибір педагогами художніх творів для читання в ЗДО на теми
(не)толерантності**

<i>Назви художніх творів та їх автори</i>	<i>Абс.</i>	<i>%</i>
Вірші Григорія Фальковича («Про заздрощі», «Про любов»)	40	20
Вірші Галини Малик («Страшна дівчинка», «Криве дзеркало», «Жадібний Андрій»)	51	25,5
Оповідання Оксани Кротюк («Друг», «Літачок», «Негарна звичка»)	44	22
Казки Зірки Мензатюк («Тисяча парасольок», «Загублене серце»)	33	16,5
Казки Лесі Мовчун («Арфа для павучка», «Гостина», «Вітрик», «Тиша»)	35	17,5
Вірші Марії Деленко («Слів країна чарівна», «Кожен місце своє має» та ін.)	18	9
Вірші Наталії Забілої та Марії Пригари	108	54
Казки Богдани Матіяш («Казки Різдва») та Надійки Гербіш («Одного разу на Різдва»)	24	12

Це далеко не повний перелік творів для дітей на теми толерантності чи інтолерантності. У цій таблиці представлена загальна картина і найбільш відомі, на нашу думку, художні твори, які є предметом використання у практиці сучасного ЗДО.

**3.2. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності виховання
толерантності у дітей дошкільного віку
засобами української дитячої літератури**

Як засвідчують результати нашого дослідження, потужним засобом виховання толерантності у дітей дошкільного і шкільного віку є художня література. Чи не найкраще виховувати повагу до інших, обговорюючи та аналізуючи приклади толерантності чи інтолерантності, наведені в адресованих

дітям художніх творах. Тим більше, що читання та використання літератури у ЗДО передбачене нормативними документами, програмами, зумовлене гуманізацією виховання й освіти, потребою духовного, естетичного, морально-етичного розвитку дитини [73].

Зважаючи на вікові особливості дітей дошкільного віку [185], найбільш ефективною жанрово-тематичною формою впливу літератури на дитину виступає казка. Саме з них діти дізнаються про соціальні норми поведінки, добро і зло, правильні й неправильні вчинки тощо. У процесі аналізу дій персонажів, діти роздумують та доходять певних висновків, наслідують чи засуджують поведінку героїв. Як зазначає В. Тернопільська, слухання казки «допомагає дитині навчитися розуміти внутрішній світ героїв, а через них і внутрішній світ інших людей, вчить співчувати їм, повірити у сили добра, набутти впевненості у собі. На основі аналізу поведінки казкових героїв вихованці вчаться виокремлювати позитивні та негативні риси особистості, оцінювати їх» [228, с. 68]. Але не тільки казка, а й адресовані дітям поезії, оповідання, повісті забезпечують зміст формування толерантності як норми, цінності, життєвого принципу в освітньому процесі ЗДО.

Сучасна українська дитяча література багата й різноманітна широким асортиментом книг для дошкільнят: книжки-картинки (О. Забара «Улюблені машинки», О. Кротюк «Чап-чалапу гусоньки», М. Прохасько «Кучеряві заводять хом'ячка» та ін.), віммельбухи («Місто вночі», «Так багато всього», «Незвичайні професії»), абетки (О. Кротюк, І. Малкович, Г. Чубач), поетичні збірки одного автора (І. Андрусяк, А. Качан, О. Овчар, Н. Тріщ) і хрестоматії (Н. Богданець-Білокаленко) [27], казочки (І. Савка, Б. Матіяш, З. Мензатюк, Л. Мовчун, В. Савченко, Е. Заржицька, Т. і М. Прохаськи, М. Савка та ін.), оповідання реалістичного плану (А. Костецький, О. Кротюк), пізнавальні історії (Н. Мелетич, О.Була), пригодницькі й фантастичні оповідання (Г. Малик, Л. Воронина, С. Дерманський) [73].

За даними нашого дослідження (рис. 3.7), педагоги ЗДО вказали, що найчастіше використовують у своїй роботі для виховання толерантності такі твори:

Рис. 3.7. Сучасна українська дитяча література, яку найчастіше використовують вихователі у роботі з дошкільниками
(за даними опитування)

Сюжетні лінії, пригодницький характер розповіді, динаміка й насиченість тексту діалогами, ігровими ситуаціями – те, що наближує художній світ до світу дитини. Як зауважує Т. Качак, «література для дітей відповідає їхнім віковим особливостям, урахує їхню допитливість, вразливість і емоційність, безпосередність і довірливість у сприйманні дійсності та людей» [108, с. 10]. Моделі поведінки, запропоновані у прочитаних казках, оповіданнях, віршиках, пісеньках засвоюються дітьми і виступають зразком для їх вчинків та поведінкових реакцій. Головні герої часто стають еталоном у діях і життєвих позиціях дитини. Образна мова творів, діалоги, короткі описи є прикладом організації мовлення, засобом збагачення словникового запасу дитини, зразком формулювання й висловлювання думки. «Художня література, як універсальний розвивально-навчальний засіб, виводить дитину за межі того, що сприймається нею безпосередньо, занурює її в інші можливі світи з широким спектром моделей людської поведінки, орієнтує її, і, звичайно, забезпечує багатюще мовленнєве

середовище. Вхідження дитини дошкільного віку в барвистий світ української літератури – явище не просте, це не тільки засіб отримання необхідної інформації, а й середовище спілкування, самопізнання, збагачення знаннями про життя та долі різних людей і, звичайно, джерело насолоди» [149, с. 191–198].

Читання і розповідання художніх творів дошкільнятам відбувається на літературних заняттях і під час навчально-виховної діяльності у ЗДО. Розповідання забезпечує активну участь аудиторії дошкільнят у відтворенні прочитаного, співтворчість. Під час читання вихователь втрачає безпосередній контакт з дітьми, адже зосереджений переважно на тексті. Саме тому практика показує, що молодшим дошкільнятам частіше розповідають твори, тоді як дітям старшої дошкільної групи читають. Залежно від жанру обирають ту чи іншу методику опрацювання твору.

Специфічною є методика читання й обговорення з дошкільниками творів поетичних і малих фольклорних жанрів, казок, прозових оповідань та повістей. З'ясовано, що в процесі розвитку та виховання дітей старшого дошкільного віку на літературних заняттях використовують розповідання оповідань чи казок, заучування напам'ять віршів морально-етичного спрямування, ігрового чи сюжетного типу; розігрування потішок, забавлянок, ігри-драматизації, перегляди театральних вистав і мультфільмів. Актуальними є літературні вікторини, морально-етичні бесіди, бесіди узагальнюючого характеру. Також вибір методів та прийомів навчання залежить від художнього твору, вікової групи і тих завдань, які потрібно розв'язати на даному занятті [73].

Діти сприймають художні твори залежно від реалізації функціональних аспектів: як джерело інформації, естетичне мистецтво, модель поведінки чи моральне правило, творчий продукт. «Читаючи, дитина не тільки пізнає світ (пізнавальна функція), моделі поведінки й стосунків людини (виховна та суспільно-формувальна функції), ідентифікує себе у світі, а й отримує задоволення від читання (розважальна функція)» [107, с. 52]. Організація читання та роботи з дитячою книжкою з дошкільниками вимагає правильного методичного підходу, за якого література стає ефективним засобом гармонійного

розвитку особистості дитини, її творчого потенціалу, пізнавальної активності, формування ціннісних орієнтацій, духовного та естетичного збагачення [73].

Важливо, щоби педагог, підбираючи твори для читання і розповідання дошкільнятам з метою виховання толерантності, дотримувався певних принципів та вимог [73]:

- 1) це мають бути казки чи інші твори, в яких порушено проблеми взаємодії з іншими, прояви поваги, розуміння, терпимості до них;
- 2) твори мають викликати емпатію, спонукати слухачів чи читачів до співчуття, замислення над вчинками персонажів чи власними;
- 3) авторська позиція має бути чіткою й однозначною щодо засудження агресії, насильства, нетерпимості;
- 4) головні герої творів мають приваблювати своєю поведінкою чи спонукати робити правильні висновки щодо вчинків, які є неприпустимими;
- 5) слід надавати перевагу творам, написаним легкою і зрозумілою мовою, зі щасливим кінцем.

В українській дитячій літературі другої половини ХХ століття таким критеріям відповідають насамперед оповідання і казки Василя Сухомлинського, зокрема ті, у яких йдеться «про стосунки між людьми, добрі й погані вчинки, ввічливість, вихованість, моральні якості людини» [108, с. 224]: «Конвалія», «Бабусині руки», «Образливе слово», «Мед в кишені», «Суниці для Наталі», «Чого ж ти вчора не шукав моїх окулярів?», «Соромно перед соловейком», «Горбатенька дівчинка», «Покинута кошения», «Красиві слова і красиве діло», «Іменинний обід» та інші. У процесі читання чи слухання цих творів діти замислюються не тільки над вчинками героїв, обговорюють їх із вихователем, а й намагаються співвіднести з власними, пригадати, чи були у подібних ситуаціях. Наприклад, толерантне ставлення до людей похилого віку формується у дітей після прочитання оповідання «Іменинний обід». У цьому творі модель поведінки дівчинки Ніни є інтолерантною. Важливо з вихованцями обговорити не лише цю ситуацію, а й те, як можна її виправити. Організовуючи розповідь чи

читання цього тексту, доцільно передбачити бесіду за прочитаним, рольову гру, творчу інсценізацію, а також запропонувати дітям розказати подібні історії з власного досвіду спілкування з бабусями чи дідусями [73].

В. Сухомлинському притаманне високоморальне ставлення до людини, дитини. Наприклад, в оповіданні «Горбатенька дівчинка» він показав, що всі учні готові поступитися місцем особливій дівчинці. Такий прояв толерантності, готовність поступитись власними інтересами заради інтересів іншої людини, вміння сприйняти її такою, яка вона є, – гідний зразок для наслідування. Дійсно, «кожне оповідання В. Сухомлинського – це поштовх до роздумів, це звертання до серця, це погляд у свою душу. Використання подібних оповідань та відповідно організоване їхнє вивчення створюють інформаційно-толерантний простір і дозволяють сформувати навички толерантної поведінки» [251, с. 324]. Зважаючи на те, що у групах ЗДО також є діти з інвалідністю, варто не лише говорити з ними про толерантність, а й організовувати спільну діяльність, залучати до ігор, в яких беруть участь усі, навчати допомагати тим, хто не може самостійно виконувати певні дії чи завдання, працювати в команді. Толерантність в інклюзивній освіті [260] є однією з найбільш виражених форм дискримінації серед учасників педагогічної взаємодії, в т.ч. в дошкільній (це підтверджують результати нашого опитування, представлені у підрозділі 3.1). Як засвідчують численні дослідження зарубіжних учених [254; 262; 264; 266; 270], навіть за створення найбільш сприятливого у психолого-педагогічному контексті освітнього інклюзивного середовища, діти з особливими потребами у закладі освіти все ж таки відчувають дискомфорт, тривожність, є більш вразливими у міжособистісній взаємодії.

Серед сучасних авторів для виховання толерантності у дошкільнят рекомендуємо вірші Григорія Фальковича («Про заздрощі», «Про любов»), Галини Малик («Страшна дівчинка», «Криве дзеркало», «Жадібний Андрій»), оповідання Оксани Кротюк («Друг», «Літачок», «Негарна звичка»), казки Лесі Мовчун («Арфа для павучка», «Гостина», «Вітрик», «Тиша»), Зірки Мензатюк

(«Тисяча парасольок», «Загублене серце»), Богдани Матіяш («Казки Різдва»), Надійки Гербіш («Одного разу на Різдво») та ін. [73].

Наприклад, читаючи або розповідаючи дітям казку Надійки Гербіш «Одного разу на Різдво», звертаємо увагу на родинні традиції сім'ї їжачків. Вони готують святковий стіл не тільки для себе, а для усіх, хто цього потребує. Їжачки з радістю дають притулок малим ховрашатам, які заблудилися в лісі, а також допомагають їхній матері й влаштовують спільне святкування Різдва. На прикладі ставлення їжачків до бідних ховрашат авторка показує, як важливо підтримати тих, хто цього потребує; не зневажати інших, бути готовим віддати найцінніше й з повагою ставитися до найменшої живої істоти. Діти старшого дошкільного віку, як зауважує Н. Карпинська [103, с. 634–641], можуть аналізувати хід подій, зображених у творі, давати елементарну оцінку авторській позиції, вчинкам головних героїв і визначати, хто чинить добре, а хто – погано. Також дослідниця наголошує на результативності повторного читання й прослуховування текстів, необхідності підтримувати й поглиблювати дитячі емоції, які в цьому віці є нестійкими [73].

З метою виховання у дошкільнят гуманності, толерантного ставлення до людей з обмеженими можливостями, доцільно опрацьовувати з ними твори на інклюзивну тематику. Наприклад, «Шапочка і кит» Катерини Бабкіної, в якому йдеться про хлопчика, який бореться з лейкозом і змушений відмовитися від багатьох звичних речей; чи «Гарбузовий рік», де описане життя дитини в інвалідному візку. Акцентуючи увагу на моментах самопізнання головних героїв, їхній поведінці, варто спонукати дітей поміркувати й розповісти про власний досвід спілкування з хворими ровесниками чи дорослими людьми, емоції та переживання. Так виховуємо у них співчуття, милосердя, взаємопідтримку, формуємо морально-етичні цінності [73].

У цьому руслі також рекомендують навчати дітей належного звертання до осіб з особливими освітніми потребами для уникнення упередженого ставлення до їхніх відмінностей (особливостей психофізичного розвитку), адже, як зауважує О. Будник, «деякі слова і вирази мимовільно провокують негативні

асоціації й зміцнюють стереотипи, які дискримінують та ізолюють» таких осіб від суспільства (приміром, «інвалід», «хворий», «жертва» – це асоціації безпорадності, що може травмувати особливих дітей) [33]. Тому педагогіка толерантності (О. Безкоровайна) [16] у дошкільному закладі повинна поєднуватися з педагогікою дитиноцентризму (за О. Квас) [109].

Обговорення прочитаного можна організовувати не тільки з дітьми, а й із участю їхніх батьків. Такий формат особливо цікавий у процесі ознайомлення з реалістичними текстами, де головними героями виступають діти – ровесники читачів/слухачів, а в центрі зображення – навколишній світ і сучасні реалії нашого життя. Оповідання Анатолія Григорука, Оксани Луцевської, казки Зірки Мензатюк, Сашка Дерманського, Тараса і Мар'яни Прохаськів найкраще підходять для таких неформальних зустрічей-читань. [73].

З методичної точки зору в процесі виховання толерантності у дошкільників ефективною буде робота не тільки з текстом (обговорення сюжету, вчинків героїв тощо), а й із дитячою книжкою. Маємо на увазі розгляд ілюстрацій, описування побаченого, доповнення малюнків власними ідеями. За серією сюжетних картинок, ілюстрацій до тексту діти вчать переповідати почуте й складати власні розповіді. Ці аспекти детально описує А. Богуш [30]. Книжки-картинки, віммельбухи зацікавлюють дошкільнят можливістю розглядати сюжетні ілюстрації, відшукувати предмети, впізнавати явища чи навіть прослідковувати зв'язки між ними.

Актуальними є перегляди мультфільмів, буктрейлерів, створених за мотивами твору. Візуальні компоненти закріплюють уявлення дітей про ті чи інші моделі поведінки й спонукають до наслідування. Не менш важливим є й спілкування з письменниками-авторами написаних книг, проведення зустрічей та творчих інтерактивних читань з їх участю [73].

Дієвими у вихованні толерантності й інших морально-етичних якостей дитини, такими, які забезпечують реалізацію діяльнісного підходу в освітньому середовищі ЗДО, є сюжетні рольові ігри, інсценізації та драматизації за мотивами художніх творів. Під час гри та інтерактивної взаємодії діти мають

можливість не тільки відтворити певні поведінкові моделі та ситуації, а й проявити власну толерантність. Завдяки ігровій ситуації змінюється ставлення вихованця до себе і формується толерантне ставлення до однолітків [133, с. 139].

В ігрових формах дитина має можливість моделювати систему соціальних взаємин і орієнтуватися у них, займати певну позицію. Так відбувається «поступове подолання особистісного егоцентризму, завдяки чому розвивається самосвідомість дитини, вона стає соціально компетентною, здобуває досвід взаємодії, вирішення проблемних ситуацій, шліфує комунікативні вміння» [228, с. 70]. У грі чи під час інсценізації дошкільнята поетапно засвоюють, відпрацьовують, переводять у практику знання про толерантну поведінку. У них розвиваються експресивні навички, зокрема уміння передавати настрій, внутрішній стан, переживання за допомогою міміки, жестів. Імітуючи характер персонажа, діти засвоюють морально-етичні норми поведінки й риси характеру (чуйність, доброта, толерантність, чесність, сміливість, відкритість тощо) [73]. Про значення ігор у формуванні толерантності у дітей вказують педагоги ЗДО, які систематично використовують їх у роботі з творами художньої літератури (рис. 3.8). Так, 129 осіб (64,5 % від загальної кількості респондентів), за даними нашого дослідження, вважають доцільним практикувати сюжетно-рольові ігри за мотивами прочитаних творів, рухливі ігри і забави на теми міжособистісної взаємодії; 125 осіб (62,5 %) – дидактичні ігри про толерантність; 90 вихователів (45 %) – рухливі ігри і забави на теми міжособистісної взаємодії.

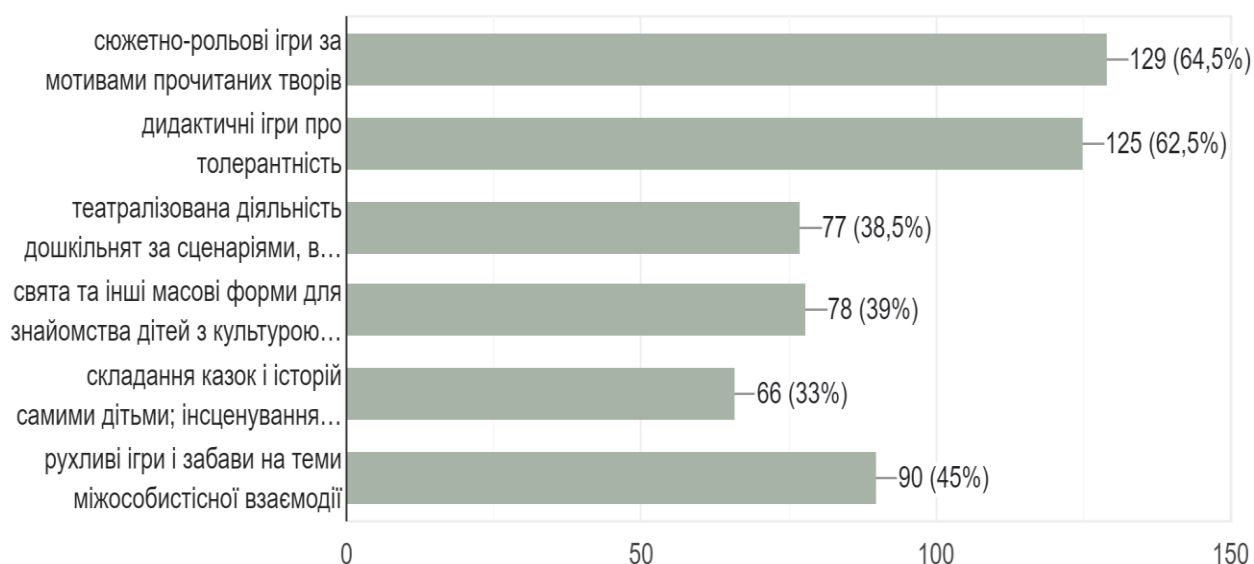

Рис. 3.8. Методи і форми виховання толерантності дітей дошкільного віку засобами дитячої літератури (за даними педагогів ЗДО)

Важливим етапом виховання толерантності в дошкільників є практикування толерантної поведінки в повсякденній діяльності й взаємодії з однолітками, родичами, вихователями. Наприклад, після прочитання оповідання Катерини Бабкіної «Мсьє Жак та квітнева риба», з дошкільнятами можна виготовити рибок із побажаннями для тих дітей, яких ми хочемо підтримати, чи перед якими хочемо вибачитися за інтолерантну поведінку. Потім ті рибки скласти у конверт, щоб на наступному занятті прочитати їх адресатам. Так формується не тільки когнітивна складова толерантності дітей, й викристалізуються поведінково-діяльнісні навички [73].

Використовуючи дитячу літературу як засіб виховання толерантності, педагогам слід дотримуватися певних засад організації роботи з книгою у ЗДО: підбирати художні тексти, виходячи з їх розвивального й пізнавального потенціалу та відповідно до особливостей дітей групи; забезпечити час і умови для щоденного читання, невимушеного обговорення художніх текстів; виховувати в дітей звичку до уважного слухання книги; звертатися до художніх текстів в інших формах спільної діяльності дорослого й дітей, використовуючи тексти як смислове тло й стимул для продуктивної пізнавально-дослідницької діяльності, гри, проводячи аналогії між подіями, які відбуваються з

персонажами, їх переживаннями, роздумами і власною діяльністю дітей [149, с. 46].

За даними анкетування педагогів ЗДО (рис. 3.8), дієвими у вихованні толерантності у дітей є також такі форми і методи роботи, як: театралізована діяльність дошкільнят за сценаріями, в основі яких – казки народів світу, свята та інші масові форми для знайомства дітей з культурою і традиціями свого народу і народів світу (38,5 % від загальної кількості опитаних), складання казок та історій самими дітьми; інсценування казок (33 %), свята й інші масові форми для знайомства дітей з культурою і традиціями свого народу і народів світу, рухливі ігри і забави на теми міжособистісної взаємодії (39 %).

На підставі аналізу теоретичних студій, практичного спостереження, опитування окреслимо основні умови, що сприяють ефективному використанню дитячої літератури як засобу формування когнітивного, мотиваційного й поведінково-діяльнісного аспекту виховання толерантності у дошкільнят:

1) активна і систематична робота з дитячою літературою з теми толерантності під час літературних занять та в процесі організації повсякденної діяльності вихованців;

2) правильна організація читання/розповідання як спільної партнерської діяльності дорослого з дітьми з урахуванням їх вікових особливостей;

3) добір дієвих методів (бесіди, інсценізації, сюжетно-рольові ігри, перегляд екранізацій, творча робота з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних персонажів тощо);

4) поєднання різних за функціональними параметрами груп методів й форм роботи на основі прочитаного/прослуханого: формування свідомості або переконування (бесіда, діалог, метод прикладу), формування суспільної поведінки (вправління, привчання, доручення, сюжетно-рольові ігри, драматизації), стимулювання діяльності та поведінки (змагання, заохочення, інсценізації, творча робота з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних персонажів тощо), контролю й аналізу рівня вихованості

(педагогічне спостереження, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки дітей тощо) [73].

Виходячи з того, що виховання толерантності передбачає тісну співпрацю з батьками у цьому плані, ми адресували у процесі опитування питання до педагогів-практиків про їхні побажання молодим батькам. Серед таких побажань такі: *«Більше часу приділяти своїм дітям для спілкування з ними, пояснення відмінностей між людьми, правил моральної поведінки», «Побільше проводити часу з дітьми, читаючи їм книжки виховного характеру, обов'язково пояснюючи мораль певного оповідання чи казки», «Читайте частіше з обов'язковим обговоренням та частковим переказуванням. І, найголовніше, дотримуйтеся всього, чому навчаєте, в особистій поведінці», «Більше живого спілкування з дітьми», «Любіть своїх дітей, будьте толерантними з довколишніми, і вони братимуть з вас приклад», «Читати дітям літературу, яка вчить бути толерантними і відповідає їх віковим особливостям», «Майя та її мами» Лариса Денисенко 2017 (3+)», «Побільше терпіння до дітей, побільше дітям читати, побільше з дітьми наживо спілкуватись і все буде добре! Ну, і звичайно, власний гідний приклад!», «Багато читати дітям різних книжок на різні теми і обговорювати вдома разом у сімейному колі», «Виявляти повагу до дитини, ставитися до неї як до особистості», «Не показувати дітям приклад такої поведінки. Якщо батьки дозволяють собі при дітях обговорювати інших (дітей, батьків, вихователів), у малечі формується зверхнє ставлення до інших» та ін.*

З огляду на обмежений обсяг дисертації отриманий емпіричний матеріал подано в Додатку Г. Однак з приведених відповідей доходимо висновку про: 1) необхідність сімейного читання книг про моделі толерантної поведінки та морально-етичні цінності, 2) виявлення поваги до кожної особистості, 3) потребу систематичного живого спілкування з дитиною у колі родини про відмінності між людьми та прийняття їх.

Виховання толерантності у дошкільників – постійний цілеспрямований процес, який залежить від багатьох чинників. Адже «толерантність – це завжди відносини між толерантними і толерантними особами або групами. Ці стосунки

можна охарактеризувати по-різному, але, як правило, означають нерівність, за якої інший, якого терплять, поставлений у залежне та нижче становище» [254].

Результати опитування педагогів сучасних ЗДО дали змогу вивчити стан окресленої проблеми у практиці на предмет використання ними творів дитячої літератури, різних форм і методів роботи з художньою книгою для виховання толерантності дошкільників і створення належного толерантного комунікативного середовища (за О. Сухомлинською).

З'ясовано, що ідеї виховання толерантності у дошкільників засобами дитячої літератури пов'язані насамперед з певними аспектами роботи з дитячою книжкою і взаємодії вихователя з вихованцями; під час читання, розповідання, обговорення художніх текстів на морально-етичні теми, з моделями толерантної / інтолерантної поведінки персонажів, дошкільнята засвоюють поняття толерантності, міркують про правила поведінки, формують власні ціннісні орієнтири.

Виокремлено пріоритетні напрями роботи педагога з дошкільниками з метою виховання толерантності засобами дитячої художньої книги:

а) цілісне сприйняття світу, формування у дошкільнят когнітивних уявлень про толерантність та виховання толерантної поведінки;

б) зацікавлення дитини книгою і читанням (робота з текстом та ілюстраціями) з подальшим осмисленням прочитаного і власними висновками щодо зображених поведінкових ситуацій;

б) організація інтерактивної взаємодії, творчої діяльності та практикування сюжетно-рольових ігор, інсценізацій задля забезпечення формування поведінково-діяльнісного аспекту виховання толерантності у дошкільнят [68].

Досліджено, що в освітньому процесі сучасного ЗДО практикують читання та розповідання казок, оповідань, декламацію поезій, етичні бесіди, сюжетно-рольові ігри, інсценізації, драматизації, літературні вікторини, тематичні дні, бесіди про улюблених героїв; перегляди мультфільмів, буктрейлерів тощо.

Обґрунтовано, що ефективним засобом виховання толерантності у дошкільників вважаємо роботу з дитячою книжкою, зокрема обговорення змісту

тексту, моделей поведінки героїв та ілюстрацій, творчу та іншу діяльність з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних героїв. Запорукою досягнення мети є правильний підбір книг для читання-розказування з урахуванням вікових особливостей сприймання змісту художнього твору дошкільниками. Визначеним критеріям відповідають оповідання на морально-етичну тему В. Сухомлинського, вірші, казки та оповідання сучасних українських письменників, зокрема К. Бабкіної, Н. Гербіш, Г. Малик, Б. Матіяш, З.Мензатюк, Г. Фальковича та ін. [73].

Перспективним вважаємо емпіричне дослідження впливу прочитаних чи прослуханих книг на прояви толерантної поведінки дошкільників у повсякденному житті; аналіз апробації розробленої методики виховання толерантності юних читачів засобами дитячої літератури.

Основний зміст третього розділу дисертації відображено у наукових публікаціях автора [70; 72; 73].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу історико-педагогічної, філософської, психологічної літератури та інтернет-ресурсів вітчизняних та зарубіжних учених нами *уточнено* сутність основних понять дослідження: «толерантність/інтолерантність», «рівні толерантності», «толерантні відносини», «виховання толерантності у дітей дошкільного віку», «комунікативне толерантне середовище ЗДО» тощо. Так, *толерантність* трактуємо як здатність до партнерства та співпраці, готовність сприймати навколишніх, не зважаючи на відмінності; терпимість до інших думок, вірувань і поведінки, визнання/прийняття різноманіття й рівності інших.

Вивчення стану означеної проблеми в історико-педагогічному контексті дає підстави стверджувати про її недостатнє науково-методичне розроблення з урахуванням сучасних освітніх викликів: євроінтегрування, використання прогресивного зарубіжного досвіду та національних традицій виховання толерантності, особливості реформування системи дошкільної освіти в Україні та роботи ЗДО в умовах воєнного стану, використання інноваційних тенденцій у психолого-педагогічній науці, як: психологія толерантності, педагогіка толерантності, педагогіка людино- (дитиноцентризму), педагогіка гуманізму, особистісно орієнтоване виховання, педагогічна етика та естетика у вихованні тощо.

З'ясовано, що проблема виховання толерантності висвітлена у дослідженнях українських учених, зокрема: виховання толерантності у молодших школярів (О. Брянцева, Е. Койкова), підлітків (О. Безкоровайна, О. Волошина, О. Грива); старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції (О. Матієнко); студентів вищих педагогічних закладів освіти у процесі оволодіння іноземною мовою (Т. Білоус); майбутніх учителів у процесі професійної підготовки (Ю. Тодорцева) та ін. Деякі аспекти виховання моральної особистості дошкільника, його духовності, гуманності відображено у публікаціях таких авторів, як: Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Гончаренко, Л. Врочинська, О. Кононко, К. Крутій, Т. Поніманська, Н. Цуканова та ін.

2. *Виокремлено* етапи розвитку теорії і практики виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

- I етап – 1959–1989 рр. – прийняття основних положень про захист прав дитини, виховання її на засадах гуманності, взаєморозуміння, терпимості, миру і загального братерства (на рівні проголошення Генеральною Асамблеєю ООН «Декларації прав дитини» (20 листопада 1959 року); наявність соціально-політичного радянського імперативу і недостатня кількість творів соціокультурного спрямування; виховання дітей дошкільного віку в українських ЗДО в дусі колективізму, надмірної слухняності та терпимості;

- II етап – 1989–1995 рр. – визнання правового статусу дитини, необхідності її виховання за принципами свободи, рівності, солідарності, гідності, терпимості і миру (прийняття «Конвенції про права дитини», 20 листопада 1989 р.); удосконалення форм і методів у системі дошкільної освіти України;

- III етап – 1995–2000 рр. – система освіти визнана дієвим інструментом виховання толерантності дитини відповідно (прийняття «Декларації принципів толерантності», резолюція Генеральної асамблеї ЮНЕСКО № 5.61 від 16.11.1995 р.), відбувається відродження традицій національного дошкільця, активний творчий пошук педагогів щодо створення дидактичних посібників для ЗДО, в українській дитячій літературі домінують теми особистісної взаємодії, розуміння морально-психологічного стану людини та її соціального оточення;

- IV етап – 2000–2022 рр. – реформування системи дошкільної освіти України у руслі педагогіки толерантності та гуманізації (впровадження Державного стандарту дошкільної освіти (2021 р.) на засадах компетентнісного підходу відповідно до міжнародних стандартів якості; у дитячій літературі цього етапу вирізняються віршовані та прозові твори на різні теми толерантності (гендерної, інклюзивної, міжкультурної, расової, релігійної та ін.).

3. *Проаналізовано* педагогічний потенціал української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Встановлено, що на виховання особистості дошкільників значний виховний вплив має українська дитяча література, яка насичена цінними для розвитку дитини психологічними моделями поведінки, аксіологічним спрямуванням, життєвим досвідом і традиціями українців: образ, який виникає у свідомості дитини за змістом прослуханого прозового чи віршованого тексту сприяє розвитку абстрактного мислення, розвиває у дитини етико-естетичні почуття; дитячі літературні тексти є незамінним джерелом виховання любові до оточуючих, Батьківщини; ефективний педагогічний засіб розвитку мовлення, мислення, що охоплює різні сфери духовного життя дитини.

Виявлено, досягнення мети щодо виховання толерантності слугує також правильний вибір книг для читання-розказування з урахуванням вікових особливостей дошкільного періоду, сприймання змісту художнього твору тощо; відповідно визначеним критеріям відповідають оповідання на морально-етичну тему В. Сухомлинського, вірші, казки та оповідання сучасних українських письменників: К. Бабкіної, Н. Гербіш, Г. Малик, Б. Матіяш, З. Мензатюк, Г. Фальковича та ін.

4. *Охарактеризовано* зміст і специфіку поетичних та прозових творів української дитячої літератури у межах досліджуваного періоду на предмет її використання у ЗДО для виховання толерантності дошкільників.

Аналіз змісту творів української дитячої літератури (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) засвідчив достатній рівень загального толерантного спрямування прозових і віршованих текстів, однак виявлено недостатню кількість науково-методичного забезпечення для належного педагогічного супроводу вихователів ЗДО у вихованні різних видів толерантності в дітей дошкільного віку (гендерної, релігійної, расової, міжкультурної, інклюзивної тощо). *Доведено* необхідність інтегрування різних підходів до виховання толерантності у форматах особистісно орієнтованого, компетентнісного, гуманістичного, що відповідає сучасним вимогам до організації освітнього процесу у ЗДО, підвищення ефективності формування діалогічної компетентності на основі використання текстів із толерантною спрямованістю.

Отож, основним засобом виховання толерантності сучасних дошкільників визнано прозові і віршовані тексти української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Вивчення педагогічного феномену толерантності *уможливило розкриття* специфіки поетичних і прозових творів щодо виховання толерантності у дітей дошкільного віку, а саме: запозичення сюжетів, образів; сталість світобудови та правил гри; казково-міфологічна модель часопростору; інтертекстуальність; інноваційність і креативність у використанні методів і прийомів; урахування особливостей цільової аудиторії дошкільного дитинства; актуалізація національних та інтернаціональних ідей (українських традицій і прогресивного зарубіжного досвіду); особливості образу головного персонажа тощо. *Наголошено*, що основною особливістю дитячої літератури досліджуваного періоду є її специфічний вплив на особистість дошкільника, його емоційно-почуттєву сферу, емпатійність, адже картини прочитаного (прослуханого) твору зворушують, викликають певні позитивні / негативні емоції, «запрограмовані» письменником чи поетом.

5. *Вивчено* стан досліджуваної проблеми у сучасній практиці закладів дошкільної освіти: результати проведеного опитування педагогів ЗДО різних регіонів України дали змогу виявити їхнє розуміння змісту толерантності/інтолерантності в сучасних умовах; виявити форми, методи прийоми та твори дитячої літератури, які є предметом використання ними у роботі з дошкільниками,

Досліджено, що найбільш поширеними типами інтолерантності у ЗДО, за даними вихователів є мовна, інклюзивна, а також релігійна і гендерна; а з-поміж причин прояву такої поведінки у ЗДО майже половина респондентів (42,5 %) вказали надмірну зверхність дітей і їхніх батьків, що пояснюється вищим соціальним чи матеріальним статусом; 35 % – непорозуміння між батьками і вихователями щодо методів і прийомів виховання дитини у ЗДО. Виявлено, що різні форми і методи роботи з дитячою книгою третина опитаних педагогів (33,3 %) проводять 1 раз на тиждень, 13,5 % – один раз на місяць, 27 % – 2 рази

на тиждень і 23,5 % – щодня; при цьому 65,5 % із них зізнались, що іноді відчують труднощі у розв'язанні деяких конфліктних ситуацій інтолерантності у ЗДО, однак намагаються долати їх.

Підтверджено, що для виховання толерантності у дітей 54 % опитаних педагогів ЗДО використовують вірші Наталії Забіли та Марії Пригари; 58,5 % – повчальні притчі і байки. Однак усі респонденти ствердно відповіли щодо значного виховного потенціалу художньої літератури для дітей кінця ХХ – початку ХХІ ст.

На основі проведеного опитування вихователів та аналізу художніх творів для дітей окресленого періоду *рекомендовано* ті, які містять найбільш виразний зміст для виховання толерантності: вірші Григорія Фальковича («Про заздрощі», «Про любов»), Галини Малик («Страшна дівчинка», «Криве дзеркало», «Жадібний Андрій»), оповідання Оксани Кротюк («Друг», «Літачок», «Негарна звичка»), казки Лесі Мовчун («Арфа для павучка», «Гостина», «Вітрик», «Тиша»), Зірки Мензатюк («Тисяча парасольок», «Загублене серце»), Богдани Матіяш («Казки Різдва»), Надійки Гербіш («Одного разу на Різдво») та ін.

Запропоновано педагогічний інструментарій для підвищення ефективності виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури, зокрема, окреслено основні умови використання дитячої книги як засобу формування когнітивного, мотиваційного й поведінково-діяльнісного аспекту виховання толерантності дітей:

1) активна і систематична робота з дитячою літературою на теми толерантності (інтолерантності) під час літературних занять і повсякденної діяльності;

2) належна організація читання/розповідання як спільної партнерської взаємодії дорослого з дітьми з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей;

3) добір дієвого педагогічного інструментарію (бесіди, інсценізації, сюжетно-рольові ігри, перегляд екранізацій, творча робота з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних персонажів тощо);

4) поєднання різних за функціональними параметрами груп методів й форм роботи на основі прочитаного/прослуханого: формування свідомості або переконування (бесіда, діалог, метод прикладу), формування суспільної поведінки (вправляння, привчання, доручення, сюжетно-рольові ігри, драматизації), стимулювання діяльності та поведінки (змагання, заохочення, інсценізації, творча робота з метою наслідування моделей толерантної поведінки літературних персонажів тощо), контролю й аналізу рівня вихованості (педагогічне спостереження, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки дітей тощо).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів роботи з виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст., що зумовлює потребу в подальших наукових розвідках. Наступними кроками до вирішення проблеми може бути підготовка майбутніх педагогів до виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами прозових і віршованих текстів досліджуваного періоду з урахуванням сучасних реалій воєнного стану, євроінтеграційних процесів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова О. Межі й антиподи толерантності як суперечливої суспільної цінності. *Грані*. 2011. № 1 (75). С. 54-58.
2. Аніщук А., Мойсеєнко Ю. Дитяча література як засіб формування світосприйняття у дітей 5-6 років. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Т. 1, № 28. С. 102–107.
3. Антипова Е. Полікультура і толерантність у системі освіти. *Психолог*. 2003. № 18–19. С. 2–6.
4. Аносов І. П. Педагогічна антропологія. Київ : Твім Інтер, 2005. 342 с.
5. Амонашвілі Ш. 7 мудрих порад учителям і батькам у вихованні. *Сайт Освіторії*. URL: <https://osvitoria.media/experience/shalva-amonashvili-8-mudryh-porad-uchytelyam-i-batkam-u-vyhovanni/>
6. Асмолов А. Історична культура і педагогіка толерантності. *Меморіал*. 2001. № 24. С. 61-63.
7. Бабій М. Ю. Міжконфесійні відносини в Україні: проблеми нормалізації й оптимізації. *Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні : зб. наук. матеріалів / заг. ред.: В. П. Андрущенко та ін. Київ, 2005. С. 13-19.*
8. Бабій М. Ю. Міжконфесійні відносини: теоретичний і практичний аспекти виміру. *Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні : наук. щорічник. Київ, 2005. № 9. С. 5–19.*
9. Бабій М. Ю. Проблеми і перспективи міжконфесійного діалогу. *Українське релігієзнавство*. 1999. № 12. С. 63–72.
10. Бабій М. Ю. Свобода віросповідного вияву в Україні. *Релігійна свобода*. 2006. № 12. С. 46 – 48.
11. Бабій М. Ю. Толерантність: теоретичні та практичні засади. *Українське*

релігієзнавство. 1996. № 4. С. 13 – 23.

12. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти): нова редакція. 2021. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
13. Балагура Т. Самостійний крок до дитини. *Книжковий клуб*. 2003. № 1. С. 48–49.
14. Баранова Н. М. Етика : навч. посіб. Ніжин : Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2015. 323 с.
15. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття. *Педагогіка толерантності*. 2003. № 3. С. 4-11.
16. Безкоровайна О. Проблема виховання толерантної особистості в умовах полікультурності сучасного освітнього простору. *Нова педагогічна думка*. 2017. № 1. С. 85-89.
17. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
18. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
19. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
20. Бех І. Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості. *Початкова школа*. 2001. № 12. С. 32-35.
21. Бех І. Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини. *Педагогіка толерантності*. 2001. № 2. С. 16 – 23.
22. Бернадська Л. В. Виховання толерантності в учнів 5-7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2009. 21 с.
23. Білавич Г. В. Анормативні інтерфедеми в навчальній літературі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Обрії*. 2017. № 1. С. 4-6.
24. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних

- навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Рівне, 2004. 227 с.
25. Богданець-Білокаленко Н. Національно-культурний компонент змісту навчання літературного читання в школах національних меншин. *Гірська школа Українських Карпат*. 2018. № 19. С. 114-117.
26. Богданець-Білокаленко Н. І. Розвиток літератури для дітей в Україні (сер. XIX - поч. XXI ст.). *Література. Діти. Час* : вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. 2021. Т. 7. С. 32-43.
27. Богданець-Білокаленко Н. І. У барвистому віночку. Збірка українських фольклорних і авторських творів для роботи з дітьми у дошкільних навчальних закладах : хрестоматія. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 288 с.
28. Богданець-Білокаленко Н. І. Ціннісні орієнтири як важлива складова формування особистості дитини засобами художньої літератури. *Наука і освіта*, 2014. № 10. С. 25-29.
29. Богущ А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2002. 216 с.
30. Богущ А., Гавриш Н. Вчимося розповідати: складання розповідей за серією сюжетних картин на основі літературних текстів. Навчально-методичний комплект для дітей старшого дошкільного віку : метод. посіб. Київ : Видавництво МЦФЕР, 2013. 31 с. : іл. + 28 арк. картин.
31. Богущ А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей в дошкільному навчальному закладі : підручн. Київ : Слово, 2006. 304 с.
32. Бондаренко Н. Особливості формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини. *Дошкільна освіта*. 2010. № 1. С. 75-82.
33. Будник О. Б. Педагогічний супровід інклюзивної освіти : навч. посіб. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2019. 232 с.
34. Буженко Т. Плюс вимоги специфічні. *Дніпро*. 1963. № 12. С. 122–124.

- 35.Бурдина С. В. Толерантность в преподавании как один из составляющих факторов гуманизации образования. *Збірник наукових праць СНУ*. Луганськ : Видавн. центр СНУ, 2001. С. 8.
- 36.Васянович Г. П. Педагогічна естетика : навч. посіб. Львів : Норма, 2021. 464 с.
- 37.Васянович Г. П. Педагогічна етика. Вибрані твори : в 5 т. Львів : Сполом, 2010. Т. 3. 420 с.
- 38.Веретенко Т., Долгополова Я. Толерантність у професійній підготовці майбутніх учителів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2002. № 4. С. 65-72.
- 39.Використання методу контент-аналізу для дослідження категоріально-поняттєвого апарату у системі педагогічного знання. *Методологія наукової діяльності* : навч. посіб. / Д. В. Чернілевський та ін ; за ред. Д. В. Чернілевського. Вид. 3-тє, переробл. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2012. С. 242-262.
- 40.Вихрущ А. В. Етнопедагогіка: минуле для майбутнього. *Етнодизайн: Європейський вектор розвитку і національний контекст* : зб. наук. праць. / гол. ред. М. І. Степаненко ; упоряд. і відп. ред.: Є. А. Антонович, В. П. Титаренко та ін. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. Кн. 1. С. 274-278.
41. Вздунська В. “Найбільший вплив – не особистий, а на ціле покоління – можуть мати тільки найбільш тиражовані книжки”. *Літературна премія “Великий Іжак”*. URL: <https://web.archive.org/web/20130811123438/http://jizhak.org.ua/index.php/novyny/valentyna-vzdulska.html#more-537>.
- 42.Винник В. М. Дитяча література: до проблеми бінарності текстів. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2011. Вип. 60. С. 197–199.
- 43.Владиченко Л. Д. Філософські та релігійні аспекти проблеми діалогу: компаративний аналіз творчості Мартіна Бубера та Михайла Бахтіна :

- автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Київ, 2007. 18 с.
- 44.Вовк О. Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Лінгвістика і літературознавство* : міжвуз. зб. наук. ст. 2009. № 20. С. 242–249. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16570/27-Vovk.pdf?sequence=1>
- 45.Вовк У. С. Поняття дитячої літератури та її художня специфіка. *Вісник Національного університету "Львівська Політехніка". Проблеми української термінології*. Львів : НУ "Львівська Політехніка", 2002. № 453. С. 352–356.
- 46.Вовк Д. О., Бойчук Д. С. Верховенство права і толерантність : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 172 с.
- 47.Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності в підлітків у позакласній роботі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. Київ ; Вінниця, 2006. Вип. 9. С. 116-122.
- 48.Волошина О. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2007. 225 с.
- 49.Волинець К. І., Волинець Ю. О., Стаднік Н. В. Теоретичні засади наступності дошкільної і початкової освіти як проблема сучасної освіти. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5709
- 50.Врочинська Л. І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2009. С. 93-97.
- 51.Врочинська Л. І. Педагогічні умови виховання гуманної поведінки у старших дошкільників. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне : РДГУ, 2000. Вип. 9. С. 93–97.
- 52.Гавриш Н., Курило Н. Проблема наступності між дошкільною та

- початковою ланками з погляду учасників освітнього процесу. *Рідна школа*. 2015. № 5-6. С. 26-31.
53. Гнідець У. С. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва в світлі наукової критики. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/46>.
54. Гнідець У. Література для юнацтва: простота і складність наративного дискурсу (на прикладі роману "Маргаритко, моя квітко" Крістине Нестлінгер). *Слово і Час*. 2012. № 10. С. 36–41.
55. Гнідець У. Передмова до збірника «Література. Діти. Час». *Література. Діти. Час* : вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. Вип. 1. С. 7–9.
56. Гнідець У. Поняття дитячої літератури та її художня специфіка. *Вісник національного університету "Львівська політехніка"*. 2002. № 453. С. 352–356.
57. Гнідець У. Про центр дослідження літератури для дітей та юнацтва. *Програма міжнародного симпозіуму «Література. Діти. Час» 1-5 червня 2011 р. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка*. Львів ; Тернопіль ; Івано-Франківськ : Видавн. ц-р ЛНУ, 2011. С. 42–44.
58. Гнідець У. Спроба канонізації сучасної літератури для дітей. *Блог "Казкарка"*. URL: <http://kazkarka.com/studiji/sprobakanonizatsiji-suchasnojiliteratury-dlya-ditej.html>.
59. Гончаренко А. М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2003. С. 33–36.
60. Гончаренко А. М. Педагогічні умови та шляхи формування гуманних взаємин старших дошкільників. *Теоретично-методичні проблеми навчання і виховання* : зб. наук. праць / редкол.: Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, Е. С. Вільчковський та ін. Київ : Фенікс, 2000. С. 24–22.
61. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 297 с.

- 62.Грива О. А. Виховання толерантності в дітей та молоді. *Психолог*. 2005. № 21-22. С. 3–11.
- 63.Грива О. А. Толерантність у процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2008. 32 с.
- 64.Гридин С. Федько, прибулець з Інтернету. Львів : Видавництво Старого Лева, 2011. 152 с.
- 65.Декларація прав дитини. Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року. URL: <https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=331>
- 66.Декларація принципів толерантності. *Педагогіка толерантності*. 1999. № 3–4. С. 175–180.
- 67.Декларація про права народів на мир. Нью-Йорк : Департамент загальної інформації ООН, 1995. 2 с.
- 68.Деленко В. Б. Виховання толерантних відносин між дітьми старшого дошкільного віку під час ігрової діяльності. *Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Дрогобич, 26–27 жовтня 2017 р. / за заг. ред. М. Чепіль. Дрогобич : Ред.-видавн. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2017. С. 84–87.
- 69.Деленко В. Б. Виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 2. С. 63–67.
- 70.Деленко В. Виховуємо толерантного дошкільника: ідеї для батьків та вихователів. Львів : Простір-М. 2022. 48 с.
- 71.Деленко В. Б. Дефініція «толерантності» як наукова проблема. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Педагогіка*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. Вип. 31. С. 28–36.
- 72.Деленко В. Б. Ігри як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку. *Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки* : зб.

- наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 червня 2017 р. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 51–54.
73. Деленко В. Б. Перспективи впровадження ідей виховання толерантності в дошкільників засобами сучасної дитячої літератури в освітній процес ЗДО. *Освітні обрії*, 2022. № 2 (55). С. 4-11.
74. Деленко В. Б. Милосердя як складова толерантного виховання підростаючого покоління. *Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Наукова молодь - 2017»*. Київ, 2017. С. 36–40.
75. Деленко В. Б. Нестандартні прийоми малювання як засіб активізації творчого самовираження старших дошкільників. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 1. С. 14–16.
76. Деленко В. Б. Педагогічний потенціал педагогічної діяльності. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. Вип. 6. С. 71–74.
77. Деленко В. Б. Педагогічні умови виховання толерантних взаємостосунків дітей у дошкільному навчальному закладі. *Педагогічні науки : зб. наук. праць*. Херсон, 2017. Вип. 76. С. 13–18.
78. Деленко В. Б. Толерантність як категорія педагогічної етики. *Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики* : м-ли. всеукр. наук.-практ. конф. 26–27 серпня 2016 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. С. 17–19.
79. Деленко В. Б. Українська дитяча література як джерело виховання толерантності в дітей дошкільного віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 61. С. 77–80.
80. Деленко В. Б. Філософія толерантності у казках В. Сухомлинського. *Філософія для дітей. В.О.Сухомлинський у діалозі з сучасністю*:

- Педагогічні читання* : зб. наук.-метод. праць / за заг. ред.: О. В. Сухомлинської, О. Я. Савченко. Житомир : ФОП Левковець Н. М., 2017. С. 49–56.
81. Деленко В. Б. Характеристика та умови формування толерантності у педагогічному середовищі. *Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності* : м-ли теорет.-практ. семінару. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 68–71.
82. Дитинство в Україні : права, гарантії, захист : збірник документів : в 2 ч. Київ : Світлиця, 1998. Ч. 1. 248 с.
83. Дитяча література. Твори українських письменників II половини XX – початку XXI століть : навч. посіб. / упор. Н. Богданець-Білоskalенко. Київ : Слово, 2011. 480 с.
84. Довгополова О. А. Принцип толерантности в контексте духовной культуры переходных эпох : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03. Одесса, 1997. 167 с.
85. Довгополова О. А. Метафорична схема обжитого простору: місце Іншого, чужого, відторгненого : автореф дис. ... докт. філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2008. 26 с.
86. Долбенко Т. Проблеми вікових і психологічних особливостей підлітків-читачів у XX столітті у системі активізації їхньої пізнавальної діяльності. *Вісник Книжкової палати*. 2006. № 6. С. 21–24.
87. Дробот А. Комунікативне середовище родини і дошкільного закладу як чинник формування навичок спілкування у глухих дошкільників. *Педагогічні науки*. 2016. Вип. 69, т. 3. С. 92-96. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/551601.pdf>
88. Дубяга С. М. Дитяча література як органічна частина всієї художньої літератури. URL: http://socgum.mdpu.org.ua/index.php?option=com_mtree&task=viewlink&link_id=2923&Itemid=0.
89. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологический словарь-справочник.

- Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2004. 576 с.
90. Енциклопедія освіти / АПН України ; гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
91. Єленський В. Є. Нація і релігія: Україна. *Людина і світ*. 2003. № 6. С. 39-48.
92. Єленський В. Є. “Повстання релігій”, міжрелігійні відносини і толерантність у глобалізованому світі. *Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні* : наук. щорічник. Київ, 2005. Вип. 9. 168 с.
93. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ : НПУ ім. П. М. Драгоманова, 2002. 419 с.
94. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. Київ : МАУП, 2010. 312 с.
95. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002. 520 с. URL : <http://litopys.org.ua/isaevych/is30.htm>
96. Ісакова М. Л. Поетика керроллівського нонсенсу в історико-літературній перспективі : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.04. Київ, 2008. 22 с.
97. Іщенко Ю. А. Толерантність як вартоц ненасильственої комунікації. *Collegium*. 1993. № 2. С. 14-15.
98. Іщенко Ю. А. Толерантність як філософсько-світоглядна проблема. *Філософська і соціологічна думка*. 1990. № 4. С. 44 – 56.
99. Камишанова Н. Як зацікавити учня книгою. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2004. № 2. С. 64.
100. Карпенко О. Ідеї цінності дитинства у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Педагогіка Василя Сухомлинського: від традицій до інновацій* : зб. наук. праць / за ред. М. Чепіль. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2018. С. 125–132.
101. Карпенко О. Педагогічні умови виховання культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку. *Проблеми дитинства в контексті*

- сучасної педагогіки* : зб. наук. праць / за ред.: М. Чепіль, М. Ярушак. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2018. С. 131–136.
102. Карпенко О., Загоруйко Л. Духовний світ дитини. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2016. 348 с.
103. Карпинська Н. С. Сприймання дітьми літературних творів. Виразне читання вихователя. Гра-драматизація як засіб розвитку творчих здібностей дітей. *Дошкільна лінгводидактика* : хрестоматія / упоряд. А. М. Богущ. Київ, 1999. Ч. 2. С. 634-641.
104. Каталог видань України на II-ге півріччя 2022 року. Київ : Державне підприємство по розповсюдженню періодичних видань «Преса», 2022. 218 с.
105. Качак Т. Зарубіжна дитяча література: основні аспекти вивчення. *Література. Діти. Час* : вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. Вип. 1. С. 125–131.
106. Качак Т. Б. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти : зб. наук.-метод. статей. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2013. 132 с.
107. Качак Т. Б. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. Київ : Академвидав, 2018. 320 с.
108. Качак Т. Б. Українська література для дітей та юнацтва : підручн. Київ : Академія, 2016. 352 с.
109. Квас О. Дитиноцентризм – педагогіка дитини як *humanum*. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 1. С. 7-11.
110. Кизилова В. В. Дитяча література: стан, проблеми, перспективи. *Актуальні проблеми слов'янської філології* : міжвуз. зб. наук. ст. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2009. Вип. 20 : Лінгвістика і літературознавство. С. 236–240.
111. Кизилова В. В. Жанрова-стильова еволюція прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття : автореф. дис. ... докт. філол. наук

- : 10.01.02. Київ, 2014. 47 с.
112. Кіліченко Л., Лещенко П. Українська дитяча література : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1979. С. 17.
113. Кіт Н. Український журнал для дошкільника: психологічні підстави та основні принципи розробки концепції видання. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1064>. – Назва з екрану.
114. Козлюк О. А. Формування гуманістичної спрямованості спілкування дітей старшого дошкільного віку. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне : РДГУ, 2003. Вип. 27. С. 34–37.
115. Козлюк О. А. Педагогічні умови формування гуманістичної спрямованості спілкування старших дошкільників: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Одеса : ПУДПУ імені К. Д. Ушинського, 2008. С. 130–133.
116. Колодний А. М. Конфесійна карта України в її нинішніх проблемах. *Релігійна панорама*. 2006. № 12. С. 39-42.
117. Колодний А. М. Міжконфесійні та міжцерковні протистояння в незалежній Україні. *Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні* : наук. щорічник. Київ, 2005. Вип. 9. С. 81-99.
118. Колодний А. М. Толерантність: теорія і практика. Роздуми філософів і релігієзнавців: міжнародні правові документи (витяги). Київ, 2004. 125 с .
119. Колодний А. М. Українське релігієзнавство: здобутки, проблеми та функціональність. *Релігійна панорама*. 2007. № 4. С. 55–66.
120. Колодний А. М., Филипович Л. О. Поліконфесійність України – умова необхідності релігійної толерантності. *Толерантність: сфера міжконфесійних відносин: Релігієзнавчий аналіз*. Київ, 2004. С. 31-45.
121. Компанієць, Л. Г., Убейволк, О. О. Толерантність як детермінанта

- ефективності міжкультурної комунікації: соціально-філософський аспект. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 15. С. 74–76.
122. Конвенція про права дитини. Київ : Українська Правнична Фундація: Право, 1995. 32 с.
123. Конвенція про права дитини. 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
124. Кононко О. Л. Запорука особистісного зростання дошкільника. *Дошкільне виховання*. 1999. № 10. С. 5–7.
125. Кононко О. Про Базову програму розвитку дошкільника „Я у Світі”. *Дошкільне виховання*. 2008. № 1. С. 3–7.
126. Косенчук О. Г. Формування компетентностей дитини: наступність дошкільної та початкової освіти: Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 19 листопада 2021 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. Т. 3, № 2. URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-1-7>
127. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження : навч.-метод. посіб. / упорядн.: Косенчук О. Г., Новик І. М., Венгловська О. А., Куземко Л. В. Харків : Ранок, 2021. 240 с.
128. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи). Київ : Грамота, 2003. С. 7.
129. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-ге вид. Київ : Т-во «Знання України», 2011. 520 с.
130. Кривопишина А. Масова та Елітарна літератури в Україні: зауваги до теми. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/570>.
131. Кузь В. Г. Навчально-виховний комплекс “Школа – дошкільний навчальний заклад”: педагогічний ефект. Київ : Міленіум, 2001. 112 с.
132. Кульчицька О.І. Моральне виховання дошкільників. Київ : Знання, 1967. 32 с.
133. Лапченко І. О. Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку: дис. ... канд. психол.

- наук : 19.00.07. Київ, 2006. 237 с.
134. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / гол. ред. А. Волков ; Буковинський центр гуманітарних досліджень. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с.
135. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ : Академія, 2007. Т. 1. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. 608 с.
136. Літературознавчий словник-довідник / за ред.: Гром'яка Р. Т., Коваліва Ю. І., Теремка В. І. Київ : Академія, 2006. 752 с.
137. Лозинська Л. Ф. Характеристика толерантності як педагогічного поняття. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2011. № 3. С. 99-103.
138. Луцевська О. Мультикультурний і критичний аналіз в системі вивчення дитячої літератури США. URL: <http://kazkarka.com/studiji/multykulturnyj-i-krytychnyj-multykulturnyj-analiz-v-systemi-vyvchennya-dytyachoji-literatury-ssha.html>.
139. Ляпунова В. А. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх вихователів до формування толерантності дітей у дошкільних навчальних закладах : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 ; 13.00.08. Київ, 2017. 39 с. URL: https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/Lyapunova_Avtoreferat.pdf
140. Максимова О. О. Історико-педагогічний аспект виховання толерантної особистості. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. / Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка ; Ін-т педагогіки НАПН України ; гол. ред. Лабунець В. М. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 21, ч. 1. С. 120-125.
141. Максимова О. Теоретичні засади виховання толерантності у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи* : у 2-х ч. / за заг. ред.: В. Є. Литнєва, Н. Є. Колесник, Т. В. Завязун. Житомир : ФОРМ «Н. М. Левковець», 2018. Ч. I. С.117-124.

142. Мама по Скайпу / упоряд. М. Савка. Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. 192 с.
143. Матвієнко О. С. Толерантність: введення в проблему. Вінниця : ВДАУ, 2006. 40 с.
144. Матвієнко О. С. Толерантність починається з учителя. *Рідна школа*. 2005. № 6. С. 4-6.
145. Мацевко-Бекерська Л. Наративна природа онтологічних пошуків дитячого тексту. *Іноземна філологія : український наук. збірник*. Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2007. Вип. 119. С. 173-180.
146. Мачинська Н., Маєр О. Формування життєвої компетентності дитини дошкільного віку – умова забезпечення наступності поетапного розвитку дошкільник-учень початкової школи. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогічні науки*. Черкаси, 2022. Вип. 2. С. 109-114.
147. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей віком від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» / Т. О. Піроженко та ін. Київ : Алатон, 2016. 112 с.
148. Методичні рекомендації до оновленого Базового компонента дошкільної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/0be/86b/6050be86b4f68482865820.pdf>
149. Монке О. С. Виховання духовності дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури. *Наука і освіта*. 2011. № 8. С. 90-93.
150. Монке О. С. Українська література для дітей дошкільного віку : навч. посіб. Одеса : ПУДПУ імені К. Д.Ушинського, 2010. 349 с.
151. Монке О. С. Формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2002. 232 с.
152. Мороз О. Г. Особистість майбутнього педагога. *Вища освіта України*. 2002. № 3. С. 54.

153. Москаленко В. В. Соціальна психологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
154. Нестайко В. З. Одиниця з обманом : повісті й оповідання. Харків : ШКОЛА, 2011. 320 с.
155. Огар Е. І. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки : навч. посіб. Львів : Аз-Арт, 2002. 158 с.
156. Огар Е. Українське дитяче книговидання: старі проблеми у нових вимірах. *Сучасні літературознавчі студії*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2005. Вип. 2 : Дитина і світ: проблеми культурного діалогу. С. 93–101.
157. Олесь Олександр. Головна сторінка Національної бібліотеки України для дітей. URL: <https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=1804> (дата звернення: 12.12.2022).
158. Онлайн-передплата періодичних видань. Онлайн-передплата. URL: https://peredplata.ukrposhta.ua/index.php?route=product/category&path=97_98 (дата звернення: 12.12.2022).
159. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори / пер.з ісп.: В. Бургарда, В. Сахна, О. Товстенко. Київ : Основа, 1994. 315 с.
160. Павленко В. М., Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія. Полтава : ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.
161. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
162. Пантюк Т., Пантюк М. Організація ігрової діяльності в дошкільному віці : навч. посіб. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2011.
163. Папуша О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу. *Слово і Час*. 2004. № 12. С. 20–26.
164. Папуша О. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Тернопіль, 2004. 19 с.

165. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом». Київ : Алатон, 2016. 32 с.
166. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. С. 448.
167. Пейчева О. Емпіричне дослідження соціально-психологічної компетентності студентів. *Соціальна психологія*. 2005. № 6. С. 68-73.
168. Письменниця Зірка Мензатюк: діти – люди зайняті. BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/12/141203_book_2014_menzatyuk_int_hk (дата звернення: 12.12.2022).
169. Пісоцький В. Ідея толерантності в етиці Григорія Сковороди. *Людина і світ*. 1999. №10. С. 49-51.
170. Пісоцький В. П. Проблема толерантності в християнській етиці : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Київ, 1998. 16 с.
171. Побірченко Н. С. Невичерпне джерело народної мудрості. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : Софія, 2008. Ч. 5. С. 146–155.
172. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2018. 456 с.
173. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : Основи, 1994. Т. 1 : У полоні Платонівських чарів. 444 с.
174. Потапчук Т., Клепар М. Толерантність та педагогіка толерантності: проблеми наукових досліджень. *Гірська школа Українських Карпат*, 2020. № 22. С. 26-30. DOI: 10.15330/msuc.2020.22.26-30
175. Права людини: основні міжнародно-правові документи : збірн. Київ : Наукова думка, 1989. 245 с.
176. Примірне положення про Асоційовані школи ЮНЕСКО. *Педагогіка толерантності*. 2002. № 1. С. 12–13.
177. Про видавництво “А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА”. Main Page – Array.

- URL: http://ababahalamaha.com.ua/uk/Про_видавництво (дата звернення: 16.01.2023).
178. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III. Київ : Дошкільне виховання, 2021. 33 с.
179. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. : Закон України від 17.07.97 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. С. 263.
180. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) : у 2 ч. / Аксьонова О. П., Аніщук А. М., Артемова Л. В. та ін. ; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. Ч. 2 : Від трьох до шести (семи) років. 452 с.
181. Прокопчук О. Сучасна періодика для дітей: яка вона? URL: <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=559>.
182. Реґо Г. І. Полікультурне виховання та формування етнічної толерантності дітей в дошкільному навчально-виховному закладі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Педагогіка та психологія*. 2017. Вип. 2 (6). С.158-160.
183. Рікер П. Толерантність, не толерантність, неприйнятне. *Навколо політики*. Київ : Дух і літера, 1995. С. 314-327.
184. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості в дошкільному дитинстві: автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 20 с.
185. Розвиток дитини-дошкільника: сучасні підходи та освітні технології : монографія / Г. В. Беленька, Н. М. Голота, М. А. Машовець та ін. ; ред. І. І. Загарницька. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 272 с.
186. Роменець В. А. Історія психології 19 – 20 століття. Київ : Вища школа, 1995. 64 с.
187. Ростикус Н. П., Деленко В. Б. Використання віршованих творів української дитячої літератури з толерантною спрямованістю в закладі дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 47. С. 277–280. URL:

<http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/47/54.pdf>

188. Рубан А. Дитяче читання: погляди вчених, педагогів, письменників із давніх часів до сьогодення. *Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського*. 2014. № 4. С. 352–367. URL: https://lib.iitta.gov.ua/8580/1/Страницы%20из%20Sbirnyk_nauk_prac_4.pdf (дата звернення: 16.01.2023).
189. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : в 2 кн. Київ : Освіта, 1996. Кн. 1. 304 с.
190. Савка М. Казка про Старого Лева : казка. Львів : Видавництво Старого Лева, 2011. 39 с.
191. Савченко О. Я. Наступність і перспектива в роботі двох перших ланок освіти. *Дошкільне виховання*. 2000. № 11. С.4-5.
192. Семенов О. Проблема формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у психолого-педагогічній теорії. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2016. № 54. С. 83-91.
193. Симоненко С. М. Психологія візуального мислення: стратегіальносемантичний підхід. Одеса : ПНЦ АПН України, 2005. 320 с
194. Ситаров В. А. Проблема ненасилля в релігійних, філософсько-педагогічних концепціях. *Педагогіка толерантності*. 1998. № 3–4. С. 35.
195. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1996. 176 с.
196. Сіман О. М. Становлення та розвиток толерантності в етноконфесійних відносинах сучасної України: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Київ, 2010. 19 с.
197. Скрипник Н. І. Деякі аспекти гуманізації дошкільної освіти. *Теоретичний та науково-методичний часопис. Тематичний випуск "Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології"*. Київ : Інститут вищої освіти АПН України, 2008. Т. 2. С. 177-182.

198. Скрипник Н. І. Методика обстеження стану сформованих толерантних взаємин старших дошкільників. *Збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини* / гол. ред. М. Т. Мартинюк. Умань : ПП Жовтий О. О., 2009. Вип. 2, ч. 2. С. 326–323.
199. Скрипник Н. І. Основні складові формування толерантних стосунків старших дошкільників. *Вісник Інституту розвитку дитини. Філософія, педагогіка, психологія* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2010. Вип.8. С. 172–177.
200. Скрипник Н. І. Особливості формування толерантних стосунків у дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського. Спецвипуск “Педагогічні науки”* : в 2 т. : зб. наук. праць / за заг. ред.: В. Д. Будака, О. М. Пехоти. Миколаїв : МДУ, 2008. Т. 1 : Психолого-педагогічне забезпечення перед дошкільної освіти. С. 183–188.
201. Скрипник Н. І. Педагогіка гуманізму В. С. Сухомлинського. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. Вип. 53. С. 270–273.
202. Скрипник Н. І. Створення толерантного середовища у дошкільному закладі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. Вип. 20. С. 175-180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2007_20_29.
203. Скрипник Н. І. Створення толерантного середовища у дошкільному закладі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. праць УДПУ імені Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2007. С. 164–170.
204. Скрипник Н. І. Сучасні підходи до формування основ толерантності у дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. Вип. 51. С. 202–205.
205. Скрипник Н. І. Термін “толерантність” у сучасній педагогічній термінології. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ : КНЕУ, 2007. Вип. 7. С. 389–392.

206. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / уклад.: О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, З. Г. Зайцева та ін.; за заг. ред.: А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ, 2000. 260 с.
207. Смолінська О. Лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 1999. 174 с.
208. Снігова Королева | А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. Дитяче видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». URL: <https://store.ababahalamaha.com.ua/snihova-koroleva> (дата звернення: 12.12.2022).
209. Соловйов Е. Толерантність як новоєвропейська універсалія. *Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти доби*. Київ, 1997. С. 99 – 115.
210. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
211. Степанова Т. М. Наступність і перспективність у модернізації сучасної дошкільної ланки освіти. 2011. URL: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/4_2011/42.pdf
212. Стинська В. В. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні (XX – поч. XXI ст.) : монографія. Івано-Франківськ, 2018. 320 с.
213. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ : Всеукраїнський фонд „Добро“, 2006. 43 с.
214. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 41-45.
215. Сухомлинська О. В. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України. *Шлях освіти*. 1998. № 3. С. 2–5.
216. Сухомлинський В. О. Вогнегривий коник : казки, притчі / упоряд. і передм. О. В. Сухомлинської. 2-ге вид., стер. Київ : Вікар, 2008. 200 с.

217. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 207–400; с. 214–219.
218. Сухомлинський В.О. Казки Школи під Голубим Небом : казки, притчі, оповідання / упоряд. О. В. Сухомлинська. Київ : Освіта, 1991. 191 с.
219. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. *Педагогіка* : хрестоматія / уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. Київ : Знання-Прес, 2003. С. 436.
220. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 403–478; с.450.
221. Сухомлинський В. О. Нагорода за добро. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. С. 288–292.
222. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Харків : АКТА, 2012. 537 с.
223. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 321–329.
224. Сухомлинський В. О. Формування виховного впливу колективу на особистість. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 448 - 636.
225. Сухомлинський В. О. Чиста криниця : казки, оповідання, етюди : для сімейного читання / упоряд. О. В. Сухомлинської; передм. Д. С. Чередниченко; худож. оформл. Н. В. Сосніної. Київ : Веселка, 1993. 287 с.
226. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 2. С. 409–418.
227. Сучасна дитяча проза України. Популяризація творчості сучасних українських дитячих письменників : метод. рекомендації. бібліотекарям / уклад. В. Данилова. Запоріжжя, 2017. 12 с.
228. Тернопільська В. І. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. *Нові технології навчання* : наук.-метод. зб. /

- Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. 2014. Вип. 82, ч. 1. С. 66-71.
229. Тимошик М. Історія видавничої справи : підручн. 2-ге вид., випр. Київ : Наша культура і наука, 2007. 496 с.
230. Толерантність: теорія і практика. Роздуми філософів і релігієзнавців: міжнародні правові документи (витяги) / наук. ред. А. М. Колодний ; упорядн та авт. передмови М. Ю. Бабій. Київ, 2004. 125 с.
231. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності : метод. рекомендації. Одеса : СВД Черкасов М. П., 2004. 90 с.
232. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2004. 277с.
233. Уолцер М. Про толерантність / пер. з англ. М. Лупішко. Харків : РА Каравелла, 2003. 148 с.
234. Федяєва В.Л., Бутрій К.М. Толерантність у казковому світі В. Сухомлинського. *Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського. Спецвипуск "Педагогічні науки"*. Миколаїв : МДУ, 2014. Вип. 1.46. С.161-166.
235. Филипович Л. О. Неохристиянська релігійність в умовах конфлікту ідентичностей. *Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні* : наук. щорічник. Київ, 2005. № 9. С. 66-80.
236. Филипович Л. О. Правові проблеми буття релігійних меншин в Україні. *Релігійна свобода: гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив в сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст)* : наук. щорічник. Київ, 2000. № 4. С.94–96.
237. Философский словарь / авт- сост.: И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба. Киев : А.С.К., 2006. 1056 с.
238. Філософія людяності в освіті, науці та житті : зб. наукових матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті професора Анатолія Олексійовича

- Приятельчука (Київ, 25 березня 2022 року). URL: <http://dphs.univ.kiev.ua/2013-09-20-09-46-06/7-notice/120-20220325>
239. Фольваркова-Плахтій В. Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти до розвитку моральної свідомості учнів засобами слова і дитячої літератури. *Педагогічний дискурс*. 2007. № 1. С. 138–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2007_1_32 (дата звернення: 16.01.2023).
240. Франко І. Вибрані твори : у 3 т. Київ, 1973.
241. Франко І. Твори : в 20 т. Нью-Йорк, 1956. Т. 7 : Дитячі твори. 308 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/18496-franko-i-tvori-v-20-tt-t-7-dityachi-tvori/>
242. Фукуяма Ф. Україна однозначно переможе. URL: <https://texty.org.ua/fragments/105963/frensis-fukuyama-ukrayinaodnoznachno-peremozhe/>
243. Чепіль М. Дитина як суб'єкт виховання у педагогічній спадщині Софії Русової. *Наука і освіта*. 2017. № 2. С. 20–24.
244. Чепіль М. Ідея добра і любові у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Молодь і ринок*. 2012. № 1. С. 37–41.
245. Чепіль М. Педагогіка дитинства: технологія плекання довершеної особистості. *Проблеми дитинства в контексті сучасної педагогіки* : зб. наук. праць. / за ред.: М. Чепіль, М. Ярушак. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. С. 227–232.
246. Чепіль М. Роль читанок у формуванні національної свідомості української дитини. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2002. Вип. 7. С. 190–197.
247. Шалагінов Б. Дитяча література і соціалізація майбутньої особистості. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2011. № 11–12. С. 3.
248. Шаюк О. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми. *Психологія і суспільство*. 2010. № 1. С. 100–

- 111.
249. Шквир О. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до виховання етнічної толерантності. *Молодь і ринок*. 2020. № 1. С. 26–30.
250. Шулькова К. Тенденції розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. № 5. С. 294–303.
251. Щербаківа Н. М. Виховання толерантності школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2014. № 147. С. 322-325.
252. Щербаченко Т. Як не заблукати в павутині. Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. 103 с.
253. Що читати – Василь Голобородько. Бібліотека української літератури УкрЛіб. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=23232> (дата звернення: 12.12.2022).
254. Adderley R. J., Hope M. A., Hughes G. C., Jones L., Messiou K., Shaw P. A. Exploring inclusive practices in primary schools: focusing on children’s voices. *European Journal of Special Needs Education*. 2015. № 30 (1). P. 106-121. DOI: 10.1080/08856257.2014.964580
255. Ainscow M., Farrell P., Tweddle D. Developing policies for inclusive education: A study of the role of local education authorities. *International Journal of Inclusive Education*, 2000. № 4. P. 211–229. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603110050059150>
256. Avery P. Teaching tolerance: What research tells us. *Social Education*. 2002. № 66 (5). P. 270-276.
257. Budnyk O., Kachak T., Blyznyuk T., Rostykus N., Boiko H. Printed and e-book: problems of choice of modern students of the university. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*. 2021. № 14 (33), e15913. DOI: <https://doi.org/10.20952/revtee.v14i33.15913>
258. Budnyk O., Konovalchuk I., Konovalchuk I., Onyschuk I., Domanyuk O.

- Development of media culture of preschoolers and primary school children. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*, 2022. № 15 (34), e17172. DOI: <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.17172>
259. Budnyk O., Mazur P. The Hierarchy of Values Among Young People from Schools in the Mountainous Regions (Comparative study on the example of Poland and Ukraine). *The New Educational Review*. 2017. Vol. 47, №. 1. P. 53-65.
260. Budnyk O., Rembierz M., Arbeláez-Encarnación T. F., Rojas-Bahamón M. J., Arbeláez-Campillo D. F., Chinchoy A., & Matveieva N. Formation of tolerance in the inclusive environment of an educational institution. *Amazonia Investiga*, 2022. № 11 (56). P. 315-329. DOI:<https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.30/>
261. Children's Literature. *Encyclopedia Britannica Online*. URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/111289/childrens-literature>
262. Faldet A.-C., Nes K. Valuing vulnerable children's voices in educational research. *International Journal of Inclusive Education*. 2021. DOI: 10.1080/13603116.2021.1956602
263. Fomin K., Budnyk O., Matsuk L., Mykhalchuk O., Kuzenko O., Sirenko A., Zakharasevych N. Dynamics of Future Teachers' Cognitive Readiness Development to Organize Students' Dialogic Learning. *Revista Inclusiones*. 2020. Vol. 7. Esp. Octubre/Diciembre/Junio. P. 276-288. URL: <https://revistainclusiones.org/gallery/22%20VOL%207%20NUM%20OCTDIC%20ESPECIAL2020%20REVISINCLUSIII.pdf>
264. Hunt P. *An Introduction to Children's Literature*. Oxford, UK : Oxford University Press, 1994. 247 p.
265. Declaration of Principles on Tolerance. Adopted and proclaimed by Member States of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, France, 16 November 1995. DOI: [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/13.DeclarationofPrinciplesonTolerance\(1995\).aspx](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/13.DeclarationofPrinciplesonTolerance(1995).aspx)

266. Galeotti A. E. *Toleration as Recognition*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 252 p.
267. Korsak A. Tolerancja: pluralizm uzasadnien. *Plualizm i tolerancja* / pod red. Kazimierza Wilinskiego. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. P. 57-70.
268. Lähdesmäki T. Tolerance, Empathy, and Inclusion. In: *Learning Cultural Literacy through Creative Practices in Schools*. Palgrave Macmillan, Cham. 2022. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-89236-4_4
269. McKinnon C. *Toleration: a critical introduction*. London ; New York : Routledge Taylor&Francis Group, 2006. 218 p.
270. Mutz D. C. Tolerance. *International encyclopedia of social and behavioral sciences* / editors in chief Neil J. Smelser, Pauk B. Baltes. Amsterdam-Paris-New York-Oxford-Shannon-Singapore-Tokyo : Elsevier. 2001. Vol. 23, 1 sted. P. 15766-15771.
271. Nowak M. Rozwój i jego wychowawcza wartość w pedagogice rozwoju według Jana Pawła II [Development and Its Educational Value in the Pedagogy of the Development According to John Paul II]. *Labor et Educatio*. 2015. Vol. 3. P. 31-50.
272. Oberstein L.-K. *Children's Literature: New Approaches*. New York : Palgrave MacMillan Print, 2004. 256 p.
273. Oehler E. Kinder brauchen kinder. *Bildung und Wissenschaft*. 1999. № 4. P. 2–6.
274. Pope John Paul II. If you want peace, respect the conscience of every person. *Message of his holiness Pope John Paul II for the XXIV World Day of Peace. 1 January 1991*. URL: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_08121990_xxiv-world-day-for-peace.html
275. Reho H. Peculiarities of Continuons Professional Development of Pedagogues in Conditions of a Multicultural Environment and European Integration : monograph / Editors: Yaroslav Syvokhop, Tadeusy Pokusa. Opole

- : the Academy of Management and Administration in Opole. 2020. P. 65-76.
276. Rembierz M. Should a Philosopher Be Tolerant? A Question of Tolerance in Meta-Philosophical Reflection. *Świat i Słowo*. 2009. № 1 (12). P. 113-132.
277. Rembierz M. Hope – humanity – society: questions concerning hope and the inspirations of critical realism. *The Relational Theory of Society*. Berlin : Archerian Studies, 2020. Vol. 2 / Krzysztof Wielecki, Klaudia Śledzińska, Peter Lang. P. 159-176.
278. Rembierz, M. Revaluations of the times of pandemics: on the interference of the pandemic in the world of human values. *Transformacje*. 2021. Vol. 3. P. 132-146.
279. Samiya Nasser AL Hinaa. “What is the Importance and Impact of Illustrations in Children’s Books?” An investigation into children’s responses to illustrations. *Arab Journal for Scientific Publishing*. P. 92–118. URL: https://www.ajsp.net/research/What_is_the_Importance_and_Impact_of_Illustrations_in_Children\'s_Books.pdf.
280. Schwarcz J. H. Ways of the illustrator: Visual communication in children's literature. Chicago : American Library Association, 1982. 202 p.
281. Verkuyten M., Kollar R. Tolerance and intolerance: Cultural meanings and discursive usage. *Culture & Psychology*. 2021. №. 27 (1). P. 172-186. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354067X20984356>
282. Vorbrich R. Tolerancja Racjonalna czy subiektywna? Europa wobec okleczania narządów płciowych. *Tolerancj i jej granice w relacjach międzykulturowych / Pod redakcją Aleksandra Posern-Zielinskiego/ Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2004. S. 155–176.*
283. Watson K. Talking Tolerance Inside the “Inclusive” Early Childhood Classroom. *Occasional Paper Series*. 2016. № 36. URL: <https://educate.bankstreet.edu/occasional-paper-series/vol2016/iss36/>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Деленко В. Б. Дефініція «толерантності» як наукова проблема. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія педагогічна*. Львів, 2016. Вип. 31. С. 28–36.

2. Деленко В. Б. Педагогічні умови виховання толерантних взаємостосунків дітей у дошкільному навчальному закладі. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки» Херсонський державний університет*. Херсон, 2017. Вип. 76 (2). С. 13–18.

3. Деленко В. Б. Українська дитяча література як джерело виховання толерантності в дітей дошкільного віку. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2018. Вип. 61. С. 77–80.

4. Ростикус Н. П., Деленко В. Б. Використання віршованих творів української дитячої літератури з толерантною спрямованістю в закладі дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 47. С. 277–280.

5. Деленко В. Б. Перспективи впровадження ідей виховання толерантності в дошкільників засобами сучасної дитячої літератури в освітній процес ЗДО. *Освітні обрії*, 2022. 2 (55). С. 4–11.

Статті у закордонних наукових виданнях

6. Деленко В. Б. Толерантність у літературно-художній спадщині В. Сухомлинського. *Revistă științifică progresivă*, 2019. No 1. p. 5–15.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Деленко В. Б. Толерантність як категорія педагогічної етики. *Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 26-27 серпня 2016 р.), Класичний приватний університет, 2016. С. 17–19.

8. Деленко В. Б. Нестандартні прийоми малювання як засіб активізації творчого самовираження старших дошкільників. *Матеріали звітних наукових конференцій*

факультету педагогічної освіти. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 1. С. 14–16.

9. Деленко В. Б. Характеристика та умови формування толерантності у педагогічному середовищі. *Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності: тези доповідей теоретико-практичного семінару, Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 68–71.*

10. Деленко В. Б. Виховання толерантних відносин між дітьми старшого дошкільного віку під час ігрової діяльності. *Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст: збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 26–27 жовтня 2017 р.) / за заг. ред. Марії Чепіль. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. С. 84–87.*

11. Деленко В. Б. Філософія толерантності у казках В. Сухомлинського. *Філософія для дітей. В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Педагогічні читання : Збірник наук.-метод. праць / За заг. ред. О.В. Сухомлинської, О.Я. Савченко. Житомир. 2017. С.49–56.*

12. Деленко В. Б. Милосердя як складова толерантного виховання підростаючого покоління: *тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Наукова молодь–2017».* Київ, 2017. С. 36–40.

13. Деленко В. Б. Виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 2. С. 63–67.*

14. Деленко В. Б. Педагогічні умови становлення творчої активності дитини в контексті наступності дошкільної і початкової ланок освіти. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. Вип. 6. С. 57–62.*

15. Деленко В. Б. Толерантність в контексті педагогічної культури викладача. Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри; тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 22-23 листопада. 2022 р. С. 26–28.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

16. Деленко В. *Виховуємо толерантного дошкільника: ідеї для батьків та вихователів*. Львів: Простір-М. 2022. 48 с.

Документи, що підтверджують впровадження результатів дослідження

Львівська міська рада
Департамент розвитку
Управління освіти
Відділ освіти Галицького та Франківського районів
Заклад дошкільної освіти (дитячий садок) №43
Львівської міської ради
79005, м. Львів, вул.Кирила і Мефодія, 11, тел.: (032) 260-04-14, e-mail:lviv.dnz43@gmail.com

23.12.2022 № 71

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
**Деленко Валентини Богданівни на тему «Українська дитяча
література як засіб виховання толерантності
у дітей дошкільного віку (друга половина XX – початок XXI ст.)»**
зі спеціальності
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2019–2022 рр. у ЗДО № 43 м. Львова здійснювалася апробація і впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук В.Б. Деленко на тему «Українська дитяча література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина XX – початок XXI ст.)».

Положення, матеріали і висновки дослідження В.Б. Деленко використовувалися під час проведення методичних об'єднань вихователів, на яких дисертантка виступала з доповідями, які аргументовано доводили можливості і доцільність використання позитивного досвіду виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури в сучасних закладах дошкільної освіти.

Зважаючи на наукову цінність дисертаційного дослідження В.Б.Деленко, важливість й актуальність проблематики виховання толерантності у дітей дошкільного віку, колективом ЗДО № 43 м. Львова зроблено висновки про доцільність впровадження його результатів у практику навчально-виховного процесу закладів дошкільної освіти України (протокол №3 від 14 грудня 2022 р.).

Директор:

Ганна ЛУЦІВ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
 тел./факс (032) 261-60-48, тел. 260-34-02
<http://www.lnu.edu.ua>, e-mail: lnu@lnu.edu.ua

Код ЄДРПОУ 02070987 Державна Казначейська служба України
 МФО 820172, р.р. UA 468201720343101002200001061

№ свідоцтва 17701483, ін. под. № 020709813029

Валютний рахунок UA613223130000026009000028110,
 UA273223130000026005000028567 в Укресімбанку

м. Львова МФО 322313

№ 3157-Н від 27.12.2022

1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine

Phone Fax: +38 (032) 261-60-48, 260-34-02

<http://www.lnu.edu.ua>, e-mail: lnu@lnu.edu.ua

Code EDRPOU 02070987 State Treasury Service of Ukraine

MFC 820172, SettlementAcc. UA 468201720343101002200001061

Certificate No. 17701483.Tax IN020709813029

Foreign Currency Acc.No. UA613223130000026009000028110,

UA273223130000026005000028567

in Lviv Branch of Ukreximbank MFO 322313

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Деленко Валентини Богданівни на тему: **«Українська дитяча література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку (II половина XX – початок XXI ст.)»**), представленої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю **13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Протягом 2019-2022 рр. на базі факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка здійснювалась апробація та впровадження основних положень дисертаційної роботи Деленко В.Б. з теми: *«Українська дитяча література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку (II половина XX – початок XXI ст.)»*.

Матеріали дослідження Деленко В.Б. використано під час викладання освітніх компонентів нормативного та вибіркового циклу професійної та практичної підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 «Дошкільна освіта», зокрема «Дошкільна педагогіка», «Вибрані методики дошкільної освіти», «Дитяча література», а також в умовах проходження студентами навчальної (педагогічної), педагогічної та виробничої практик. Матеріали роботи використано під час проведення семінарських та практичних занять у запропонованих та адаптованих формах роботи (панельні дискусії, тренінги, воркшопи, майстер-класи, ігри-імпровізації, симуляційні ігри, круглі столи, форуми, дебати).

Положення і висновки дисертації Деленко В.Б. апробовано на наукових семінарах кафедри початкової та дошкільної освіти, у виступах та опублікованих матеріалах звітних, всеукраїнських, міжнародних конференцій Львівського національного університету імені Івана Франка.

Науково-теоретичне значення результатів дослідження Деленко В.Б. є підставою для їх подальшого використання в освітньому процесі професійної підготовки майбутніх вихователів і можуть бути рекомендовані до подальшого використання.

Проректор з наукової роботи,
 академік НАН України,
 доктор хімічних наук, професор

Р.С. Гладішевський

Міністерство освіти і науки України
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24; тел. (03244) 1-04-74, факс: (03244) 1-04-74
 р/р 35224001000379 у ВДК м. Дрогобича, МФО-825014, код ЄДРПОУ 02125438
 e-mail: dspu@dspu.edu.ua

№ 1455 від 23.12.2022

Довідка
 про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Деленко Валентини Богданівни на тему «Українська дитяча
література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку
(друга половина XX – початок XXI ст.)» зі спеціальності
 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2019–2022 рр. кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка здійснювала апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження В.Б. Деленко «Українська дитяча література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина XX – початок XXI ст.)».

Результати дисертаційного дослідження свідчать про актуальність проблеми виховання толерантності у дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури, гуманного та особистісно орієнтованого виховання, формування високоморальної толерантної людини. Особливої уваги заслуговують історіографічні дані проблеми дослідження, підходи (гуманістичного, компетентнісного, особистісно орієнтованого, цілісного, педагогічного, психологічного) і методи формування толерантності у дітей дошкільного віку (формування свідомості, емоційного розвитку та самовиховання, організації діяльності, спілкування, формування досвіду толерантних стосунків), виховний потенціал прозових і поетичних творів як засобу виховання толерантності у дітей дошкільного віку (друга половина XX – початок XXI ст.).

Апробація результатів дослідження В.Б. Деленко підтверджує їх практичну спрямованість і уможливає доцільність їх подальшого застосування в організації освітнього процесу у ЗДО, у підготовки майбутніх фахівців у галузі дошкільної освіти.

Проведена апробація довела актуальність дисертаційного дослідження Деленко Валентини Богданівни та доцільність застосування його результатів на практиці. Результати дослідження обговорені та затверджені на засіданні кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 19 від 15 грудня 2022 р.).

Завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
 доктор педагогічних наук, професор Тетяна ПАНТЮК

Ректор,
 доктор філософських наук, професор Валентина БОДАК

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
 ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**
 вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
 тел. (0352)43-58-80, факс (0352)43-60-02
 e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
 MINISTRY OF EDUCATION AND
 SCIENCE OF UKRAINE
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATIUK
 NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**
 2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
 tel. +38 0352 43 60 67, fax: +38 0352 43 60 02
 e-mail: info@tnpu.edu.ua

Від "26" 12 2022 р. № 1201/33-2603 На № _____ від "____" _____ 20__ р.

**Довідка про впровадження
 результатів дисертаційного дослідження
 Деленко Валентини Богданівни на тему «Українська дитяча
 література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку
 (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)» зі спеціальності
 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Апробація результатів дисертації здійснювалася упродовж 2020-2022 років на кафедрі педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка при вивченні педагогічних дисциплін, зокрема «Дошкільна педагогіка», «Дитяча література», «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі», «Література для дітей дошкільного віку», «Спецкурс з дитячої літератури», «Основи культури і техніки мовлення та читання», «Сучасна зарубіжна література для дітей», що уможливило збагатити їх зміст виховним потенціалом української дитячої літератури другої половини ХХ – початок ХХІ ст. Важливе значення мають різновиди дитячої літератури, враховуючи принцип функціональності: науково-пізнавальна, яка складається з навчально-пізнавальної (шкільні підручники, посібники, довідники, енциклопедії) та художньо-пізнавальної (оповідання, що розкривають зміст певних явищ); етичну літературу (казково-фантастичні, пригодницькі, художньо-історичні, публіцистичні твори); розважальну, яка наближена до фольклору.

Матеріали дисертації Валентини Деленко також використовувалися викладачами на лекціях та практичних заняттях, а студентами – у підготовці доповідей, презентацій, курсових робіт, науково-дослідній роботі, що підвищило мотивацію студентів до вивчення української дитячої літератури та спонукало їх до використання її змісту в освітньому процесі ЗДО.

Упровадження результатів дисертаційного дослідження Валентини Деленко сприяло поглибленню знань студентів про модель дитячого читання ХХІ століття, яка зорієнтована на твори, які спонукатимуть скорішому дорослішанню юного читача, вмінню пристосуватися і віднайти своє місце в соціумі.

Результати впровадження дисертаційного дослідження В. Б. Деленко обговорено та схвалено на засіданні кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 4 від 20 грудня 2022 р.).

Проректор з наукової роботи
та міжнародного співробітництва

Завідувач кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти,
доктор педагогічних наук, професор

Ірина ЗАДОРОЖНА

Олександра ЯНКОВИЧ

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
«ЛЬВІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ»
(КЗ ЛОР ЛОІППО)**

вул. Обієвська, 18а, м. Львів, 79007, тел./факс +38 (032) 255 38 30, e-mail: loippo@ukr.net loippo.lviv.ua
Код ЄДРПОУ 02139736

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Деленко Валентини Богданівни на тему: «Українська дитяча література як засіб
виховання толерантності у дітей дошкільного віку (II половина XX – початок XXI
ст.)», представленої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за
спеціальністю **13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Упродовж 2020-2022 рр. на базі Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» здійснювалась апробація результатів дисертаційної роботи Деленко В.Б. з теми «Українська дитяча література як засіб виховання толерантності у дітей дошкільного віку (II половина XX – початок XXI ст.)».

Матеріали дослідження дисертантки використовувалися під час читання лекцій на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників та керівників закладів дошкільної освіти, де, зокрема, актуалізувалися проаналізовані автором суспільно-політичні, економічні та педагогічні передумови, основні тенденції розвитку теорії та практики виховання толерантності підростаючого покоління, перспективи творчого використання цього досвіду в сучасних реаліях.

Положення і висновки наукового дослідження Деленко В.Б. пройшли апробацію і затверджені на засіданні кафедри гуманітарної освіти.

Результати впровадження дисертаційної роботи Деленко В.Б. обговорено і затверджено на засіданні кафедри гуманітарної освіти Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» 16 грудня 2022 р., протокол №13.

Завідувачка
кафедри гуманітарної освіти,
кандидатка філологічних наук, доцентка

 Анна-Марія БОГОСВЯТСЬКА

Підпис А.М. Богосвятської засвідчую:
Заступник директора

 Микола КАЦЮБА

Зведені відомості про види і цільову спрямованість українських дитячих періодичних видань (за онлайн-каталогом «Укрпошти»)

<i>№ з/п</i>	<i>Цільова аудиторія</i>	<i>Назва</i>	<i>Опис із сайту «Укрпошта»</i>
1.	Дошкільний вік	Івасик Телесик для малят	Казковий журнал для ігрового розвитку дітей від 3 років. Українські казки по-новому. Весело підготує до першого класу. Розвивальні саморобки. Англійська в картинках. конкурси. призи.
2.		Буквинки - веселинки	Найсучасніші методики дошкільного навчання. Цікаві розвиваючі завдання для малюків: букви, цифри, каліграфія, графомоторика – все, що потрібно для підготовки до школи.
3.		Карамельки	Журнал українською мовою для дітей від 2 до 6 років. Казки. вірші. розвиваючі завдання. майстер-класи. Наклейки і навчальні додатки
4.		Мамине сонечко - журнал для дітей від 1 до 3 років	Опис відсутній
5.		РОЗМАЛЬОВКИ	Розмальовки із наклейками та загадками. Це справжній друг дитини. з яким вона зможе граючись навчатися.
6.		У СВІТІ КАЗОК	Щомісяця нова повноколірна казочка для наших діток.
7.	Дошкільний і молодший шкільний вік	АБВГ Дейка малюка (Львів)	Ігри, скоромовки, загадки, розмальовки, конкурси, призи
8.		Абетка в картинках	Ламіновані кольорові плакати для дошкільнят та першокласників для вивчення літер, слів, цифр, лічби, явищ, предметів (українська та англійська мови).

9.		В гостях у казки	Повчальні казки. розвивальні завдання та інші цікавинки українською мовою
10.		Водограй	Християнський журнал для дітей 4-10 років
11.		Дитяча газетка. Додаток до газети «Газета для жінок» (Кропивницький)	Розважально-пізнавальне видання для дітей і батьків
12.		Живе джерельце (Черкаси)	Формування світогляду дітей на основі християнських цінностей
13.		Золоте Левеня	Дитячий розважально-пізнавальний журнал
14.		Календарь (Харків)	Для мам і малюків! Найдешевше видання України
15.		КАПЛЯ. КАЗКИ - РОЗМАЛЬОВКИ	Казка та розмальовка
16.		Колобочок (Чернівці)	Пізнавальний журнал для дітей 4-9 років. Щомісяця - казки. цікавинки про довкілля. традиції та свята. загадки. ребуси. кросворди. англійська. ігрові завдання. саморобки. розмальовки. вітання іменинників
17.		Малюк Котя	Розвиток пам'яті та логічного мислення дитини
18.		Малятко	Щомісячний яскраво ілюстрований журнал. друкує казки. вірші. пізнавальні оповідки. саморобні іграшки. Проводить конкурси серед читачів. вітає їх з днем народження. Вміщує сторінку для батьків
19.		На крильцях ангела	Християнський пізнавально-ігровий журнал для дітей
20.		Одягалочка	Найкраща розвиваюча книжка-гра для дітей. У кожному випуску нові герої. барвисті костюми та яскраві аксесуари для вирізання.

21.		Розмальовок 20	У кожному випуску на Вас чекають цікаві сучасні розмальовки. Рекомендовано дітям, дбайливим батькам, Вихователям, вчителям.
22.		Яблулька	Пізнавально-ігрове видання дітям 3-10 років. Таємничий світ природи Країна: конкурси та вікторини з подарунками для родини та бібліотек. Весела кухня
23.	Молодший шкільний вік	Бедрик (Луцьк)	Головоломки, ребуси, загадки, казки, розмальовки
24.		Веселі картинки – Jolly Pictures	Журнал підготує дітей до школи та допоможе у молодших класах. Рідна мова в картинках. Комікси з математикою. Уроки логіки. «Умілі ручки». Ігри. А ще. Читаємо українську казку англійською мовою!
25.		ДОМОВИЧОК	Журнал для розумних. кмітливих та допитливих дітей. які любляють розв'язувати кросворди. головоломки та задачки.
26.		Казкові кросворди	Кросворди для дітей з улюбленими казковими героями.
27.		Кто ты jestes? (Львів)	Допомога дітям у вивченні польської мови
28.		Кузя	Безліч головоломок. пізнавальних історій та іншої цікавої інформації українською мовою для дітей
29.		Найкращі дитячі кросворди	Журнал для кмітливих і допитливих дітей українською мовою. Кросворди. загадкові шифровки. лабіринти. вікторини та цікаві факти про природу
30.		Розумашки	Щономера – ігрові завдання для розвитку логічного мислення. Доступні відповіді на запитання дітей про довкілля. Цікаві оповідання. Саморобки. Досліди.

			Фокуси. Розмальовки. Журнал розрахований для допомоги молодшому школяреві на заняттях у новій українській школі
31.		Смайлик (Львів)	Цікавий пізнавальний журнал для дітей. Логічні завдання. кросворди. експерименти. англійська. У кожному номері багато призів. Хто СМАЙЛИК читає - завжди настрої гарний має
32.	Молодший і середній	ВДГ / Вигадуї. Думай. Грай	Опис відсутній
33.	шкільний вік	Веселий Саморобкін	Навчить хлопчиків і дівчаток виготовляти іграшки. сувеніри та різні саморобки. Зрозумілі майстер-класи. Допомагаємо татові й мамі вдома і на дачі. Саморобки для гурткової роботи.
34.		Жасмин	Захопливий журнал для дівчаток від 8 років допоможе опанувати різні техніки рукоділля. Квіти з паперу. ниток. тканини. вітальні листівки. вироби з бісеру. власноруч виготовлені подарунки для рідних і друзів тощо. Майстер-класи. смачні рецепти. поради. Конкурси
35.	Середній і старший шкільний вік	ВЕСЕЛІ УРОКИ ' JOLLY LESSONS	Журнал допоможе у навчанні учням 4-11 кл. Фізика і хімія в коміксах. Реферати та підготовка до вступу до ВНЗ. Поради психолога. Антисуржик
36.		Весела перерва – Jolly Break	Пізнавально-гумористичний журнал для учнів 3-10 кл. Ігрове навчання. уроки ерудитів. кросворди та ребуси з різних предметів. весела фізика. підказки з української. наукові приколи. Вчимо англійську граючи!

37.		ЮНИЙ МОДЕЛІСТ - КОНСТРУКТОР ТЕХНІКИ	Опис відсутній
38.		ЮНИЙ МОДЕЛІСТ - АРХІТЕКТОР	Опис відсутній
39.		Однокласник	Музика. Поради. Тести. Розваги. Конкурси. Постери
40.		Паросток	Журнал для дітей та юнацтва еколого-натуралістичного напрямку
41.		Юннат	Газета для дітей та юнацтва еколого- натуралістичного напрямку

Анкета для педагогів закладів дошкільної освіти

Анкета для педагогів ЗДО

Шановні колеги, просимо Вас допомогти нам у проведенні дослідження щодо ефективності використання педагогічних стратегій у вихованні толерантності у дітей дошкільного віку.
Щиро дякуємо за Ваші відповіді.

Стаж Вашої роботи у ЗДО *

- до 1 року
- до 5 років
- до 10 років
- до 20 років
- 20 років і більше

Місце роботи *

- Сільська місцевість
- Міська місцевість

У якому регіоні України проживаєте: *

- Західна Україна
- Східна Україна
- Північна Україна
- Південна Україна
- Центральна Україна

Яке трактування толерантності Вам імпонує найбільше: *

- якість особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає виваженим, позбавлене загострення конфліктних ситуацій
- терпимість до оточуючих, які «не такі, як інші»
- розуміння та прийняття інших, навіть якщо вони не поділяють певних уподобань
- готовність до взаєморозуміння на основі загальнолюдських цінностей
- готовність до діалогу на основі критичного осмислення позиції іншої людини
- терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань

Які методи та форми роботи з дошкільниками найчастіше використовуєте для виховання толерантності засобами дитячої літератури? (можна обрати кілька варіантів відповідей) *

- сюжетно-рольові ігри за мотивами прочитаних творів
- дидактичні ігри про толерантність
- театралізована діяльність дошкільнят за сценаріями, в основі яких казки народів світу
- свята та інші масові форми для знайомства дітей з культурою і традиціями свого народу і народів світу
- складання казок і історій самими дітьми; інсценування казок
- рухливі ігри і забави на теми міжособистісної взаємодії

Чи помічали Ви у роботі з дітьми дошкільного віку вияви нетолерантної поведінки: *

- Так
- Іноді
- Ні
- Важко відповісти

Які, на Вашу думку, типи (не) толерантності найбільш поширені у ЗДО (можна обрати кілька варіантів): *

- мовна
- гендерна
- освітня
- міжнаціональна (міжкультурна)
- расова
- міжкласова
- релігійна
- географічна
- інклюзивна
- політична

Які, на Вашу думку, найбільш виразні причини прояву нетолерантності у середовищі закладу дошкільної освіти: *

- непорозуміння між батьками і вихователями щодо методів і прийомів виховання дошкільника
- негативне ставлення дітей (чи їхніх батьків) до осіб з особливими потребами, які відвідують ЗДО
- расові чи релігійні відмінності між дітьми
- мовні бар'єри
- гендерні (або статеві) відмінності між дітьми
- надмірна зверхність окремих дітей (чи батьків) через вищий (соціальний) матеріальний статус

Як часто практикуєте з дітьми читання (розповідання, обговорення художніх текстів на морально-етичні теми), зокрема з моделями толерантної / інтолерантної поведінки персонажів: *

- 1 раз на місяць
- 1 раз на тиждень
- 2 рази на тиждень
- Щодня
- Не практикую

Яку сучасну українську дитячу літературу найчастіше використовуєте у роботі з дошкільниками (можна обрати кілька варіантів): *

- книжки-картинки (О. Забара «Улюблені машинки», О. Кротюк «Чап-чалапу гусоньки», М. Прохасько «Кучеряві заводять хом'ячка» та ін.)
- віммельбухи («Місто вночі», «Так багато всього», «Незвичайні професії»)
- абетки (О.Кротюк, І. Малкович, Г. Чубач)
- поетичні збірки одного автора (І. Андрусяк, А. Качан, О. Овчар, Н. Трищ)
- хрестоматії (Н. Богданець-Білоskalенко)
- казки (І. Савка, Б. Матіяш, З. Мензатюк, Л. Мовчун, В. Савченко, Е.Заржицька, Т. і М. Прохаськи, М. Савка та ін.)
- оповідання реалістичного плану (А. Костецький, О. Кротюк)
- пізнавальні історії (Н. Мелетич, О.Була)
- пригодницькі й фантастичні оповідання (Г. Малик, Л. Воронина, С. Дерманський)

Чи відчуваєте труднощі у вирішенні завдань виховання толерантності у дітей в ЗДО в сучасних умовах? *

- Так, стикаюся із значними труднощами
- Іноді трапляються складні випадки у практиці, але їх вдається вирішити
- Ні
- Важко відповісти

Для виховання толерантності у дітей твори яких авторів найчастіше обираєте: *

- вірші Григорія Фальковича («Про заздрощі», «Про любов»)
- вірші Галини Малик («Страшна дівчинка», «Криве дзеркало», «Жадібний Андрій»)
- оповідання Оксани Кротюк («Друг», «Літачок», «Негарна звичка»)
- казки Лесі Мовчун («Арфа для павучка», «Гостина», «Вітрик», «Тиша»)
- казки Зірки Мензатюк («Тисяча парасольок», «Загублене серце»)
- казки Богдани Матіяш («Казки Різдва») та Надійки Гербіш («Одного разу на Різдво»)
- вірші Марії Деленко ("Слів країна чарівна", "Кожен місце своє має" та ін.)
- вірші Наталі Забілої та Марії Пригари
- повчальні притчі та байки

Що Ви побажали б молодим батькам для ефективного виховання толерантності у дітей з використанням дитячої літератури? *

Ваша відповідь _____

Надіслати

Очистити форму

Рекомендації педагогів-практиків сучасних ЗДО молодим батькам

(за результатами нашого дослідження)

Запитання Відповіді 200 Налаштування

Що Ви побажали б молодим батькам для ефективного виховання толерантності у дітей з використанням дитячої літератури?

200 відповідей

Перш за все показувати дітям правильний приклад , використовувати вище відзначену літературу

Побільше проводити часу з дітьми читаючи їм книжки виховного характеру, обов'язково пояснюючи мораль певного оповідання чи казки

Більше живого спілкування з дітками

Читайте частіше з обов'язковим обговоренням та частковим переказуванням. І, найголовніше, дотримуйтесь всього, чому навчаєте, в особистій поведінці

Любіть своїх дітей , будьте толерантними з оточуючими і вони унаслідують ваш приклад.

Більше читати і більше обговорювати прочитане. Помічати і проговорювати випадки толерантності або нетерпимості

По перше не давати дитині телефон. Та нп ставити дитину вищою за старших, внаслідок чого дитина не поважає ні однолітків ні старших

Читати казки, оповідання, вірші про доброту, щедрість, дружбу.

У процесі виховання вашої дитини доцільно використовувати більше друкованих текстів

Більше часу приділяти своїм дітям для спілкування з ними, пояснення відмінностей між людьми, правил моральної поведінки

Більше проводити часу зі своїми дітьми і розмовляти з ними

Якісно проведений з дитиною час це завжди гарантія успіху.

Частіше розмовляти з дітьми на морально-етичні теми

Більше спілкуватись з дітьми

Читати дітям літературу, яка вчить бути толерантними і відповідає їх віковим особливостям.

Більше часу приділяти своїм дітям для спілкування з ними, пояснення відмінностей між людьми, правил моральної поведінки

Більше проводити часу зі своїми дітьми і розмовляти з ними

Якісно проведений з дитиною час це завжди гарантія успіху.

Частіше розмовляти з дітьми на морально-етичні теми

Більше спілкуватись з дітьми

Читати дітям літературу, яка вчить бути толерантними і відповідає їх віковим особливостям.

Підбирати літературу згідно віку дітей

Виховати толерантність насамперед у собі

Сіяти у юні душі лише добро)

Толерантність виховувати власним прикладом, а тоді опиратись на літературу.

Ставтеся до всіх, так як хочете щоб до вас ставилися

Розуміння і сприйняття інших

Більше розмовляти з дітьми на такі теми

Перш за все промоніторити дитячу літературу та ознайомитись із нею

Щоб батьки пояснювали діткам, що ми всі однакові, але є особливі дітки, і це +, а не -

Більше говорити з дітьми так як діти зараз не граються майже на вулиці і діалогу бракує, а також читати багато дитячої літератури, не обов'язково фізичну книгу мати.

Говоріть про прочитане, говоріть про незрозуміло, завжди запитуйте дітей їхнє ставлення до чогось, будьте прикладом для дітей

Більше часу приділяти власним дітям, читати і обговорювати прочитане, складати варіанти розвитку подій, створювати та вирішувати різні проблемні ситуації.

Терпіння

займатися самоосвітою з того питання

Оксана Драчковська "Зайчик-нестрибайчик і його смілива мама"

Усна ,народна творчість,казки Івана Франка,Оксани Іваненко,НЗабіли,дитяча хрестоматія " Дзвіночок"

Бути хорошим прикладом толерантності для власних дітей

Не просто читати літературні твори та переглядати ілюстрації. а й обговорювати та аналізувати їх з

Бути хорошим прикладом толерантності для власних дітей

Не просто читати літературні твори та переглядати ілюстрації, а й обговорювати та аналізувати їх з дітками

Цікавитись дитячою літературою, проводити бесіди з дітками, подавати власний приклад

"Майя та її мами" Лариса Денисенко 2017 (3+)

Побільше терпіння до дітей, побільше дітям читати, побільше з дітьми наживо спілкуватись і все буде добре! Ну , і звичайно, власний гідний приклад!

Частіше проводити час із своїми дітьми читаючи дитячу літературу.

Багато читати дітям різних творів і обговорювати їх.

Щоб окрім дитячої літератури, батьки вчили дітей толерантності по відношенню до інших демонструючи свій власний приклад .

Займатись також вдома розвитком дітей

Повчальні притчі та казки

Розуміння, та поваги

Багато читати дітям різних книжок на різні теми і обговорювати вдома разом у сімейному колі.

Насамперед, показувати хороший приклад толерантності у собі

Терпіння

Читати літературу у якій є приклади толерантності

Більше часу приділяти дітям, читати

Я бажаю молодим батькам, щоб вони частіше читали діткам цікаві але не дуже довгі оповідання для розвитку допитливості, взаєморозуміння, взаємодопомоги, толерантності.

Виявляти повагу до дитини , ставитися до неї , як до особистості .

Не показувати дітям приклад такої поведінки. Якщо батьки дозволяють собі при дітях обговорювати інших (дітей, батьків, вихователів), у малечі формується зверхнє ставлення до інших

Бути добрим прикладом для наслідування.

Пес Патрон. Маленька історія.

Стежити за спільним спілкуванням в сім'ї. Розказати дитині про народи світу, їхні звичаї та обряди.

Читати дітям повчальні казки, оповідання, та інше.

Н.забіли

В.О.Сухомлинського "Квітка сонця"

Сім'я – модель толерантного суспільства. Одним із найбільш ефективних засобів виховання толерантності дитини дошкільного віку вважається мистецтво слова. У найкращих літературних зразках толерантність людини розкривається в художніх образах, які викликають глибокі моральні та естетичні переживання, цим самим закладаючи фундамент духовності. Дитина, ототожнюючи себе з яскравими героями або подіями художнього твору, усвідомлюючи його текст і зміст, здатна на емоційні переживання, співчуття. Усе це сприяє вихованню толерантності дошкільників. Добираючи художні твори для читання дітям, слід пам'ятати передусім про їх художню цінність. Родинні читання, або читання в умовах дошкільного навчального закладу, дають дитині змогу подумки брати участь у житті персонажів, ставати на бік добрих і мужніх, жаліти скривджених. Важливо, щоб діти не просто «проковтнули» прочитане, а й пропустили його крізь себе. А для цього потрібно допомогти їм краще усвідомити поведінку героїв, переглянути й прокоментувати малюнки, загострити увагу на моральних якостях дієвих осіб. Будьте завжди толерантними самі та навчайте цього своїх дітей. Адже це допоможе досягти успіхів у житті.

Вчити дітей з малку бути толерантними

Обирати літературу відповідно віку дитини.

Багато читати дитячої літератури діткам, важливо навчити дитину міркувати й приймати особисті рішення відповідно до етичних норм. А також розвивати у дітей добро, співчуття, любов і відповідальність за свої вчинки.

Самовдосконалювати свій інтелектуальнокультурний рівень

Читати побільше повчальних казок та оповідань про толерантність.

Батькам слід пам'ятати, що перші уявлення про толерантність засвоюються як у закладах дошкільної освіти, так і в сім'ї, тому родина запов'язана прищеплювати діткам загальнолюдські цінності, допомогою будуть казки й оповідання.

Більш читати

Кожна людина повинна», «Добре слово», «Щоб ти став кращим», «Петрик і Павлик» також націлюють дітей на повагу до людей, бажання турбуватися про близьких людей., казки В. О. Сухомлинського.

Пояснювати дитині головну думку, мораль, ідею прочитаного твору

Більше спілкуватися з дітьми

Обговорювати з дітьми сюжет на основі прочитаних творів

В.Сухомлинський

Більше читати дітям та пояснювати прочитане, аналізувати та обговорювати прочитане.

Дитина в першу чергу, дивиться на батьків показуйте дитині хороший приклад. Аби виховати толерантну особливість, винятково важливим є підтримувати толерантні стосунки між членами родини, адже діти дзеркало відносин і характерів батьків і найближчого оточення.

Впевненості в собі. І домлуховуватися до методиста

Читати діткам повчальні казки та вірші, після чого аналізувати та обговорювати їх

Живого спілкування з дітьми

Будьте завжди толерантними самі та навчайте цього своїх дітей. Адже це допоможе досягти успіхів у житті.

Використовувати у процес виховання толерантності тематичні віммельбухи та казки про толерантну поведінку

Повчальні притчі та байки

Батьки мають на власному прикладі показувати повагу і співчуття один до одного, терпимість, людську доброту, відданість. Щодо літератури, то я б радила книгу Лариси Денисенко твір "Майя та її мами". Це твір про маленьку школярку, та унікальні історії кожної сім'ї її однокласників.

Частіше обговорювати та пояснювати дітям, що таке толерантна поведінка

Більше читати дітям твори Сухомлинського

Не давати дітям гаджети, читайте більше казочки

Казки

Більше обговорювати з дітьми тему толерантності під час читання літератури та не тільки

Читати

Оповідання реалістичного плану А.Костецький

Казки "Мудра дівчина"," Котигорошко" казки Братів Грімм, Шарля Перро та багато інших. Уими творами можна донести до дитини про дружбу, благородність, чесність, терпіння, повагу, дружбу.

Щоб батьки частіше на прикладі літератури , а не тільки реальних випадків вчили толерантності дітей, бо їм легше буде сприймати інформацію на дитячому рівні.

Читати, обговорювати ту чи іншу ситуацію

Щоб батьки частіше на прикладі літератури , а не тільки реальних випадків вчили толерантності дітей, бо їм легше буде сприймати інформацію на дитячому рівні.

Читати, обговорювати ту чи іншу ситуацію

Читати казки

Бути толерантними з оточуючими

Більше розмовляти з дітьми на різні теми, а не давати телефон у руки і думати, що все самі дізнаються

Більше спілкуватись з дітьми і приділяти їм час

Читати дітям дитячу літературу , обговорювати прочитане , застосовувати на практиці .

Силабус з навчальної дисципліни
«МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬО-
МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗДО»,
що викладається в межах ОПП
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти для здобувачів зі
спеціальності 012 Дошкільна освіта

Львів 2020 р.

Назва дисципліни	Дитяча література
Адреса викладання дисципліни	м. Львів, вул. Туган-Барановського, 7
Факультет та кафедра, за якою закріплена дисципліна	Факультет педагогічної освіти, кафедра початкової та дошкільної освіти
Галузь знань, шифр та назва спеціальності	012 Дошкільна освіта
Викладачі дисципліни	Табака Ольга Миронівна, асистент кафедри початкової та дошкільної освіти
Контактна інформація викладачів	o.m.tabaka@gmail.com, olha.tabaka@lnu.edu.ua.
Консультації з питань навчання по дисципліні відбуваються	Щовівторка 15:00-16:00 год. (вул. Антоновича, 16, ауд. 6) Також можливі онлайн консультації. Для погодження часу слід писати на електронну пошту викладача.
Сторінка курсу	??
Інформація про дисципліну	Дисципліна «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності в дошкільних навчальних закладах» спрямована на вивчення особливостей сприймання, розуміння, відтворення дошкільнятами змісту художніх творів; специфіку педагогічної діяльності для формування у дітей знань і навичок роботи з книгою, уміння аналізувати художні тексти, розігрувати зміст тощо.
Коротка анотація дисципліни	Дисципліна «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності в ЗДО» є однією із вибіркових дисциплін з спеціальності 012 Дошкільна освіта для освітньо-професійної програми рівня освіти бакалавр, яка викладається у 8 семестрі в обсязі 3 кредитів (за Європейською Кредитно-Трансферною Системою ECTS).
Мета та цілі дисципліни	Метою вивчення вибіркової дисципліни «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності в дошкільних навчальних закладах» є психолого-педагогічна та методична підготовка майбутніх фахівців до роботи вихователя на заняттях з художньо-мовленнєвої діяльності, з інших розділів програми та у повсякденному житті дітей у дошкільних закладах.

**Література для вивчення
дисципліни**

Базова:

1. Богуш А., Н.Гавриш, Т.Котик. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Підручник. – Київ.: Видавничий дім: Слово, 2006. - 304 с.
2. Розумне виховання сучасних дошкільнят. Методичний посібник / Н.Гавриш. О.Брежнєва, І.Кіндрат, О.Рейпольська; за заг. редакцією О.Брежнєвої. – К.:Видавн. Дім «Слово», 2-15. – 176 с.
3. Гавриш Н. Смыслоутворення як запорука успіху / Н. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2008. – № 10. – С. 5–7.
4. Гавриш Н. Казкові стежиночки / Н.В. Гавриш, С.О. Бадер, О.О. Стаєнна. – Київ: Генеза, 2017.
5. Гавриш Н. Художня література в освітньому процесі: сучасні технології / Н. Гавриш // Дошкільне виховання. – 2011. – № 2. – С. 4–9.
6. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія Навчальний посібник. Упорядник А.Богуш Частина I та II. - К.: Видавничий дім: Слово 2005. – 720 с.
7. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Х.: Ранок, 2011. – 176 с.

Додаткова:

1. Арістова І. Хто з книгою щиро дружить, тому вона вірно служить. // Дошкільне виховання – 2013. – № 3. – С. 28
2. Артемова Л.В. Театр і гра / Л.В. Артемова. - К., 2002.
3. Білан О. Художньо-мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку. – Львів Проман, 2007. – 64 с.
4. Богуш А. Розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору: навч. посіб. – К. Видавничий Дім «Слово», 2014. – 200 с.
5. Богуш А. Рідномовна концепція К.Ушинського. //Дошкільне виховання, 2014 - №3. – С. 2-6. Гавриш Н. Художнє слово дитяче мовлення / Н.Гавриш – К., 2005.
6. Затія-дивоглядія: Як зробити ляльковий театр другом кожної дитини /Авт.-упор. О.Тимофєєва, О.Борисенко. – Тернопіль Мандрівець, 2009. – 164 с.

	<p>7. Крива Н. Вчимо вірші з радістю // Дошкільне виховання. – 2013. – № 3. – С. 12.</p> <p>8. Лаба Н., Поніманська Т. Перетворюємо Світ система інтегрованих занять з дітьми шостого року життя. – Тернопіль Мандрівець, 2011. – 400 с.</p> <p>9. Піроженко Т. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. – Тернопіль Мандрівець, 2010. – 152 с.</p> <p>10. Фестиваль дитячої поезії – свято творчості // Дошкільне виховання. – 2012. – № 11. – С. 7.</p> <p>11. Табака О.М. Використання художньої літератури у просторі сучасної дошкільної освіти / О.Табака // Матеріали звітних конференцій факультету педагогічної освіти – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – Вип.5. – 195 с.</p> <p>12. Коло книги: хрестоматія літературно-художніх творів з методикою використання для дітей середнього дошкільного віку / [Н.Гавриш, І.Кіндрат, О.Хартман]. – Київ: Українська академія дитинства, 2019. – 288 с. – (Впевнений старт: навчально-методичний комплект для дітей середнього дошкільного віку/ за наук. ред. О.Т. Піроженко).</p> <p>13. Книжка малюкам. Хрестоматія літературно-художніх творів з методикою використання для дітей молодшого дошкільного віку / [Н.В. Гавриш, І.Р. Кіндрат, О.М. Табака, О.Ю. Хартман] – К.: Українська академія дитинства, 2020. - 256 с. – (Впевнений старт: навчально-методичний комплект для дітей молодшого дошкільного віку / за наук. ред. Т.О. Піроженко).</p> <p>14. Табака О. М. Золотий горішок / збірка казок для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку – Львів:, 2016. – 36 с.: іл.</p>
Обсяг курсу	3 кредити ECTS. Лекції – 10 год., практичні заняття – 10 год., самостійна робота – 70 год.
Очікувані результати навчання	<p>Після завершення цього курсу студент буде знати:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ психофізіологічні особливості сприймання, запам'ятовування, розуміння і відтворення дошкільниками художніх текстів різних жанрів;

	<ul style="list-style-type: none"> ✓ варіативні методики з організації художньо-мовленнєвої діяльності та інших видів діяльності в дошкільному закладі, пов'язаних з використанням художніх текстів різних жанрів. ✓ основні принципи добору художніх творів для дітей та принципи ознайомлення дітей з художніми творами; ✓ джерела художнього читання дітям; <p>вміти:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ виявляти, аналізувати й оцінювати результати педагогічного впливу на дітей в ході художньо-мовленнєвої діяльності; ✓ визначати зміст, форми і методику роботи з художніми текстами з урахуванням вікової групи та індивідуально-психологічних особливостей дітей; ✓ виховувати у дітей шанобливе ставлення до книги, художнього слова, рідної мови.
Ключові слова	Художньо-мовленнєва діяльність, художньо-мовленнєва компетенція, художня література, фольклорні твори, жанри, джерела художнього читання.
Формат курсу	Очний/заочний
	Лекції, практичні заняття, консультації, самостійна робота
Теми	Див.: СХЕМА КУРСУ
Підсумковий контроль, форма	В кінці 8 семестру – залік
Пререквізити	Для вивчення курсу студенти потребують базових знань з теорією літератури, українською і зарубіжною дитячою літературою, психологією, культурологією, мистецтвознавством, лінгводидактикою, виразним читанням.
Навчальні методи та техніки, які будуть використовуватися під час викладання курсу	Презентація, лекції, різні форми інтерактивного навчання, літературні проекти, дискусія, різні форми роботи у парах, підгрупах.
Необхідне обладнання	Вивчення курсу передбачає використання комп'ютерних програм, доступу до мережі Інтернет
Критерії оцінювання (окремо для кожного виду навчальної діяльності)	Оцінювання проводиться за 100-бальною шкалою. Бали нараховуються за наступним співвідношенням: <ul style="list-style-type: none"> • поточний контроль: 50% семестрової оцінки; макс. кількість балів – 50; • залік: 50% семестрової оцінки; макс. кількість балів – 50 балів;

	<p>Підсумкова максимальна кількість балів – 100 балів.</p> <p>Академічна доброчесність: очікується, що роботи студентів будуть результатом їхніх досліджень чи міркувань. Для дотримання академічної доброчесності обов'язковими є: наявність посилань на використані джерела, а також точні посилання на джерела; неприпустимими є списування, втручання в роботу інших студентів. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її незарахування викладачем, незалежно від масштабів плагіату чи обману.</p> <p>Відвідання занять є важливою складовою навчання. Студенти мають інформувати викладача про неможливість відвідати заняття. У будь-якому випадку студенти зобов'язані дотримуватися усіх строків, визначених для виконання усіх видів письмових робіт, передбачених курсом. Література. Уся література, яку студенти не зможуть знайти самостійно, буде надана викладачем винятково в освітніх цілях без права її передачі третім особам. Студенти заохочуються до використання також й іншої літератури та джерел, яких немає серед рекомендованих.</p> <p>Політика виставлення балів. Враховуються бали, набрані під час виконання практичних завдань, під час виконання тематичних тестів, за результатами самостійної роботи і бали підсумкового тестування. При цьому обов'язково враховуються присутність на заняттях та активність студента під час практичних занять. Під час здійснення навчального процесу недопустимими є пропуски та запізнення на заняття (без поважної причини); користування мобільним телефоном, планшетом чи іншими мобільними пристроями під час заняття в цілях, не пов'язаних з навчанням; списування та плагіат; несвоєчасне виконання поставленого завдання і т. ін.</p> <p>Жодні форми порушення академічної доброчесності не толеруються.</p>
<p>Питання до заліку чи екзамену</p>	<p>Орієнтовний перелік питань до заліку</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сутність і структура художньо-мовленнєвої діяльності. 2. Функції художньої літератури.

	<p>3. Завдання і зміст роботи в дошкільних закладах з ознайомлення з художньою літературою. Педагогічні умови реалізації програми.</p> <p>4. Принципи відбору художніх творів для дітей.</p> <p>5. Принципи ознайомлення дітей з художніми творами.</p> <p>6. Форми роботи з книгою у дошкільному закладі.</p> <p>7. Методика розповідання та читання дітям художніх творів. Підготовка вихователя до представлення дітям художнього твору. Традиційна структура літературного заняття. Процес читання.</p> <p>8. Особливості початку літературного заняття. Прийоми пояснення незрозумілих слів. Прийоми активізації дітей на заняттях з художньої літератури.</p> <p>9. Види бесід після художнього читання.</p> <p>10. Куточок книги у дошкільному закладі.</p> <p>11. Методика роботи з казкою у ДНЗ.</p> <p>12. Підготовка вихователя і дітей до етичної бесіди. Структура етичної бесіди. Методичні прийоми роботи.</p> <p>13. Сучасні підходи до роботи з поетичним твором на заняттях у дошкільному закладі. Традиційна методика роботи з поетичним словом у різних вікових групах.</p> <p>14. Методи та прийоми ознайомлення дітей з ілюстрацією у різних вікових групах.</p> <p>15. Методика організації гри-драматизації, інсценування художнього твору в різних вікових групах.</p> <p>16. Методика використання малих фольклорних жанрів у дошкільному закладі.</p> <p>17. Особливості сприймання художніх творів дошкільниками.</p> <p>18. Особливості сприймання і запам'ятовування дітьми поетичного слова.</p> <p>19. Літературний проект – сучасний підхід до роботи з художнім твором у закладі дошкільної освіти.</p> <p>20. Сучасні технології роботи з літературним текстом у дошкільному закладі.</p>
Опитування	Анкету-оцінку з оцінювання якості курсу буде надано після завершення курсу.

Схема курсу

Дата	Тема, план, короткі тези	Форма діяльності (заняття)	Література. Ресурси в Internet	Завдання, год	Термін виконання
	Модуль 1 Теоретико-методологічні засади формування художньо-мовленнєвої компетенції Тема 1. Теоретичні основи художньо-мовленнєвої діяльності	Лекція Практич. заняття	2. Богуш А., Н.Гавриш, Т.Котик. <i>Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Підручник.</i> – Київ.: Видавничий дім: Слово, 2006. - 304 с. 3. Розумне виховання сучасних дошкільнят. <i>Методичний посібник / Н.Гавриш. О.Брежнєва, І.Кіндрат, О.Рейпольська; за заг. редакцією О.Брежнєвої.</i> – К.:Видавн. Дім «Слово», 2-15. – 176 с. 4. Гавриш Н. <i>Смислоутворення як запорука успіху / Н. Гавриш // Дошкільне виховання.</i> – 2008. – № 10. – С. 5–7. 5. Гавриш Н. <i>Казкові стежиночки / Н.В. Гавриш, С.О. Бадер, О.О. Стасьна.</i> – Київ: Генеза, 2017. 6. Гавриш Н. <i>Художня література в освітньому процесі: сучасні технології / Н. Гавриш // Дошкільне виховання.</i> – 2011. – № 2. – С. 4–9. 7. Коло книги: <i>хрестоматія літературно-художніх</i>	Тема 2,3 Опрацювання теоретичних питань, підібрати матеріал до практичного заняття (12)	1-й тиждень 2-й тиждень
	Тема 4 . Літературний проєкт – сучасний підхід до роботи з художнім твором у закладі дошкільної освіти.	Лекція Практич. заняття	Опрацювання теоретичних питань, підібрати матеріал до практичного заняття (12)	3-й тиждень 4-й тиждень	
	Тема 6. Методика читання та розповідання дітям художніх творів на заняттях	Лекція Практич. заняття	Тема 7. Опрацювання теоретичних питань, підібрати матеріал до практичного заняття (12)	5-й тиждень 6-й тиждень	
	Тема 8. Методика роботи з поетичним твором у дошкільному закладі Тема 9. Методика опрацювання	Лекція Практич. заняття	Тема , 10 Опрацювання теоретичних питань, підібрати	7-й тиждень 8-й тиждень	

	творів дитячої літератури толерантної спрямованості.	Практич. заняття	творів з методикою використання для дітей середнього дошкільного віку / [Н.Гавриш, І.Кіндрат, О.Хартман]. – Київ: Українська академія дитинства, 2019. – 288 с. – (Впевнений старт: навчально-методичний комплект для дітей середнього дошкільного віку/ за наук. ред. О.Т. Піроженко). 8. Книжка малюкам. Хрестоматія літературно-художніх творів з методикою використання для дітей молодшого дошкільного віку / [Н.В. Гавриш, І.Р. Кіндрат, О.М. Табака, О.Ю. Хартман] – К.: Українська академія дитинства, 2020. - 256 с. – (Впевнений старт: навчально-методичний комплект для дітей молодшого дошкільного віку / за наук. ред. Т.О. Піроженко). 9. Табака О. М. Золотий горішок / збірка казок для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку – Львів:, 2016. – 36 с.: іл.	матеріал до практичного заняття (12)	
	Тема 11. Розвиток словесної творчості на літературних заняттях	Лекція		Тема 12, 13, 14 Опрацювання теоретичних питань, підібрати матеріал до практичного заняття (12)	9-й тиждень
	Тема 15. Заняття з художньої літератури у дошкільному закладі. Контроль знань матеріалу модуля	Практич. заняття		Опрацювання теоретичних питань, підібрати матеріал до практичного заняття (10)	10-й тиждень
		10 год – лекція 10 год – практич. з.		70	

Конспекти занять з морально-етичного розвитку дітей дошкільного віку, спрямовані на виховання толерантності.

Тема: Дружні діти – мов квіти

Мета: Формувати уявлення дітей про важливість дружнього ставлення до оточуючих, способи толерантної взаємодії. Вчити розуміти зміст казки, оцінювати поведінку героїв, виховувати доброзичливість. Розширювати та закріплювати знання про квіти України, кольори. Розвивати мовлення та вміння висловлювати свої думки.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти:

- ▶ оцінюють поведінку героїв казки;
- ▶ пояснюють, чому важливо бути дружними;
- ▶ називають кольори та квіти.

Обладнання і матеріали

- ▶ Картонні елементи у формі квіток, зелена тканина для обладнання «галявини», роздатковий матеріал із зображенням маку, ромашки, барвінку, кульбабки та інших квітів, віночка.
- ▶ Мультфільм «Квіти дружби», презентація з музичним супроводом «Загадки про квіти».
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ картонні елементи у формі квіток, зелену тканину для обладнання «галявини»;
- ▶ роздатковий матеріал із зображенням маку, ромашки, барвінку, кульбабки та інших квітів, віночка;
- ▶ перевірити презентацію і відео до теми «Дружні діти — мов квіти».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя, вірш, коротка бесіда

Читання казки «Хто кращий?»

Обговорення казки

Рухлива гра

Колективна робота з аплікації

Підсумкове слово вихователя, читання вірша

Перегляд мультфільму

Загальна тривалість 20 хв.

Хід заняття

Посередині кімнати утворюємо «галявинку» із зеленої тканини, на ній у довільному порядку розкладено картонні квітки різного кольору; роздатковий матеріал із зображенням маку, ромашки, барвінку, кульбабки та інших квітів, віночка. Діти сідають навколо «галявинки», утворюючи коло.

Вихователь: Діти, я маю для вас сюрприз: сьогодні дорогою до садка я милувалася гарними квіточками, що ростуть біля нашого озера. Й одна з цих квіточок потихеньку, на вушко, розповіла мені цікаву історію. Але щоб і ви, дітки, змогли її почути, треба вгадати — а що ж то була за квіточка?

Вихователь промовляє загадку:

Наче сонця серединка,

Пелюстків біла хустинка.

Знає бджілка і мурашка,

Що звуть квіточку ... (.)

Діти хором відповідають: «Ромашка».

Вихователь розповідає казку «Хто кращий?».

В одній Чарівній країні на зеленому лужку росли собі чарівні квіти. А чому вони були чарівними? Тому що вмiли розмовляти і гралися, мов діти. Квіточки були всі різні: і червоні, немов жар; і жовті, як сонечко; і білі, мов хмаринки; і блакитні, як весняне небо. Жили вони дружно й весело, аж ось сталася одна подія. Пробігала тим самим лужком із квітами маленька дівчинка Яринка та й загубила дзеркальце. Воно закотилося в травичку й зупинилося біля наших квіточок.

Першою дзеркальце помітила червона квітка. Зазирнула в нього, побачила себе та й запишалася. «Ой, яка я гарна, всі інші не такі, як я! Не буду з ними дружити!» — сказала квітка. Але й інші квіточки подивились у дзеркальце й подумали так само: я біла — найкраща, я жовта — найкраща, я блакитна — найкраща, а решта не такі, тому вони гірші. Почалися між квіточками суперечки, вони припинили гратися і стало сумно на лужку.

Тим часом Яринка прийшла на чарівну галявинку шукати загублене дзеркальце. Доки вона його шукала, то почала плести собі віночок. Взяла червоних квіточок, але віночок був, хоч і гарний, та все-таки в ньому бракувало кольорів. Тоді Яринка набрала різних квітів: і білих, і жовтих, і блакитних. Тож віночок вийшов барвистий, яскравий, дуже гарний.

Аж тут і дзеркальце знайшлося. Наділа Яринка віночок, глянула в дзеркальце, й усі квіточки побачили, яка то краса, коли різні квіти, різні барви збираються разом у веселий віночок. І зрозуміли квіточки: хоч усі вони різні, але однаково привабливі, однаково важливі для інших, та й перестали сваритися, і вже жодна квіточка не вважала іншу, не таку, як вона сама, гіршою за себе.

Вихователь ставить запитання до казки.

1. Якщо хто-небудь чимось відрізняється від інших, то чи гірший він?

(варіанти відповідей дітей)

2. Як дзеркальце нашкодило квіточкам? (варіанти відповідей дітей)

3. Що допомогло квіточкам знову подружитися?

(варіанти відповідей дітей)

4. Чому віночок такий гарний? (варіанти відповідей дітей)

5. Що значить бути дружними? (варіанти відповідей дітей)

Вихователь: А тепер, діти, давайте встанемо і підійдемо до нашої чарівної галявинки, візьмемо кожний по квіточці. (Звучить мелодія української народної пісні.)

Візьмемося за руки і виставимо їх перед собою. На що схоже те, що ви бачите? Правильно, на віночок. А тепер вітерець прилетів (потрусили ручками) і квітучий наш віночок ожив. Сідайте. Тепер покладіть квіти перед собою і давайте пограємо.

1, 2, 3 — вирости квіточки (підвестися з положення сидячи, долоні бутонем).

До сонця потягнулися високо.

Стало їм приємно і тепло (розкрити «квітку» над головою, руки в сторони). Вітерець пролітав — стеблинки похитав (легкі нахили в сторони).

Уліво хитнулися — низько пригнулися (нахил уліво). Управо хитнулися — низько пригнулися (нахил управо).

Вітерець, тікай — ти квіти не зламай (покрутитися).

Нехай вони цвітуть — людям радість принесуть (із бутона розкрити

«квітку» перед собою).

Вихователь: Діти, давайте зробимо справжній віночок і прикрасимо ним нашу кімнату.

Діти виконують колективну роботу з аплікації. На великому колі з ватману кожна дитина приклеює свою квітку, в 2–3 ряди — утворюється різнокольоровий віночок.

Вихователь: А тепер, діти, давайте згадаємо назви червоних, білих, блакитних, жовтих квітів.

Червоні — маки.

Білі — ромашки.

Блакитні — барвінок.

Жовті — соняхи, кульбабки.

Одночасно вихователь просить когось із дітей знайти картинку з цією квіткою на «галявинці», усі діти розглядають її.

Вихователь: Діти, пропоную вам подумати і згадати, які ще квіти ви знаєте. А допоможе вам у цьому наш помічник-комп'ютер. (Демонструється презентація з музичним супроводом.)

<https://www.youtube.com/watch?v=aH8lo5Ddors>

Вихователь читає вірш Ганни Черінь «Українські квіти».

Вийшли зрання на гуляння	Їсть солодке на сніданок.
Українські діти,	На горбочку мак,
Їх стрічали і вітали	В шапці, як козак.
Українські квіти.	Він яскравий, мов вогонь!
Ось волошки, сонні трошки,	А бундючний — Бог боронь!
Синім шовком шиті,	Вміє задаватись так,
Ясноокі, чисто вмиті,	Як будяк!
Розбрелись по житі.	Там росте холодна м'ята (Добре пахне, як пом'ята),
Ось рожева конюшина,	Там шовковая трава
А на ній і комашина,	Щось шепоче, мов жива.
Що, не дивлячись на ранок,	А з травички — ніжні личка:

То вже Братик і Сестричка	Більші, менші і малі —
У тих самих кольорах,	Молоді яскраві квіти
Що на наших прапорах.	Української землі.
Розбрелись по полю діти —	

Вихователь: Діти, на цьому наше заняття закінчується, пропоную вам переглянути мультфільм.

Наприкінці заняття діти переглядають мультфільм «Квіти дружби».
<https://www.youtube.com/watch?v=FYrcW2GRqcg>

Тема: Ввічливі слова творять дива

Мета: Учити дітей вживати слова вітання та подяки, проявляти співчуття, викликати бажання допомогти, проявляючи при цьому радість і доброзичливість, формувати уявлення дітей про важливість толерантної взаємодії.

Результати заняття:

Наприкінці заняття діти:

- ▶ називають слова ввічливості, які запам'ятали;
- ▶ пояснюють, чому важливо бути ввічливими.

Обладнання і матеріали

- ▶ Стікери, маркери, ватмани, «галявини» на ватмані, список ввічливих слів, м'ячик.
- ▶ Мультфільм про ввічливість.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор (бажано).

Підготувати заздалегідь:

- ▶ дві «галявинки» на великих аркушах ватману, камінці для доріжки;
- ▶ стікери з ввічливими словами;
- ▶ перевірити відео до теми «Ввічливі слова творять дива».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя, вірш, коротка бесіда

Гра «Розфарбуй галявину»

Гра «Дякую за м'ячик»

Дидактична гра «Що ти скажеш, коли...»

Фізкультхвилинка

Перегляд мультфільму

Підсумкове слово вихователя, читання вірша

ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ 20 ХВ.

Хід заняття

Діти сідають у коло, в середині якого на столі розміщені два аркуші ватману, що символізують сумний настрій і радість, наприклад — дві «галявинки». На одному з аркушів намальовано (за принципом розмальовки) похилене деревце, зів'яла квітка, сумний зайчик тощо. На другому аркуші схожа картинка, але весела, є ще сонечко, яке усміхається, зайчики весело граються, квіточки тягнуться до сонця, літають метелики. Між галявинками прокладено доріжку з камінців, до яких у подальшому кріпитимуться стікери з ввічливими словами.

Вихователь: Вітаю вас, діти! Сьогодні ми з вами поговоримо про чарівні слова, які потрібно вживати всім вихованим і чемним дітям. І для початку я пропоную вам привітатися одне з одним. Зробіть це привітно, лагідно, з усмішкою (діти вітаються).

Вихователь:

Сонце рано-рано встало

І умилося в росі.

Землю радо привітало,

— «Добрий день!» — сказало всім.

Як прокинетесь, малята,

Умиватися ідіть.

Привітайте маму, тата,

«Добрий день!» їм говоріть.

Ці слова усім потрібні:

Людям, квітам, всій землі.

Тож до сонечка подібні

Будьте, діточки малі!

Надія Красоткіна

Вихователь: Ви помічали, що іноді на душі сумно, й навіть сонечко не так сяє, як завжди? А іноді навіть у похмурий день радісно і світ навколо набуває яскравих кольорів? Який краєвид ви хотіли б бачити навколо себе? (варіанти відповідей дітей)

Гра «Розфарбуй галявину»

Давайте всі разом розфарбуємо веселу галявинку в яскраві кольори, а потім прокладемо до неї доріжку з ввічливих слів, які будемо вживати завжди. (Діти за допомогою вихователя разом розфарбовують веселу галявинку, а сумна галявинка залишається чорно-білою.)

Навіть похмурий день ми можемо зробити світлим за допомогою спеціальних слів. Щоразу, як ви скажете ввічливе слово зі списку, — наклейте стікер на відповідний камінчик доріжки. Й так ми прокладемо шлях від сірої, сумної галявини до веселої та сонячної. А щоб краще запам'ятати слова ввічливості та подяки, ми з вами пограємо.

Гра «Дякую за м'ячик»

Діти сідають у коло і тримаються за руки. Коли діти збираються в коло, в них розвивається почуття спільності та приналежності до групи. Така проста символічна діяльність, як перекочування, передача і прийом м'яча, допомагає дітям встановлювати відносини між собою і виховувати вдячність за увагу.

Вихователь:

Поряд всі ми стоїмо,

Наче всі ми — стрічка.

Ми великі можемо бути (підняли руки вгору),

Можемо бути й малі (руки донизу),

Але всі ми разом —

І ніхто не буде сам (киваємо сусіду та потискаємо руки).

А тепер сідайте на підлогу ближче одне до одного. Ми гратимемо у гру з м'ячем. Це буде так: я кочу м'яч тому, хто сидить навпроти мене. Ця дитина дякує, міцно тримає м'яч двома руками й чекає, що буде далі. А ми всі разом називаємо ім'я того, в кого м'яч, і продовжуємо: «Данилко в нашій групі!» Після цього ця дитина котить м'яч комусь іншому. І так далі, доки кожний отримає м'яч, подякує і почує своє ім'я. (Діти можуть отримати м'яч кілька разів, але важливо нікого не пропустити.)

Вихователь: Діти, пропоную вам послухати і запам'ятати чарівні слова, які зустрічатимуться вам у цих віршиках, а потім ми пограємо в одну цікаву гру.

До всіх сердець, як до дверей,

Є ключики малі.
 Їх кожен легко добере,
 Якщо йому не лінь.
 Ти, друже, мушиш знати їх,
 Запам'ятать не важко:
 Маленькі ключики твої —
 «Спасибі» і «Будь ласка».

Ігор Січовик

«Доброго ранку!» — мовлю я
 звичаєм,
 «Доброго ранку!» — кожному зичу я.
 «Доброго дня вам!» — людям бажаю.
 «Вечором добрим!» — стрічних
 вітаю.
 І посміхаються в відповідь люди,
 Добрі слова ж бо для кожного любі!
 З добрим ранком всіх вітаю,
 Як іду із хати,
 І кажу всім «на добраніч»,
 Як лягаю спати.
 І «спасибі», й «дуже прошу»,
 «вдячна вам», «будь ласка» —
 Словом, радість всім приношу,

Дидактична гра «Що ти скажеш, коли...»

Що ти скажеш, коли:

— зустрінеш друга у дворі (варіанти відповідей дітей).

Вихователь: Вітаю, привіт, добрий день.

— прийдеш у дитячий садок (варіанти відповідей дітей).

Вихователь: Усім доброго ранку.

Світ стає, як казка.
 Якщо ти когось штовхнув,
 Треба «вибачте» сказати.
 А щоб хтось тебе почув,
 То «будь ласка» поспівати.
 Я знайомих як зустріну,
 Привітаюсь неодмінно:
 — Добрий ранок! Добрий день!
 «Всім привіт», «Бувай здорова»,
 «Дякую красенько!» —
 Ось яка чарівна мова
 Радує серденько.

Автор невідомий

— побачиш увечері маму (варіанти відповідей дітей).

Вихователь: Добрий вечір.

— наступиш комусь на ногу (варіанти відповідей дітей);

Вихователь: Вибачте, будь ласка.

— з ким-небудь прощаєшся (варіанти відповідей дітей).

Вихователь: До побачення, до зустрічі, хай щастить, на все добре.

— висловлюєш подяку за щось (варіанти відповідей дітей).

Вихователь: Дякую, спасибі.

А тепер пропоную вам, діти, трішки порухатися (лунає музика на вибір, і вихователь проводить фізкультхвилинку).

Фізкультхвилинка

Встало вранці ясне сонце,

Зазирнуло у віконце.

Ми до нього потягнулися,

Будем дружно присідати,

Сонечко розвеселяти.

Встали — сіли, встали — сіли,

Бачте, як розвеселили.

Стало сонце танцювати,

Нас до танцю припрошати.

Нумо разом, нумо всі

Потанцюймо по росі.

Вихователь: Зараз ми з вами переглянемо цікавий мультфільм «Ввічливість».

<https://www.youtube.com/watch?v=vis3z4J74vQ>

Вихователь: Чи зрозуміли ви, діти, що вираз «будь ласка» означає прохання, а не вимогу? Його треба промовляти тихо, ласкаво, щоб було зрозуміло, що ти просиш, а не віднімаєш. При цьому треба дивитись у вічі того, кого просиш.

Вправа «Скажи «будь ласка» (діти вчаться ввічливо висловлювати прохання).

Узагальнення, висновки

Вихователь: Дорогі діти! Сьогодні ми згадали багато ввічливих слів і зрозуміли, що їх обов'язково потрібно вживати. Якщо людина вживає такі слова, вона підкреслює повагу до оточуючих, намагається зробити щось приємне. Тож треба бути ввічливими й не забувати, що не тільки слово важливе, а й те, як його промовляють. А доріжка до веселої галявинки щодня нагадуватиме нам про це.

Вихователь читає вірш української поетеси *Варвари Гринько «Мова»*.

Сію дитині	Слово у серці,
В серденько ласку.	Як зернятко в ниві.
Сійся-родися	«Доброго ранку!»,
Ніжне «Будь ласка»,	«Світлої днини!»,—
Вдячне «Спасибі»,	Щедро даруй ти
«Вибач» тремтливe —	Людям, дитино

Тема: Разом об'єднатися — веселіше гратися.

Мета: У процесі гри формувати в дітей навички спільної діяльності, прищеплювати бажання перебувати в колективі та розвивати здібність до співпраці, посилювати відчуття згуртованості в групі.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти

- ▶ пояснюють, чому краще бути разом.

Обладнання і матеріали

- ▶ М'ячик, фотоапарат, обручі, покривало.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету,

Підготувати заздалегідь:

- ▶ Мультимедійний проектор (бажано).
- ▶ Перевірити відео до теми «Разом об'єднатися — веселіше гратися».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя, коротка бесіда

Читання казки «Батькова наука»

Гра «Кого не вистачає?»

Рухлива гра

Гра у вирази обличчя

Гра «Човники на воді», «Острови»

Підсумкове слово вихователя, перегляд мультфільму

ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ 20 ХВ.

Хід заняття

На початку заняття діти сідають у коло, лунає весела музика.

Вихователь: Любі діти! Вітаю вас! Привітайтеся і ви одне з одним. Діти, даю вам веселий м'ячик і хочу, щоб кожен із вас розповів будь-що приємне, що трапилося з ним учора, сьогодні (або цього тижня). Доки ви говорите, ви тримаєте м'ячик у руках. Коли ви закінчите розповідати, передайте естафету гарних новин, тобто передайте м'ячик сусіду, й так по колу.

Вихователь: А тепер я розповім вам коротеньку казочку, а ви уважно послушайте.

Батькова наука

Один чоловік мав трьох синів. Якось батько звелів синам принести віник і по черзі переламати його. Проте ніхто з них не зміг виконати такого завдання. Тоді батько наказав розв'язати віника, взяти кожному синові по пруту й переламати. Сини легко впоралися. На це батько сказав їм: «Сини мої, ось так легко, як ви переламали прутуки, зможуть і вас збороти вороги, якщо ви будете поодиночі. А разом вас не здолає жодна сила».

Чого навчав батько своїх синів? Чому, коли ми разом, то стаємо набагато сильнішими? (варіанти відповідей дітей)

Гра «Кого не вистачає?»

Вихователь: Діти, чи помічаєте ви, коли у групі когось із дітей не вистачає? Я хочу пограти з вами в таку гру: один із вас ховатиметься, а решта — відгадуватиме, хто саме сховався. Спочатку я попрошу всіх заплющити очі і, доки ніхто не бачить, тихенько торкнеться плеча одного з вас. Той, кого я оберу, має розплющити очі, тихо вийти на середину кола і сховатися під цим покривалом. Після того, як він сховається, я попрошу всіх розплющити очі й відгадати, кого не вистачає. А тепер заплющуймо очі й починаймо гру...

Рухлива гра.

Це чудова рухлива гра, де кожна дитина може взяти участь у створенні загальної групової скульптури. Наприкінці гри можна сфотографувати її та подарувати кожному по фотографії. Лунає повільна музика.

Вихователь: Станьте, будь ласка, в коло, і я перелічу вас. Кожна дитина має свій номер. Запам'ятайте його. Зараз я ввімкну музику, а ви почнете повільно ходити по колу. Коли я скажу: «Номер один!», дитина під номером один має вийти в середину кола та показати якусь цікаву позу. Ви можете стояти, сидіти або лежати. Тільки-но ви знайдете найбільш прийнятну для себе позу, припиніть

рухатися. В цьому положенні ви перебуватимете до кінця гри. Так, «номер один» іде у центр кола... Відтак я покличу в центр кола дитину під номером два. Вона теж повинна прийняти ту позу, яку захоче, але при цьому треба доторкнутися до першої дитини. Коли дитина номер два буде готова, я покличу в центр дитину під номером три. Та продовжує скульптуру, стає, як захоче, але обов'язково торкаючись когось, хто вже стоїть у колі. Ті діти, яких я ще не покликala, повільно ходять по колу. Ми продовжуватимемо доти, доки побудуємо скульптуру, в якій братимуть участь усі.

Вихователь: А тепер, діти, розійдемося по парах. Уважно послушайте, що я вам скажу. Я покажу вам три вирази обличчя. При цьому я хочу, щоб ви відгадали, який вираз обличчя я показую.

Показую перший раз (сумне). Який вираз обличчя я намагалася вам показати? Правильно, сумне обличчя. Які жести руками найкраще робити, щоб показати сум? Нехай кожен із вас зробить сумне обличчя.

Показую другий раз (сердите). А тепер? Правильно, сердите обличчя. Давайте всі зведемо брови, вискалімо зуби і стиснемо кулаки — покажемо сердите обличчя.

А тепер третє обличчя (радісне, щасливе). Яке? Так, радісне. Для цього давайте всі широко всміхнемося і притиснемо руки до серця.

Спробуймо ще раз: сумне, сердите, радісне.

Тепер об'єднайтеся у пари і встаньте одне до одного спинами. Оберіть одне із трьох облич, яке ми показували. Коли я дорахую до трьох, вам треба буде швидко повернутися один до одного й показати обраний вами вираз обличчя.

Завдання полягає в тому, щоб, не домовляючись заздалегідь, показати те саме обличчя, що й ваш партнер.

Готові? Раз, два, три, початок гри!

Гра «Човники на воді»

Вихователь: Діти, встаньте у два ряди, один навпроти одного. Відстань між рядами має бути трохи більше витягнутої руки. Ви всі разом — вода однієї річки.

Річкою зараз попливуть човники. Одна дитина вирушить у мандрівку річкою як перший човник. Вона має вирішити, як рухатиметься.

Наприклад, вона може заплющити очі й повільно пройти прямо. А вода (діти) плавно руками допоможуть човнику знайти дорогу.

Можливо, човник попливе не прямо, а крутитиметься. Вода і цьому човнику має допомогти знайти дорогу.

Можливо, човник залишить очі розплющеними й рухатиметься хаотично або по колу. Вода має йому допомагати. Коли човник проходить до кінця річки, то він стає поруч з останньою дитиною і чекає, доки припливе наступний човник. Він стає навпроти першого, і тим самим вони утворюють ріку, поступово подовжуючи її.

І так, не поспішаючи, річка блукатиме по цій кімнаті, доки всі діти пропливуть річкою, зображуючи човники.

Вихователь: Діти, для наступної гри ми маємо розкласти обручі по кімнаті. Давайте зробимо це всі разом.

Гра «Острови»

У цій грі діти мають прислуховуватися до музики, чітко реагуючи на її припинення. Вони можуть спокійно ходити кімнатою, але повинні позначати, які «острови» вони вже відвідали. Дітям необхідно ділити «острови» з іншими дітьми. Це розвиває здібність до співпраці та посилює почуття згуртованості у групі.

Матеріали: «Острів» для кожної дитини, найпростіше взяти для цього обруч. Також можна використати папір. Важливо, щоб діти могли стрибати на «острови» впевнено, не зісковзуючи.

Музичний супровід: «Велика соната» Паганіні.

Вихователь: Діти, доки грає музика, ви можете танцювати біля «островів», але при цьому ви не повинні наступати на них. Можна ходити по всій кімнаті й робити це так, як вам захотілося. Коли музика припиниться, ви маєте піти на «острів». Загалом їх вистачатиме всім, але ви можете розділити острів з кимсь із дітей.

Тепер намагайтеся щоразу стрибати на новий «острів», щоб ви почали ділитися один з одним «островами».

Вихователь: Діти, ви добре гралися, були однією командою, гарно поводитися, тому зараз подивіться мультфільм Мудрі казки. «Разом веселіше».

<https://www.youtube.com/watch?v=tw-5LgbcOqI>

Об'єднання дітей у групі найкраще відбувається під час колективної гри, яка є провідним видом діяльності дітей середнього дошкільного віку.

Підсумок

Тема: Дерево добра.

Мета: Формувати в дітей уявлення про толерантність як уміння робити хороші, добрі вчинки. Систематизувати уявлення дітей про добро, добрі вчинки,

поповнювати словниковий запас дітей словами ввічливості; вчити правильно доповнювати речення. Удосконалювати комунікативні навички (вміння висловлювати свою думку, проявляти доброзичливість до суджень інших дітей). Виховувати в дітях дружні взаємини, вміння і бажання прийти на допомогу дорослим і одноліткам.

Результати заняття

Наприкінці заняття діти:

- ▶ називають добрі та погані вчинки;
- ▶ пояснюють, чому важливо бути добрими.

Обладнання і матеріали

- ▶ Ілюстрації етичного змісту.
- ▶ Два набори кубиків; дерево з кольорового картону.
- ▶ Заготовки квітів із кольорового паперу.
- ▶ Комп'ютер, доступ до Інтернету, мультимедійний проектор, інтерактивна дошка (бажано).
- ▶ сюжетні картинки, роздатковий матеріал, кубики;

Підготувати заздалегідь:

- ▶ перевірити відео до теми «Дерево добра»;
- ▶ оповідання В.Осеєвої «Чарівне слово»;
- ▶ етичну бесіду «Хороші слова»;
- ▶ індивідуальні бесіди у зв'язку із вчинками дітей: «Чи добре я вчинив?», «Як я допомагаю іншим».

Орієнтовний план заняття

Вступне слово вихователя

Гра «Лягідні слова»

Гра «Добре — погано»

Гра «Придумай добрий вчинок»

Колективне конструювання «Місточка дружби»

Фізкультхвилинка

Гра «У світі казок»

Підсумкове слово вихователя, колективна робота з аплікації

ЗАГАЛЬНА ТРИВАЛІСТЬ 20 ХВ.

Хід заняття

Вихователь: Діти, прислухайтеся, наче хтось плаче?

(Чути плач — аудіозапис. З'являється Дерево добра.)

- Це я, я плачу... Я — Дерево добра.

Вихователь: Доброго дня, Дерево добра! Чому ж ти невеселе?

Дерево: Здрастуйте, діти! Я засумувало тому, що втратило свої квіти. Їх вітром поганих вчинків рознесло по всій моїй країні. Я не можу їх відшукати, а без моїх квітів не виростуть плоди добра (плаче).

Вихователь: Діти, допоможемо Дереву добра? (відповіді дітей)

Вихователь: Діти, ви знаєте, що квіти цього дерева — це добрі вчинки?

Скажіть, чи потрібні нам добрі вчинки? (відповіді дітей)

А для чого люди роблять добрі справи, вчинки? (відповіді дітей)

Вихователь: Пропоную вирушити в подорож, щоб знайти квіти Дерева добра. Подивіться, ось на екрані карта казкової країни. Як нам туди потрапити? Допоможе нам у цьому чарівна музика, вмощуйтеся зручно на стільчики й заплющуйте оченята.

Лунає музика до пісні «Країна добра».

Вихователь: Ось ми перенеслися до казкової країни й потрапили в місто ввічливості; давайте привітаємося з його мешканцями. (Після привітання діти сідають на стільчики. З'являється фея Ввічливість і пропонує пограти в гру «Лагідні слова». Діти стають разом із вихователем у коло, передають одне одному ліхтарик, по черзі називають лагідне слово.)

Вихователь: Діти, ви добре виконали завдання, за це фея Ввічливість дарує нам ліхтарик, який поведе нас далі.

Гра «Добре — погано»

Вихователь читає речення, а діти називають, добре це чи погано.

Хлопчик ударив котика. (погано)

Посварилися друзі. (погано)

Михайлик допоміг своєму братикові. (добре)

Тимур відібрав іграшку в Іванка. (погано)

Іра поділилася цукеркою. (добре)

(відповіді дітей)

Гра «Придумай добрий вчинок»

Вихователь: Бачите, як багато тут різних предметів: зернятка, зламана іграшка, порвана книжка, брудна чашка, аркуш паперу та фломастер.

Подивіться на ці предмети. З їх допомогою можна зробити добрий вчинок. Скажіть який?

Відповіді дітей: зернятками нагодувати птахів, іграшку відремонтувати, книгу підклеїти, брудну чашку вимити, на аркуші паперу намалювати щось приємне і подарувати близькій людині.

На екрані — сюжетні картинки.

Обговорення ситуації «Як ти вчинив би?» (Діти виконують вправу разом із вихователем, міркують, хто чинить правильно.)

Вихователь: Молодці! І з цим завданням упоралися. Тепер перед нами річка, а за нею — Долина казок. Як нам туди потрапити?

Відповіді дітей — побудувати місточок із кубиків.

Колективне конструювання «Місточка дружби».

Діти беруть кубики й викладають із них дві паралельні доріжки через ігрову кімнату.

Фізкультхвилинка «Через місточок»

Діти шикуються в колону, парами йдуть між викладених із кубиків доріжок (уявний місток), пересуваючись заданим способом — зображують рух різноманітних персонажів, на яких вони «перетворюються» під час гри.

Там, де бистра річка протікає в лузі,

Міст побудували наші дітки-друзі.

І тепер місточком малюки тупочуть,

Враз перетворившись, в кого самі хочуть.

Ось місточком скачуть сірі зайченята,

Ось ступають тихо друзі-кошенята.

Ось на ведмежаток всі перетворились,

Ось, як козенята, дітки вскач пустились...

Вихователь: Нарешті ми дісталися Долини казок. (На екрані — герої казок.)

Гра «У світі казок»

— Діти, назвіть казки, в яких герої вчинили добрі вчинки.

«Троє поросят» (Наф-Наф допоміг урятуватися своїм братам від вовка).

«Гуси-лебеді» (яблунька, річка і грубка допомогли сховатися дітям від гусей).

«Івасик-Телесик» (гусенятко допомогло хлопчику, а Івасик віддячив йому).

«Ріпка» (всі допомогли дідусеві вирвати ріпку).

Вихователь: Молодці, діти! Ви сьогодні гарно попрацювали. Ми говорили про добрі слова, добрі вчинки. Сьогодні ми з вами зробили багато гарних, добрих справ, були уважними до всіх. Будьте завжди чуйними, турботливими. А казкові герої знайшли квіти нашого Дерева добра, давайте віднесемо їх йому.

Діти виконують колективну роботу з аплікації

Літературні твори для читання дошкільникам¹

М. Деленко

Тихо вибіг з хати вітер,
Облетів за мить пів світу.
Лопотять у гаю трави,
Евелінку ждуть забави.
Рай Дуга у небі квітне,
А довкруг усе привітне.
На кілочку в бабці горщик,
Тупотить сліпенький дощик
На осонні біля тину
І зове у світ дитину.
Сонцем ясным людям квітне
Толерантне слово світле.
Ь

¹ Матеріал із книги: Деленко В. Виховуємо толерантного дошкільника: ідеї для батьків та вихователів. Львів: Простір-М, 2022. 48 с.

Марія Деленко

Кожен місце своє має

Там, де в бабці пишні ружі,
 Літо бавилось в калюжі.
 Дощик бігав босоногий –
 Розмочив усі дороги.
 Понад світ веселка встала –
 Міст над річкою проклала.
 Вітрик в кущик заховався –
 Із хмарками в жмурки грався.
 В квітнику дзвіночки пишні,
 Під вікном червоні вишні,
 Бджілка щось собі бзумкоче,
 Джміль підтакує охоче,
 Бусько в небі робить кола.
 Ой, яка ж краса довкола !
 Тільки Анечка сумує,
 Бо того всього не чує,
 А Іванко ще й не бачить.
 Що ж усе те має значить?
 Діти всілися рядочком,
 Веселяться всі гурточком:
 Павлик біга швидко-швидко,
 Раз! Сховався – і не видко.
 Данко гарний м'ячик має,
 У футбол з Петром ганяє.
 А в Іринки – гарна ляля,

Та й сама, неначе краля.
 Настя котика голубить,
 Бо його ой дуже любить.
 Тут нізвідки із нікуди
 Появились дивні люди:
 На тоненьких нитках-ніжках,
 У червоних босоніжках,
 Бородаті ще й чубаті,
 Наче буслики цибаті.
 Діти бавились – не чули,
 Про безпеку всі забули.
 Тут Іванко каже: «Тихо!
 Поруч нас сховалось лихо.
 Правда, я його не бачу,
 Бо таку вже маю вдачу.
 Але можу добре чути.
 Ой, тікаймо, лиху бути!»
 Діти тільки засміялись.
 Ну а де ж воно сховалось?
 Щось не видно тут нікого
 І не чутно теж нічого.
 Аня голосом тихеньким
 Шепче: «Гляньте, ось кругленькі
 Їхні шапочки крислаті
 І голівоньки патлаті
 Виглядають із травички,
 Ще й із гілочок вербички

Нас уважно розглядають,
 Злі очиці вони мають.
 Що говорю, добре знаю,
 Бо я зір хороший маю.
 Каже так моя бабуся,
 (Я ж багато в неї вчуся):
 Хто не чує – краще бачить,
 Хто не бачить – краще чує.
 Тут зірвався вихор-вітер,
 Тормосив за комір діти,
 У лице піском кидався.
 І звідкіль такий узявся?
 Щось цибате й бородате
 Узялось дітей лякати.
 Аню взяв за руку Павлик,
 Дивувався з нірки равлик:
 Ну який же вправний хлопчик!
 А Іванко, мов горобчик,
 Не ловив довкола гав,

Запитання до байки:

1. Які особливі таланти мали Аня та Іванко?
2. Як наші герої допомагали врятувати дітей?
3. Як допомогли нашим героям інші дошкільнята?
4. Як би ти міг допомогти своєму другові, який пересувається в інвалідному візку, погано бачить (як Іванко) або погано чує (як Аня)?

А з біди всіх рятував.
 Всі додому повернулись,
 Тихо сіли, озирнулись:
 Небезпека вже позаду.
 З'їли трішки винограду,
 Узялися всі за руки,
 Ой які ж то милі звуки:
 Спів пташок і шум струмочка,
 А картини, що для очка,
 Задарма всім світ дарує.
 Той щасливий, хто цінує
 Друга, у якого серце бачить,
 А як треба, то і чує...
 Толерантність в нім панує.
**У житті вже так буває–
 Кожен місце своє має.**

Марія Деленко

Де два б'ються – третій користає

Два горобчики сварились,
 За зерняточко чубились,
 Аж із даху на подвір'я
 З них летіло легке пір'я.
 Бачив це ласунчик котик,
 Вправно видерся на плотик,
 По драбиночці швиденько
 Підкрадається тихенько,
 По даху все вище й вище,
 До горобчиків все ближче.
 Горобчиха як уздріла,
 З переляку ледь не вмлїла,
 Стала голосно кричати,
 Горобця сусіда звати:
 – Ой рятуйте! Ох! Ох! Ох!
 Ой який переполох!
 Ну ж, хутчіш мені миріться,
 Гострих кігтів стережіться!
 Горобець козак був бравий.
 Розігнавсь – та в око праве
 Дзьобом цілить він котові.

– Мя-я-я-в ! Мя-я-я-у !

– Ур-р-ра! Готово!

Перемоги світла мить

Окриляє горобця.

Чи всі бачать молодця?

Горобчиха і не знає,

Як то дякувати має:

– Ой спасибі, любий друже,

Налякалась я ж бо дуже.

Горобцеві так казала

І синочків теж повчала:

– Ви зернину цю візьміте

І порівну поділіте.

І хай кожен пам'ятає:

Де два б'ються –

То вже третій користає.

